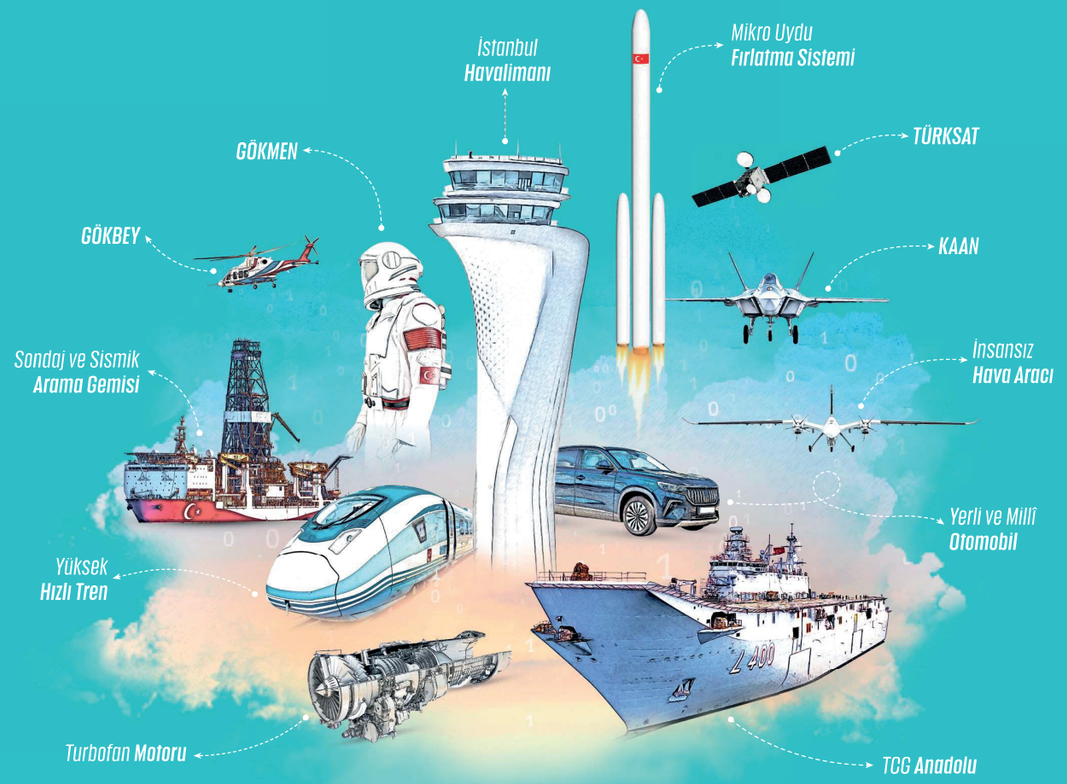
Bu kitaba sığmayan daha neler var!

eba
www.eba.gov.tr

Karekodu okut, bu kitapla ilgili EBA içeriklerine ulaş!

Teknoloji Yolculuğumuz

BU DERS KİTABI MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞINCA ÜCRETSİZ OLARAK VERİLMİŞTİR.
PARA İLE SATILAMAZ.

Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin Beşinci Maddesinin İkinci Fıkrası Çerçevesinde Bandrol Taşıması Zorunlu Değildir.

Ortaöğretim Anadolu İmam Hatip Lisesi İslam Kültür ve Medeniyeti 12. sınıf Ders Kitabı

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI | ORTAÖĞRETİM | DERS KİTABI
ANADOLU İMAM HATİP LİSESİ

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

12. Sınıf

ANADOLU İMAM HATİP LİSESİ

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

Ders Kitabı

12. Sınıf

YAZARLAR
Doç. Dr. Vahdettin IŞIK
Dr. Nurullah ABALI
Dr. Şeref AKBABA
Enver ÇAKMAK
Mahmut AYTEKİN
Mehmet Cüneyt ANCIN

Ankara, 2026

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI 2099
DERS KİTAPLARI DİZİSİ 9840

Her hakkı saklıdır ve Millî Eğitim Bakanlığına aittir. Kitabın metin, soru ve şekilleri kısmen de olsa hiçbir surette alınıp yayımlanamaz.

Editör
Dr. Ahmet İŞLEYEN

Dil Uzmanı
Ayşe BIYIK
Salim ULU

Görsel Tasarımcı
Hanife KOYUTÜRK

Çoklu Ortam Tasarımcısı
Ayşe Dilara KOÇYİĞİT
Esma ÇELİK
Songül ÖNAL

Program Geliştirme Uzmanı
Hasan TOPAL

Ölçme-Değerlendirme Uzmanı
Şafak Cansu CİRİT

Rehberlik Uzmanı
Esra DEMİR

ISBN
978-975-11-8632-4

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 04.03.2025 tarih ve 127983118 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilmiştir. Kurulca bu kitabın kabul edilmiş olması eğitim aracından yayınevi ve yazarın/yazarların sorumluluğunu kaldırmaz.

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

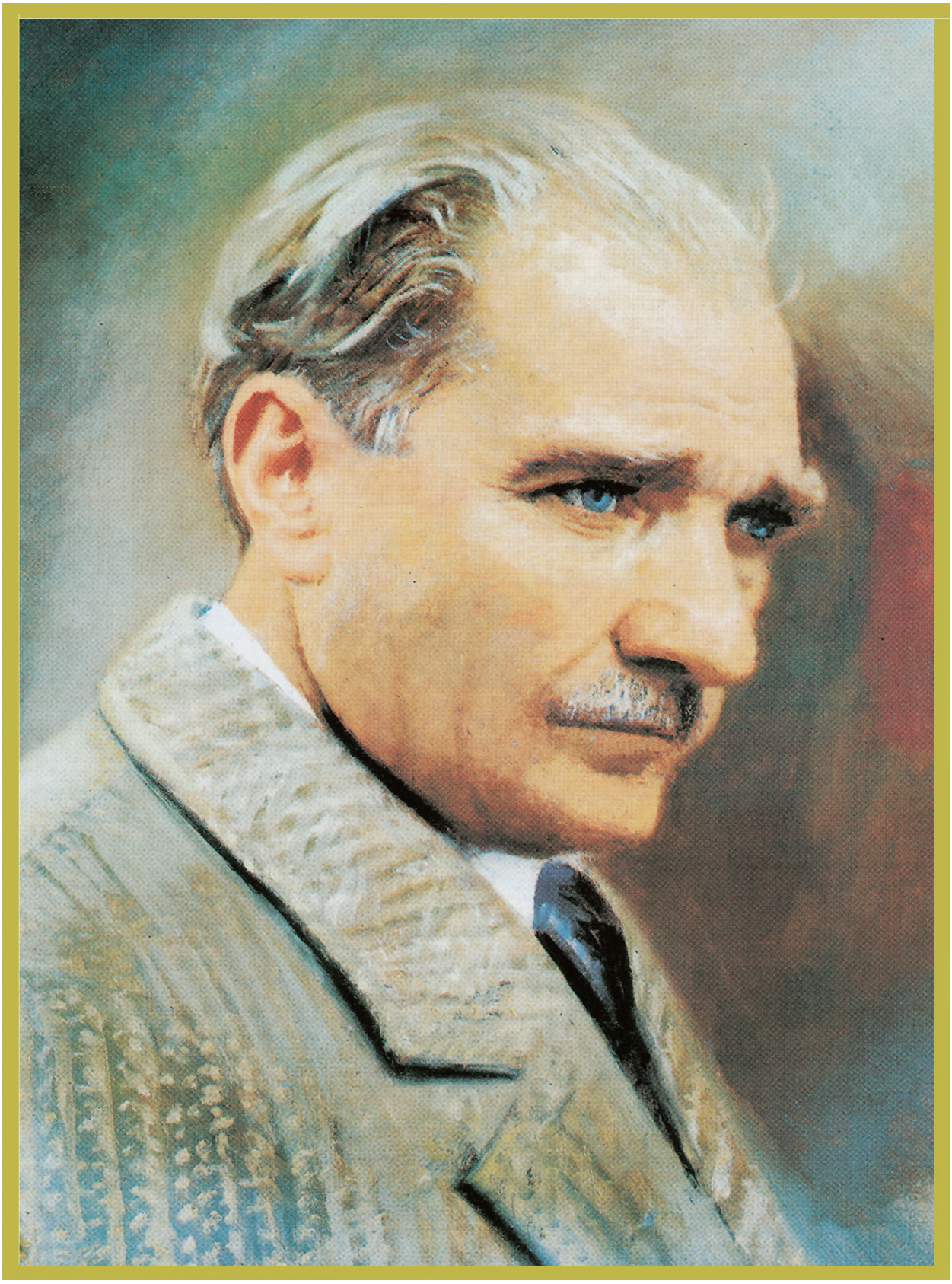
GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

Organizasyon Şeması **9**
1. Ünite İslam Kültür ve Medeniyetinin Doğuşu **11**
1. Kültür ve Medeniyet Kavramları 12
2. İslam Kültür ve Medeniyetinin Doğuşu ve Gelişimi 17
3. İslam Kültür ve Medeniyetinin Kaynakları 18
3.1. Aklıselim 18
3.2. Kur'an ve Sünnet 20
3.3. Beş Duyu (Havassıselime) 21
3.4. Örf ve Âdetler 22
3.5. Diğer Kültür ve Medeniyetler 22
2. Ünite İslam Kültür ve Medeniyetinin Esasları **29**
1. İslam Kültür ve Medeniyetinin Esasları 30
1.1. Tevhit 30
1.2. Hürriyet 32
1.3. İlmîlik 33
1.4. Özgünlük 34
1.5. Yerellik 35
1.6. Evrensellik 35
1.7. Sulh 36
2. İslam Kültür ve Medeniyeti Yönetim Anlayışının Esasları 37
2.1. Emanet 38
2.2. Adalet 38
2.3. Liyakat 39
2.4. İstişare 40
2.5. Meşruiyet 41
3. Ünite İslam Kültür ve Medeniyetinde Sosyal ve Ekonomik Hayat **45**
1. İslam ve Toplum 46
2. İslam Toplumunu Yönlendiren İlkeler 47
2.1. Güven 48
2.2. Kardeşlik 49
2.3. Yardımlaşma ve Dayanışma 49
2.4. İyiliği Emretme, Kötülükten Sakındırma 50
2.5. Hak ve Adaleti Gözetme 51
3. İslam Toplumunda Sosyal Hayat 53
3.1. İnsan-Allah İlişkisi 54
3.2. İnsan-İnsan İlişkisi 55

3.3. İnsan-Toplum İlişkisi 57
3.4. İnsan-Evren İlişkisi 62
4. İslam Toplumunda Ekonomik Hayat 64
4. Ünite İslam Kültür ve Medeniyetinde İlim 71
1. Kur'an ve Sünnette İlim 72
2. İlmî Hayatın Gelişimi ve Dünyadaki Etkileri 75
2.1. Kur'an-ı Kerim'in Cemi (Toplanması) ve Çoğaltılması 75
2.2. Hadislerin Tedvin ve Tasnifi 76
2.3. Tercüme Hareketleri 77
2.4. İlmî Araştırmalar ve Telif Faaliyetleri 78
2.5. İlmî Faaliyetlerin Diğer Medeniyetlere Etkileri 80
3. İlim Kurumları 82
3.1. Mescitler 83
3.2. Kütüphaneler 83
3.3. Medrese, Mektep ve Üniversiteler 85
5. Ünite İslam Kültür ve Medeniyetinde Sanat 93
1. Sanat ve Sanatın Kapsamı 94
2. İslam Kültür ve Medeniyetinde Sanat Anlayışı 95
3. Dil ve Edebiyat 97
4. Mimari 99
5. Güzel Sanatlar 104
6. Musiki 110
6. Ünite İslam Kültür ve Medeniyetinde Şehir 115
1. Şehirleşmenin Tarihçesi 116
2. Şehir ve Medeniyet İlişkisi 118
3. Şehir ve Özellikleri 120
3.1. Şehrin Düzeni ve Fiziki Unsurları 122
3.2. İslam Medeniyetinin Beşiği Olan Şehirler 126
7. Ünite İslam Kültür ve Medeniyetinin Bugünü ve Geleceği 137
1. İslam Kültür ve Medeniyeti Üzerine Yapılan Araştırmalar 138
2. İslam Kültür ve Medeniyetinin Diğer Medeniyetlere Etkisi 144
3. İslam Kültür ve Medeniyetinin Bugünü ve Geleceği 146
Sözlük 157
Cevap Anahtarı 165
Kaynakça 166
Görsel Kaynakça ve Genel Ağ Kaynakçası 172
Türkiye'nin Mülki İdare Bölümleri ile Kara ve Deniz Komşuları Haritası 173
Türk Dünyası Haritası 174

ORGANİZASYON ŞEMASI

Karekod (Ünite Pdf Dosyası)

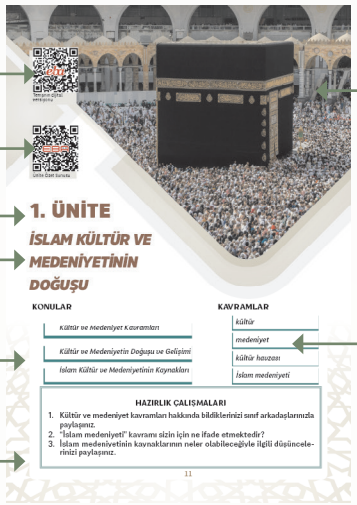
Karekod (Ünite Özet Sunusu)

Ünite Numarası

Ünite Adı

Görsel Özetleyici

Hazırlık Soruları

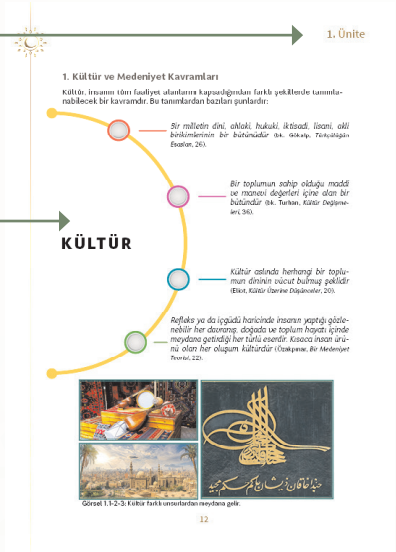

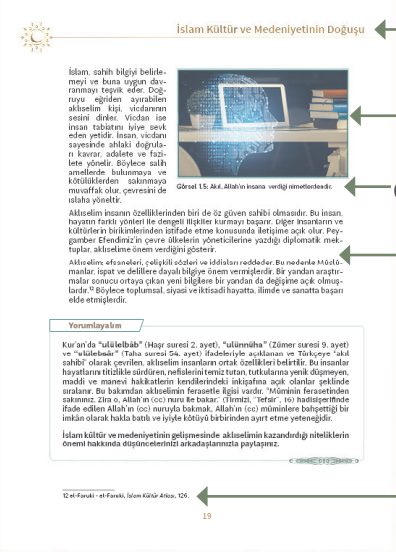
Ünite Kapağı

Kavramlar

Ünite Numarası

İnfografik

Ünite Adı

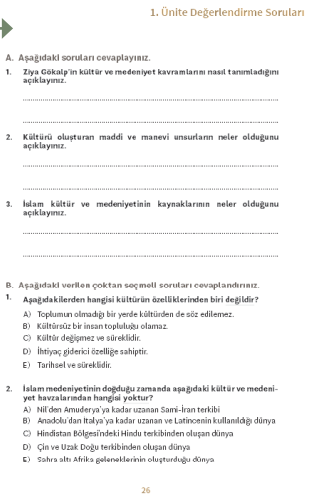
Görsel

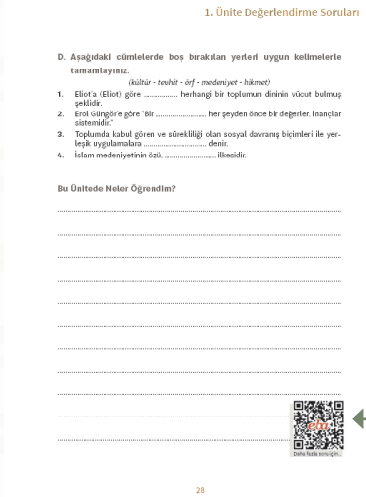
Görsel Alt yazı

Ünite Metni

Dipnot

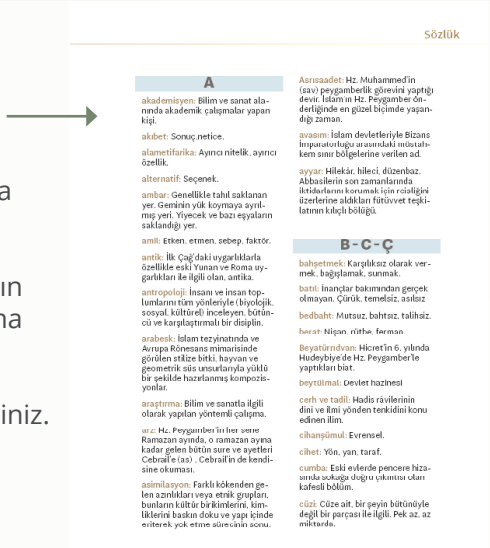
Değerlendirme Soruları:
(Açık Uçlu, Çoktan Seçmeli, Doğru/ Yanlış, Boşluk Doldurma)

Karekod (Ünite Değerlendirme)

Sözlük: Kitabınızda geçen belli başlı kavramların anlamlarına buradan kolayca ulaşabilirsiniz.

Sözlük

A

akademisyen: Bilim ve sanat alanında akademik çalışmalar yapan kişi.

akibet: Sonuç, netice.

alametifarika: Ayırıcı nitelik, ayırıcı özellik.

alternatif: Seçenek.

ambar: Genellikle tahıl saklanan yer. Geminin yük koymaya ayrılmış yeri. Yiyecek ve bazı eşyaların saklandığı yer.

amil: Etken, etmen, sebep, faktör.

antik: İlk Çağ'daki uygarlıklarla özellikle eski Yunan ve Roma uygarlıkları ile ilgili olan, antika.

antropoloji: İnsanı ve insan topluluklarını tüm yönleriyle (biyolojik, sosyal, kültürel) inceleyen, bütüncü ve karşılaştırmalı bir disiplin.

arabesk: İslam tezyinatında ve Avrupa Rönesans mimarisinde görülen stilize bitki, hayvan ve geometrik süs unsurlarıyla yüklü bir şekilde hazırlanmış kompozisyonlar.

araştırma: Bilim ve sanatla ilgili olarak yapılan yöntemli çalışma.

arz: Hz. Peygamber'in her sene Ramazan ayında, o ramazan ayına kadar gelen bütün sure ve ayetleri Cebrail'e (as) , Cebrail'in de kendisine okuması.

asimilasyon: Farklı kökenden gelen azınlıkları veya etnik grupları, bunların kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eritercek yok etme sürecinin sonu.

Asrısaadet: Hz. Muhammed'in (sav) peygamberlik görevini yaptığı devir. İslam'ın Hz. Peygamber öldüğünde en güzel biçimde yaşandığı zaman.

avasım: İslam devletleriyle Bizans İmparatorluğu arasındaki müstahkem sınır bölgelerine verilen ad.

ayyar: Hilekâr, hileci, düzenbaz. Abbasîlerin son zamanlarında iktidarlarını korumak için rüşvetini üzerlerine aldıkları fütüvvet teşkilatının kılıçlı bölüğü.

B-C-Ç

bahşetmek: Karşılıksız olarak vermek, bağışlamak, sunmak.

batıl: İnançlar bakımından gerçek olmayan. Çürük, temelsiz, asılsız

bedbaht: Mutsuz, bahtsız, talihsiz.

berat: Nişan, rütbe, ferman

Beyatürrıdvan: Hicret'in 6. yılında Hudeybiye'de Hz. Peygamber'le yaptıkları biat.

beytülmal: Devlet hazinesi

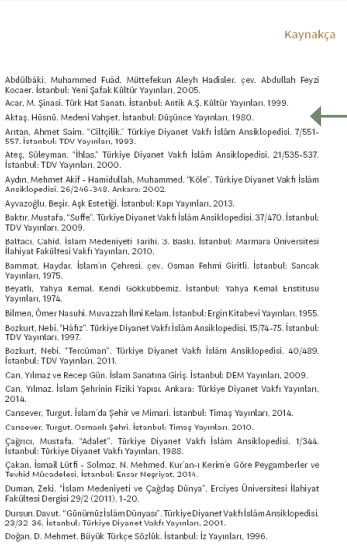
cerh ve tadil: Hadis râvilerinin dini ve ilmi yönden tenkidini konu edinen ilim.

cihanşümul: Evrensel.

cihet: Yön, yan, taraf.

cumba: Eski evlerde pencere hizasında sokağa doğru çıkıntısı olan kafesli bölüm.

cüzi: Cüze ait, bir şeyin bütünüyle değil bir parçası ile ilgili. Pek az, az miktarda.

Kaynakça

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. Müttefekun Aleyh Hadîsler. çev. Abdullah Feyzi Kocaer. İstanbul: Yeni Şafak Kültür Yayınları, 2005.

Acar, M. Şinasi. Türk Hat Sanatı. İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 1999.

Aktaş, Hüsnü. Medeni Vahşet. İstanbul: Düşünce Yayınları, 1980.

Antan, Ahmet Saim. "Ciltçilik." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Ateş, Süleyman. "İhtac." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Aydın, Mehmet Akif - Hamidullah, Muhammed. "Köle". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26/246-249. Ankara: 2002.

Ayvazoğlu, Beşir. Aşk Estetiği. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.

Baktır, Mustafa. "Suffe". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37/470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Baltacı, Cahid. İslam Medeniyeti Tarihi. 3. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.

Bammat, Haydar. İslam'ın Çehresi. çev. Osman Fehmi Giritli. İstanbul: Sancak Yayınları, 1975.

Beyatlı, Yahya Kemal. Kendi Gökkubbemiz. İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, 1974.

Bilmen, Ömer Nasuhi. Muvazzah İlmî Kelam. İstanbul: Ergin Kitabevi Yayınları, 1955.

Bozkurt, Nebi. "Hâfız". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 15/74-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bozkurt, Nebi. "Tercüman". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/489. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Can, Yılmaz ve Recep Gün. İslam Sanatına Giriş. İstanbul: DEM Yayınları, 2009.

Can, Yılmaz. İslam Şehrinin Fiziki Yapısı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

Cansever, Turgut. İslam'da Şehir ve Mimari. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Cansever, Turgut. Osmanlı Şehri. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Çağıcı, Mustafa. "Adalet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/344. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Çakan, İsmail Lütfi - Solmaz, N. Mehmed. Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Duman, Zeki. "İslam Medeniyeti ve Çağdaş Dünya". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 29/2 (2011), 1-20.

Dursun, Davut. "Günümüz İslâm Dünyası". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 23/32-36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Doğan, D. Mehmet. Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: İz Yayınları, 1996.

Kaynakça: Kitabınız hazırlanırken faydalanılan belli başlı kaynakların listesi

Sözlük

vahiy kâtibi: Hz. Peygamber'e vahyedilen ayet ve sureleri, vahyin başlangıcından kesilmesine kadar yazan sahabeler.

vakıf: Bir malın mülkiyet vakfeden kişide kalmak üzere yararlanma hakkını insanların hizmetine sunma.

varsayım: Deneylerle henüz yeter derecede doğrulanmamış ancak doğrulanacağı umulan teorik düşünce, farazîye, hipotez.

vecibe: Ödev, boyun borcu, vazife.

Veda Hutbesi: Hz. Peygamber'in Veda Hacc'ında okuduğu hutbeler.

vücub: Yapılması gerekli, lüzumlu ve zaruri olma, vacip olma, terk edilmesi caiz ve mümkün olmama.

yeti: İnsanda doğuştan var olan idrak, hafıza, muhakeme yeteneği gibi güçlerin her biri, meleke.

zan: Şüphe, tereddüt, şek, sanma, sanı.

zaviye: Bir şeyhin yönetiminde tasavvuf eğitiminin verildiği mekân.

zevahir: Gök cismi.

zîc: Yıldızların yerlerini ve hareketlerini hesap etmeye yarayan cetvel.

zira (arşın): Metrik sisteme geçilmeden önce kullanılan bir uzunluk ölçüsü. Dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı ifade eder (yaklaşık 50 cm).

Karekod (Cevap Anahtarı)

Cevap anahtarı için lütfen karekodu okutunuz.

Kaynakça

Kayaoğlu, İsmet. "İslam'da Adalet Methumu". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27/1-4 (Ağustos 1985): 201-206.

Köksal, Alver. "Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği". İdealkent Dergisi 2 (Aralık 2010): 116-139.

Mahir, Fatma Banu. "Minyatür Sanatı". İslam Sanatları Tarihi. ed. Muhittin Serin, 124-147. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). Hadislerle İslam. 7 Cilt. İstanbul: DİB Yayınları, 4. Basım, 2020.

Özcan, Ali Rıza. "Medeniyetin Kılıcı Hüsn-ü Hat Sanatı". Ay Vakti Dergisi, Medeniyet Özel Sayısı, 82-84 (2007): 279-285.

Özcan, Nuri. "Türk Din Musikisi". İslam Sanatları Tarihi. ed. Muhittin Serin, 215-240. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Şahin, Haşim. "Selçuklular Dönemi'nde Ahiler". Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I. ed. A. Yaşar Ocak. 301-307. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006.

Subaşı, Mehmet Hüsrev. "Diğer Sanatlar". İslam Sanatları Tarihi. ed. Muhittin Serin, 194-213. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Tuna, Korkut. "İdeal Şehir Üzerine Düşünceler". Şehir ve Düşünce 1 (2013): 40-59.

Yiğit, İsmail. "Bağdat". Altınoluk Dergisi 101 (2002): 50-55.

**Kaynakça İSNAD atıf sisteminin Sonnot edisyonuna göre hazırlanmıştır.

Karekod (Görsel Kaynakça)

Görsel Kaynakça Ve Genel Ağ Kaynakçası için lütfen karekodu okutunuz.

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız	M	: Miladi
çev.	: Çeviren	MÖ	: Milattan önce
Derg.	: Dergisi	s.	: Sayfa
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi	TİEM	: Türk İslam Eserleri Müzesi (İstanbul)
DTS	: Dinî Terimler Sözlüğü	vb.	: Ve benzeri
ed.	: Editör	Yay.	: Yayınları
H	: Hicri	yy.	: Yüzyıl

Temanın dijital versiyonu

Ünite Özet Sunusu

1. ÜNİTE

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

KONULAR

- *Kültür ve Medeniyet Kavramları*
- *Kültür ve Medeniyetin Doğuşu ve Gelişimi*
- *İslam Kültür ve Medeniyetinin Kaynakları*

KAVRAMLAR

- *kültür*
- *medeniyet*
- *kültür havzası*
- *İslam medeniyeti*

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Kültür ve medeniyet kavramları hakkında bildiklerinizi sınıf arkadaşlarınızla paylaşınız.
2. "İslam medeniyeti" kavramı sizin için ne ifade etmektedir?
3. İslam medeniyetinin kaynaklarının neler olabileceğiyle ilgili düşüncelerinizi paylaşınız.

1. Kültür ve Medeniyet Kavramları

Kültür, insanın tüm faaliyet alanlarını kapsadığından farklı şekillerde tanımlanabilecek bir kavramdır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır:

KÜLTÜR

Bir milletin dinî, ahlaki, hukuki, iktisadi, lisani, akli birikimlerinin bir bütünüdür (bk. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 26).

Bir toplumun sahip olduğu maddi ve manevi değerleri içine alan bir bütündür (bk. Turhan, *Kültür Değişmeleri*, 36).

Kültür aslında herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş şeklidir (Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, 20).

Refleks ya da içgüdü haricinde insanın yaptığı gözlenebilir her davranış, doğada ve toplum hayatı içinde meydana getirdiği her türlü eserdir. Kısaca insan ürünü olan her oluşum kültürdür (Özakpınar, *Bir Medeniyet Teorisi*, 22).

Görsel 1.1-2-3: Kültür farklı unsurlardan meydana gelir.

Kültür kavramı, günlük hayata dair bir davranışı açıklamak için kullanıldığı gibi hayatı şekillendiren ilkeleri ifade için de kullanılır. Örneğin misafire ikramda bulunmak, kültürümüzün temel ilkelerindendir. Misafire çay ikram etmek ise kültürümüzdeki bu ilkenin davranış olarak günlük hayata yansımasıdır. Temel kültürel ilkeler bazı toplumlarda ortak olabilir ancak günlük hayattaki uygulamaları farklıdır. Örneğin evlilik ve nikâh, İslam kültüründe hayatı şekillendiren temel kültürel ilkelerdendir. Farklı İslam toplumlarındaki nikâh merasimleri ve evlilik gelenekleri kültürün hayat içindeki değişik uygulamalarıdır.

Kültürün özellikleri şunlardır:

- *Kültür, tabiatta kendiliğinden bulunmaz; insan ürünüdür.*
- *Özü itibarıyla zihnî ve manevidir. İnsan zihninin görüş, anlayış ve değerlendirme tarzını yansıtır.*
- *Tarihî süreçte oluşur.*
- *Kültürü oluşturan unsurlar arasında sürekli etkileşim vardır.*
- *Her toplumun bir kültürü vardır, kültürsüz insan topluluğu olmaz.*
- *Dışarıdan aldığı unsurlar konusunda seçicidir.*
- *Kültür kendi içinde bir bütünlük ve tutarlılık gösterir.*
- *İnsanın ihtiyaçlarına göre şekillenir. Sürekliliği, temel ihtiyaçları karşılayabilmesine bağlıdır.*
- *Sabit değil, değişkendir.*

Yorumlayalım

Kültür tanımlarının çoğunda toplulukların kendine has davranış ve yaşayış tarzı olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır. Bu durumda şöyle denilebilir: Kültür, şahsi düşünce ve davranışları da şekillendiren örf ve âdetlerden, değer anlayışlarından ve inançlardan, üretim tarzlarından ve kurumlardan meydana gelen bütünlüklü bir sistem olup toplumun tarihî serüveninin neticesi olarak meydana gelmiştir.

Verilen tanımdan hareketle kültürü oluşturan unsurların birbiriyle ilişkisini yorumlayınız.

Kültür Unsurları: Kültürel miras; insanların biyolojik, psikolojik ve sosyal alanlardaki ihtiyaçlarının karşılanmasında topluma katkı sağlar. İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasında rol oynayan etkenlere **kültür unsuru** denir. Kültür, manevi ve maddi unsurlardan meydana gelir. Kültürün manevi unsurları inanç, dil, değerler, gelenekler, sanat anlayışı ve dünya görüşüdür. Kültürün maddi unsurları ise mimari, her türlü araç gereç, giysi ve yazılı eserlerdir.

Medeniyet Kavramı: Medeniyet, Arapça mdn kökünden türemiştir. Et-temeddün kelimesi Türkçedeki medeniyet kelimesinin karşılığıdır. Ayrıca medeniyet anlamında el-hadâre kavramı da kullanılmaktadır. Medeniyet, Osmanlı Dönemi'nde umran, mamur ve imar gibi farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Medeniyet kelimesi, İngilizcedeki civilisation (sivilizasyon) sözcüğüne karşılık olarak kullanılmıştır.[1] Zamanla yaygınlaşarak terim hâline gelmiştir. Günümüz Türkçesinde aynı anlamda uygarlık kelimesi de kullanılmaktadır.

Ancak medeniyet kavramının kökeni daha eskilere dayanmaktadır. Müslüman filozoflar ve âlimler bu kavramı farklı şekillerde ifade etmişlerdir. Örneğin, Farabi'nin *el-Medinetü'l-Fazıla* ve İbni Haldun'un *Mukaddime* adlı eserlerinde medeni kavramına yer verilmiştir. İbni Haldun'a göre insan, doğası gereği medeni bir varlıktır. İbni Haldun umran kavramını ele aldığı *Mukaddime* adlı eserinde bir medeniyet teorisi kurar. Ona göre medeniyetleri kuran, inşa eden insandır. Aklıyla kültürü ve medeniyeti inşa eden insan organik bir varlıktır. İnsan nasıl ki doğar, büyür ve ölürse insanın inşası olan medeniyetler de doğar, büyür, gelişir ve ölür. Bir medeniyetin ölmesi, yerine bir başkasının geçmesi demektir. Hâkim medeniyetin iktidarını ve meşruiyet gerekçesini kaybetmesi, mevcut insan ihtiyaçlarına kurum ve kuruluşlarıyla artık cevap veremez hâle gelmesindendir.[2]

1 Elias, Uygarlık Sureci, 1/114.
2 İbn Haldun, *Mukaddime*, 1/202.

MEDENİYET KAVRAMININ TANIMLARI

"Medeniyet, kültürün yükselmesiyle oluşan ve evrensel nitelik taşıyan olgudur."

(Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 15)

"İnsanlığın çalışarak ortaya koyduğu teknik eserlerin bütününden ibarettir."

(Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, 196)

"İnsan, toprak ve zaman arasında onarıcı bir bağ kurma yeteneğidir. Bu dinamik süreci başlatması için bir kıvılcım veren temel unsur ise dindir."

(Malik bin Nebi, *Şurutu'n-Nahda*, 56)

"Medeniyet, tanımı itibariyle bütün insanlığa hitap eden tarih olgusudur. Tek kişi ya da insanlığa dönük cephesiyle medeniyet, insanın sadece fiziki ya da fizyolojik ihtiyaçlarına cevap veren bir sistem olmakla kalmaz. Aynı zamanda manevi-ahlaki, metafizik ve kültürel isteklerini de karşılamak amacını taşır. İnsanı bütün cepheleriyle ele alır."

(Sezai Karakoç, *Düşünceler-I Kavramlar*, 7)

Yorumlayalım

Günümüzde "modernleşme" ile "medeniyet" kavramlarının eş anlamlı olduğu algısı oluşmuştur. Bu nedenle medeniyet kavramı, "ileri ve model alınması gereken toplum" anlamında kullanılmaktadır. Batı merkezli bu yeni anlayışa göre toplumlar "gelişmiş ülke", "az gelişmiş ülke" ve "gelişmekte olan ülke" gibi tanımlarla sınıflandırılmaktadır. Bu yaklaşımda medeniyeti Batı'ya mahsus bir olgu olarak sunma çabası görülmektedir.

(Norbert Elias, *Uygarlık Süreci*, 1/327-333)

Toplumların "gelişmiş", "az gelişmiş" ve "gelişmekte olan" şeklinde sınıflandırılmasının nedenlerinin neler olabileceği hakkında akıl yürütünüz.

Kültür ve Medeniyet Arasındaki Farklar

Kültür ve medeniyet kavramlarının farklılığına dair çeşitli görüşler vardır. Sosyolog ve antropologların bir kısmı kültür ve medeniyet kavramlarını eş anlamlı olarak kullanır. Ancak iki kavramın farklı anlamlarda kullanımı daha yaygındır.

Ziya Gökalp'e göre kültür ile medeniyet ayrı ayrı kavramlardır. Kültür, hars demektir. Hars millîdir, medeniyet ise evrenseldir. Kültür, bir toplumun yaşadığı ve paylaştığı müşterek değerlerdir. Medeniyet ise milletlerarası seviyeye yükselmiş bir kültürün veya birbirine yakın kültürlerin oluşturduğu anlayış, tutum, bilgi, teknoloji, sosyal faaliyetler ile müesseselerin bütünüdür.[3]

Erol Güngör'e göre kültür; inanç, bilgi, his ve heyecanların bütünüdür.[4] Medeniyetin ürünü olan müesseseler, bu değer ve inançların eserleri olarak ortaya çıkar.[5]

Nurettin Topçu'ya göre medeniyet, insanlığın çalışarak ortaya koyduğu teknik eserlerin bütününden ibarettir. Kültür ise bir toplumun kendi tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümlerinin bütünüdür. Bunlar ilim, sanat, ahlak ve dine ait değerlerdir.[6]

Yılmaz Özakpınar'a göre kültür ve medeniyet, doğada kendiliğinden bulunmaz; insan ürünüdür. Doğada veya toplum hayatı içinde meydana getirilen her türlü eser, kültürdür. Medeniyet; kültür eserlerini doğurtan, onların hedefini, istikametini, niteliklerini belirleyen seçici, sınırlandırıcı, değerlendirici bir inanç ve ahlak nizamıdır. Kültür, eser ve ürünlerdir. Medeniyet, onların arkasındaki inanç ve ahlak nizamıdır.[7]

Tartışalım

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre "medeniyet" toplu halde yaşamanın gereğidir ve insan, doğası gereği zaten medeniyete yatkındır. Medeniyet, toplumların göçebelik ve yerleşik aşamasından sonra üçüncü ve son aşamasını oluşturur. Bu merhaleye ulaşmanın temel şartı insanın kemale erdirilmesidir ki bu da ancak eğitimle mümkündür... Büyük medeniyetler ulum ve sanayileri, maarifleriyle kıtaatıarzda yer değiştirirler. Medeniyeti geline benzetiyor Paşa, diyar diyar dolaşan bir geline.

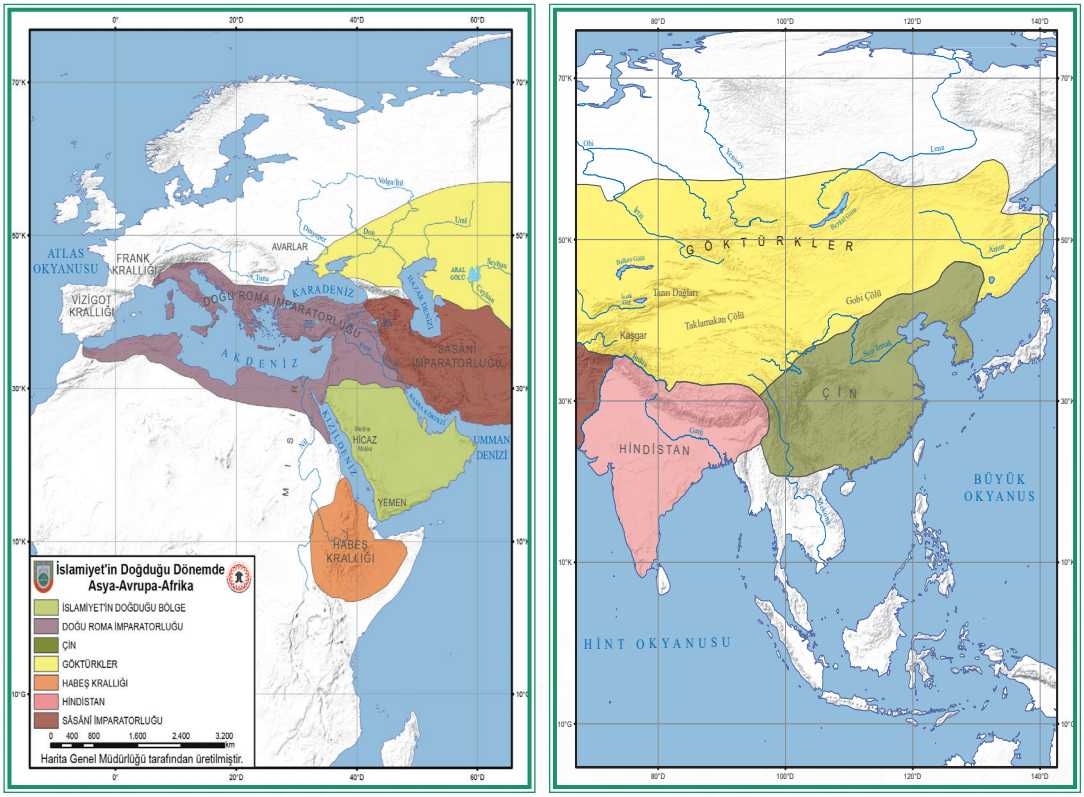
(Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, 81)

Yukarıda verilen metne göre medeniyet nakledilebilir mi? Arkadaşlarınızla tartışınız.

3 bk. Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, 60.
4 bk. Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, 15.
5 bk. Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, 93.
6 bk. Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, 15.
7 bk. Özakpınar, *Kültür ve Medeniyet Anlayışları ve Bir Medeniyet Teorisi*, 42.

2. İslam Kültür ve Medeniyetinin Doğuşu ve Gelişimi

Bir inanç sistemi olarak İslamiyet, İslam kültür ve medeniyetinin kaynağıdır. Bu medeniyet, Hz. Âdem'e vahyin gelişiyle başlar. Hz. Âdem'le ilgili kıssaya göre Allah (cc); dürtülerine ve bencil isteklerine göre değil, Allah'ın (cc) emir ve yasaklarına göre aklını kullanması için Hz. Âdem'e uyarılarda bulunmuştur. İlk insan Allah'ın (cc) hitabı ile terbiye olmuş ve iman nuru ile aydınlanmıştır. Bu nedenle insanlık tarihi, ilkellikten medeniyete doğru bir ilerleme göstermemiş. Önce medeniyetin kaynağından sapma sonra yeniden medeniyete dönme şeklinde biçimlenmiştir. Vahyin kaynağına dönmeleri için insanlığa peygamberler gönderilmesiyle medeniyet süreklilik kazanmıştır. İslam medeniyeti, bu peygamberler halkasının sonuncusu olan Hz. Muhammed'le (sav) birlikte olgunlaşmış ve kemale ulaşmıştır.

Görsel 1.4: İslam'ın doğduğu sırada Arap Yarımadası ve çevresindeki devletler

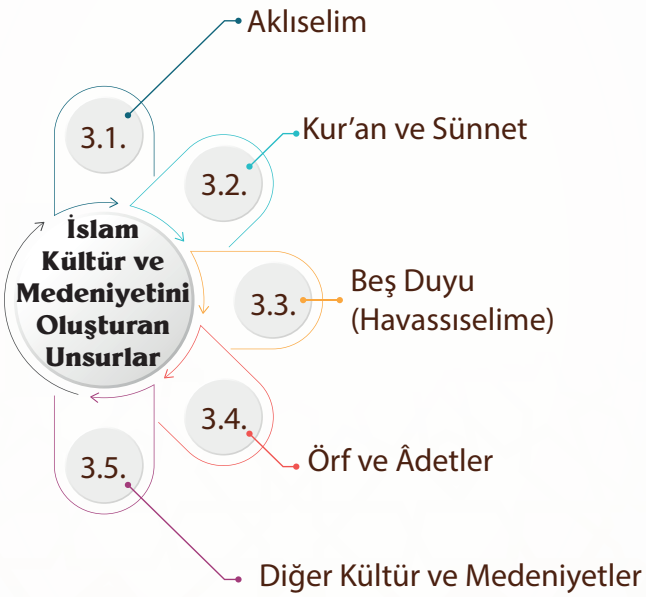
Müslümanlar tebliğ, fetih ve ticaret yoluyla diğer kültür ve medeniyetler ile sürekli ilişki içinde oldular. Farklı toplumların tecrübelerinden ve medeni birikimlerinden tevhit ilkesine zıt düşmemesi koşuluyla yararlandılar. Onların inançlarını, düşünme biçimlerini, kavramlarını, kurumlarını, ekonomik sistemlerini, siyasi düzenlerini, ilmî miraslarını yakından tanıdılar. Müslümanların ön yargısız, iletişim ve etkileşime açık bu yaklaşımları, İslam medeniyetinin gelişimini kolaylaştırdı. Müslümanların kuşatıcı tasavvur ve tutumu ise İslam kültür ve medeniyetinin başka toplumlarda karşılık bulmasını ve kısa zamanda yayılmasını sağladı.

3. İslam Kültür ve Medeniyetinin Kaynakları

İslam medeniyeti, İslam'ı kabul eden halkların birlikte oluşturduğu medeniyetin ortak adıdır. Bu medeniyetin gelişiminde özellikle Arapların, İranlıların, Türklerin, Hintlilerin ve Afrikalıların katkısı büyüktür.

İslam medeniyetinin özü, tevhittir. Tevhit, Allah'ın (cc) birliğine ve her şeyin mutlak yaratıcısı olduğuna inanmaktır. [8]

Vahiy geleneğine göre İslam medeniyetini oluşturan belli başlı unsurlar vardır. İnsan, Allah'ın (cc) hidayeti ile kendi akıl ve tecrübesiyle hayatına düzen verir. İslam medeniyeti, vahye ve insani faaliyetlere dayalı vücuda gelmiştir. Onu sadece insani çabaların bir ürünü ya da vahyin tabii bir sonucu olarak değerlendirmek doğru değildir.

3.1. Aklıselim

Aklıselim, insanın hüküm ve kararlarında doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırma yetisidir.[9] İnsanın yaratılışındaki temizliği koruyan, onu ilahi emirlere muhatap kılan ve hakikati izlemesinde ona yol gösteren akıldır.

Allah (cc), akıl sayesinde insanın kendini kontrol edebileceğini bildirir. Aklıselimin, fıtratına yabancılaşmayan insanları koruyacağını vaat eder: **"Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir ve sizin kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar..."**[10] Hz. Peygamber de bir hadisinde akıllı bireyi *"nefsini kontrol altına alan kimse"* olarak tanımlamıştır.[11]

8 el-Faruki - el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, 89.
9 Bolay, "Aklıselim", 2/275.
10 Enfal suresi 21. ayet.
11 bk. Tirmizi, "Kıyamet", 25.

İslam, sahih bilgiyi belirlemeyi ve buna uygun davranmayı teşvik eder. Doğruyu eğriden ayırabilen aklıselim kişi, vicdanının sesini dinler. Vicdan ise insan tabiatını iyiye sevk eden yetidir. İnsan, vicdanı sayesinde ahlaki doğruları kavrar, adalete ve fazilete yönelir. Böylece salih amellerde bulunmaya ve kötülüklerden sakınmaya muvaffak olur, çevresini de ıslaha yöneltir.

Görsel 1.5: Akıl, Allah'ın insana verdiği nimetlerdendir.

Aklıselim insanın özelliklerinden biri de öz güven sahibi olmasıdır. Bu insan, hayatın farklı yönleri ile dengeli ilişkiler kurmayı başarır. Diğer insanların ve kültürlerin birikimlerinden istifade etme konusunda iletişime açık olur. Peygamber Efendimiz'in çevre ülkelerin yöneticilerine yazdığı diplomatik mektuplar, aklıselime önem verdiğini gösterir.

Aklıselim; efsaneleri, çelişkili sözleri ve iddiaları reddeder. Bu nedenle Müslümanlar, ispat ve delillere dayalı bilgiye önem vermişlerdir. Bir yandan araştırmalar sonucu ortaya çıkan yeni bilgilere bir yandan da değişime açık olmuşlardır.[12] Böylece toplumsal, siyasi ve iktisadi hayatta, ilimde ve sanatta başarı elde etmişlerdir.

Yorumlayalım

Kur'an'da **"ulülelbâb"** (Haşr suresi 2. ayet), **"ulünnüha"** (Zümer suresi 9. ayet) ve **"ulülebsâr"** (Taha suresi 54. ayet) ifadeleriyle açıklanan ve Türkçeye "akıl sahibi" olarak çevrilen, aklıselim insanların ortak özellikleri belirtilir. Bu insanlar hayatlarını titizlikle sürdüren, nefislerini temiz tutan, tutkularına yenik düşmeyen, maddi ve manevi hakikatlerin kendilerindeki inkişafına açık olanlar şeklinde sıralanır. Bu bakımdan aklıselimin ferasetle ilgisi vardır. "Müminin ferasetinden sakınınız. Zira o, Allah'ın (cc) nuru ile bakar." (Tirmizi, "Tefsir", 16) hadisişerifinde ifade edilen Allah'ın (cc) nuruyla bakmak, Allah'ın (cc) müminlere bahşettiği bir imkân olarak hakla batılı ve iyiyle kötüyü birbirinden ayırt etme yeteneğidir.

İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesinde aklıselimin kazandırdığı niteliklerin önemi hakkında düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

12 el-Faruki - el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, 126.

3.2. Kur'an ve Sünnet

İslam kültür ve medeniyetinin ana kaynakları Kur'an-ı Kerim ve sünnettir. Kur'an ve sünnet öğretisinin merkezinde ise her şeyin hâkimi olan Allah (cc) vardır. Kur'an-ı Kerim ve sünnetin önemi **" (Ey Muhammed!) Her ümmetin kendi içinden üzerlerine bir şahit göndereceğimiz, seni de onların üzerine bir şahit olarak getireceğimiz günü düşün. Sana bu kitabı; her şey için bir açıklama, doğru yolu gösteren bir rehber, bir rahmet ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik."**[13] ayeti ile ifade edilmiştir.

Fark Edelim

Kur'an ve sünnetin ilkeleri, bilginin önemini ve işlevini yeniden şekillendirdi. Böylece ilim, insanı Allah'a (cc) götüren faydalı bir araç hâline geldi. Müslümanların bu çabaları sadece şeri ilimlerle sınırlı kalmadı. Matematik, tıp, coğrafya, astronomi, kimya ve dil bilimleri gibi alanlarda da mevcut medeni birikimi miras olarak aldı. Bu ilimlere yenilerini ekleyerek medeniyet mirasına yeni boyutlar kattı. İlmî faaliyetler insanlığa, kültüre ve medeniyete hizmete, toplumun mutluluğuna yardımcı olmaya yöneltti.

(Ebu'l Hasen Ali en-Nedvi, *Dünya Kültür ve Medeniyetinde İslam'ın Etkileri*, 80-81)

Kur'an ve sünnet bize insanın varoluş nedenini, aklın önemini ve işlevini, toplumsal kuralları açıklar.[14] İnsanın Allah (cc) ile kendi cinsiyle ve diğer mahlukat ilişkilerinin ölçülerini belirler. Aile toplum ve devlet düzeni gibi hayatın her alanında insana rehberlik eder. Kur'an ve sünnet, ideal insan modelini tanımlar. Bu sayede Müslümanlar, ilişkilerinde ifrat ile tefrite düşmekten sakınır ve hayatı ölçülü yaşarlar.

Kur'an'daki **"Ant olsun ki sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü ümit eden ve Allah'ı çokça anan kimseler için Resulullah'ta güzel bir örnek vardır."** [15] ayetiyle Hz. Peygamber, Müslümanlar için üsveihasene *(güzel örnek)* olarak tanımlanır. Kur'an'ın hayata uygulaması olan Hz. Peygamber'in fiil ve davranışları, Müslümanların nasıl bir duruşa sahip olması gerektiğini göstermiştir. Hz. Peygamber başta aile fertlerimiz olmak üzere diğer insanlarla kuracağımız ilişkilerde tutum ve davranışlarımızın nasıl olması gerekti-

Görsel 1.6: İslam kültür ve medeniyetinin özü tevhittir.

13 Nahl suresi 89. ayet.
14 el-Faruki - el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, 126-127.
15 Ahzab suresi 21. ayet.

ğini bize yaşantısıyla öğretmiştir. Bu rehberlik, gündelik hayatın sorunlarının somut çözümünde yönlendirici bir işlev üstlenmiştir. Elçi göndermek suretiyle İslam'a davet etme, savaş ve antlaşma yaparak başka inanç grupları ile ilişki kurma gibi farklı konularda Müslümanlara istikamet çizmiştir. Sünnet, İslam kültür ve medeniyetinin müracaat kaynağı olarak önemini her dönemde korumuştur.

3.3. Beş Duyu (Havassıselime)

İslam düşünce ve bilim tarihi boyunca oluşan terminoloji içinde duyu, his ve hassa (çoğulu havas) kelimeleriyle ifade edilmiştir.[16] İslam kaynaklarında beş duyu, bilgiyi elde etme yollarından biri olarak kabul edilir. Duyular; görme, işitme, tatma, koku alma ve dokunma olmak üzere beş tanedir. İnsanın alıcıları olan duyu organları, dış dünyadan sürekli veri aktarır. İnsan duyuları sayesinde maddenin niteliğini ve niceliğini öğrenir, farklılıkları ayırt eder. Deney ve gözlemler yaparak evrendeki oluşumlar, canlı ve cansız varlıklar hakkında sonuçlara ulaşır.

Görsel 1.7: Duyular dış dünyayı anlamlı hâle getirir.

Duyu organlarıyla elde edilen bilgiler, İslam kültür ve medeniyetinde ilim ve sanatın oluşmasına önemli katkıda bulunmuştur. Ancak duyu organlarının verdiği bilgiler çeşitli nedenlerle yanıltıcı olabilir. Çünkü duyu organlarının kapasiteleri sınırlıdır. Örneğin gözümüz sadece bazı ışın dalgalarını görebilir, kulağımız sadece belli aralıktaki ses frekanslarını işitebilir. Kur'an-ı Kerim'de; duyuların insanı yanıltabileceğine, bu nedenle duyularla edinilen bilginin vahyin ve aklın denetiminden geçmesi gerektiğine işaret edilir: **"Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur."**[17] Ayrıca varlıkları algılaması için verilen duyu organlarını doğru kullanmayan insanların kınanacağı belirtilir.[18]

16 Hökelekli, "Duyu", 10/8.
17 İsra suresi 36. ayet.
18 bk. Araf suresi 179. ayet, Yunus suresi 31. ayet, Nahl suresi 78, 108. ayetler, Hac suresi 46. ayet, Yasin suresi 65. ayet, Secde suresi 9. ayet, Casiye suresi 23. ayet.

Yorumlayalım

"Allah sizi, analarınızın karnından siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi."

Nahl suresinin 78. ayetinden hareketle duyuların sağladığı bilginin önemini yorumlayınız.

3.4. Örf ve Âdetler

Sözlükte "iyi olan, yadırganmayan, bilinen, tanınan; peş peşe gelen" anlamlarına gelen örf, belli nitelikteki sosyal davranış ve dildeki yerleşik kullanımları ifade eder.[19] Âdet ise "bir şeyi eskiden beri görüldüğü gibi yapma alışkanlığı"dır. Bu iki kavram birbirinin yerine de kullanılmaktadır.

Müslümanlar, hâkim oldukları coğrafyalarda farklı örf ve âdetlerle karşılaşmıştır. Bu durum, kültürler arası iletişim ve etkileşimi sağlamıştır. Diğer kültür ve medeniyetlerle etkileşimde neyin alınıp kabullenilebileceği meselesinde seçici bir tutum izlenmiştir. Bu seçimde, belirleyici kriter Kur'an ve sünnet olmuştur. İslam'ın kuşatıcı tutumu, farklı geleneklerden insanlara İslam ile ilişki kurma yollarını açık tutmuştur.

Arap toplumunda İslam'dan önce, diğer tüm halklarda olduğu gibi hukuki uygulamaların çoğu örf ve âdetlere göre düzenleniyordu. İslamiyet bu uygulamalardan faydalı olanların devamında sakınca görmemiştir. Nikâh ve boşanma gibi muameleleri yeniden düzenleyerek uygulamaya devam etmiştir. Nukut denilen külçe veya meskûkat denilen altın ve gümüş paraların kullanılmasında sakınca görmemiştir. Ancak içki, faiz, kumar, fal, Kâbe'yi çıplak tavaf gibi Cahiliye âdetlerini yasaklamıştır.

İslam hukukunda, hakkında Kur'an ve sünnette doğrudan hüküm bulunmayan ancak dine, akla ve toplumun faydasına ters düşmeyen örf ve âdetler uygulamada delil kabul edilir. Bu nedenle örf ve âdetlere vâkıf olmak, hâkimin önemli vasıflarından biridir.

Örf, dinin uygulanmasında farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle İslam fıkhı, sahih örfü yeni hükümler vermede bir bilgi kaynağı olarak kabul etmiştir.[20]

3.5. Diğer Kültür ve Medeniyetler

Hz. Muhammed'e (sav) ilk vahyin geldiği coğrafyada birbiriyle bağlantılı dört kültür ve medeniyet havzası bulunmaktaydı. İslam kültür ve medeniyeti, kendi varlığını özgün bir tecrübe olarak devam ettirirken mevcut medeniyet havzalarıyla etkileşimde bulunmuş ve insanlığın ortak mirasını korumuştur. Bu medeniyet havzaları şunlardır:

19 Dönmez, "Örf", 34/93.
20 Dönmez, "Örf", 34/87-93.

Yunan-Roma terkibi: Grekçe ve Latincenin konuşulduğu Akdeniz havzası

Sami ve İran terkibi: Nil'den Maveraünnehir'e kadar uzanan, Mezopotamya ve İran havzası

Hindu terkibi: Hindistan havzası

Uzak Doğu terkibi: Çin ve ona komşu bölgeleri ve İç Asya havzası[21]

İslam kültür ve medeniyetinin doğduğu bölge; Yunan-Roma, Hindu ve Uzak Doğu terkiplerinin doğrudan etki ve egemenlik alanları dışında yer almaktaydı. Sami ve İran terkibine ise komşuydu. İlerleyen zamanlarda İslam kültür ve medeniyeti, bu havzalarda yaşamış toplumların birikimini almış ve bu birikimi dönüştürerek devam ettirmiştir.

VIII. yüzyıldan itibaren Müslümanlar, antik dünyanın bilim ve düşünce eserlerini İslam dünyasının ortak ilim ve kültür dili olan Arapçaya aktarmışlardır. Kültür ve medeniyet havzalarının yetenekleri, enerjileri, tecrübeleri ve birikimleri, İslam kültür ve medeniyetine doğru akmıştır. Böylece İslam ilim ve düşüncesine dayalı olarak gelişen yeni ve özgün medeniyet anlayışı, asırlar boyu evrensel medeniyet kervanının öncüsü olmuştur.[22]

21 Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 1/47.
22 Karlığa, *Din ve Medeniyet*, 41-44.

Görsel 1.8: Efes Kütüphanesi (İzmir)

Görsel 1.9: Çin Yazısı

Müslümanlar farklı medeniyetlerin birikimlerinden faydalanmıştır.

İslam, hikmet prensibinden hareketle Müslümanları, insanlığın ortak evrensel mirasına sahip çıkmaya teşvik eder. Bu nedenle İslam'ın getirdiği değişim, kendinden öncekini yok etmek üzerine kurulmamıştır. Önceki birikimin Kur'an ile sünnet ışığında yeniden yorumlanması, güncellenmesi ve batıl inançlardan arındırılması şeklinde gerçekleşmiştir. İslam medeniyeti, kültürel farklılıkları tevhit ilkesi doğrultusunda dengelemiş ve hiçbir toplumsal grubu ötekileştirmemiştir. Böylece sınırlarına kattığı bölgelerdeki toplumları çekişmelerden uzak tutabilmiştir.

Dünyada VIII-XVIII. yüzyıllar arasında etkin olan kültür ve medeniyet, İslam kültür ve medeniyetidir.[23] Kısa sürede Cebel-i Tarık Boğazı'ndan Çin Seddi'ne kadar olan geniş bir sahaya yayılmıştır. Asya, Afrika ve Avrupa'daki antik dönem medeniyet havzaları üzerinde özgün bir tecrübe olarak etkisini hissettirmiştir. Bu süreçte ilmin, ticaretin ve çeşitli sanatların geliştiği Bağdat, Kurtuba, Lahor ve İstanbul gibi önemli merkezler Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Müslümanlar ilim, sanat, iktisat, edebiyat, felsefe gibi alanlarda eserler vermiştir. Bu çalışmalarla oluşan birikim, sonraki dönemlerde, başka toplumları da etkileyerek İslam kültür ve medeniyetini cazibe merkezi hâline getirmiştir.

Tespit Edelim

İslam kültür ve medeniyetinin oluşumunda peygamberlerin rollerini tespit ediniz.

İslam kültür ve medeniyetinin zirveye ulaşması; Arap, Türk, İran, Hint, Afrika, Malay gibi farklı toplulukların katkılarıyla gerçekleşmiştir.[24] Kısacası bu başarının temelinde, İslam'ın insanlığın farklı tecrübelerinden istifade etme anlayışı, evrensel bakış açısı ve ilme verdiği değer vardır.

23 Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, 29.
24 Bammat, *İslam'ın Çehresi*, 93-94.

Bilgi Notu

Klasik İslâm felsefesinde medine, medenî, medeniyye ve es-siyâsetü'l-medeniyye tabirleri arasındaki kavramsal ilişkiyi temel bir felsefî disiplin çerçevesinde kuran düşünür Fârâbî'dir. Filozofun hareket noktası insanın tek başına karşılayamayacağı ihtiyaçlarını dayanışma, yardımlaşma ve iş bölümü çerçevesinde gidermesi ve kendi türüne özgü yetkinliklere ulaşması için toplumsal bir hayat (ictimâ') oluşturma zorunluluğudur. Şehir (medine), millet (ümmet) ve milletler topluluğu (ma'mûre) tarzında örgütlenen toplumlar insana has yetkinliklerin gerçekleşmesini temin edecek yeterliliktedir. Şehirler birleşip milleti, milletler birleşip milletler topluluğunu teşkil eder. Köy, mahalle, sokak ve aile şeklindeki topluluklar, insan türü için gerekli iyilik ve yetkinliklerin kazanılacağı bir ortam hazırlayamaz ve ancak medinenin temel dokusunu oluşturma bakımından anlam taşır. İş birliği ve iş bölümünü sağlamak üzere bir toplum meydana getiren insanlar kendilerince tanımladıkları bir mutluluğa ulaşmayı amaç edinirler. Gerçek anlamdaki mutluluğu amaçlayan toplumların sosyopolitik hayatı hangi ölçekte olursa olsun erdemli olarak anılmalıdır; çünkü erdem mutluluğa gerçek anlamını veren değerdir.

(İlhan Kutluer, "Medeniyyet", 28/296)

A. Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Ziya Gökalp'in kültür ve medeniyet kavramlarını nasıl tanımladığını açıklayınız.

.....

.....

2. Kültürü oluşturan maddi ve manevi unsurların neler olduğunu açıklayınız.

.....

.....

3. İslam kültür ve medeniyetinin kaynaklarının neler olduğunu açıklayınız.

.....

.....

B. Aşağıdaki verilen çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi kültürün özelliklerinden biri değildir?

A) Toplumun olmadığı bir yerde kültürden de söz edilemez.
B) Kültürsüz bir insan topluluğu olamaz.
C) Kültür değişmez ve süreklidir.
D) İhtiyaç giderici özelliğe sahiptir.
E) Tarihsel ve süreklidir.

2. İslam medeniyetinin doğduğu zamanda aşağıdaki kültür ve medeniyet havzalarından hangisi yoktur?

A) Nil'den Amuderya'ya kadar uzanan Sami-İran terkibi
B) Anadolu'dan İtalya'ya kadar uzanan ve Latincenin kullanıldığı dünya
C) Hindistan Bölgesi'ndeki Hindu terkibinden oluşan dünya
D) Çin ve Uzak Doğu terkibinden oluşan dünya
E) Sahra altı Afrika geleneklerinin oluşturduğu dünya

3. İnsan; duyuları sayesinde maddenin niteliğini ve niceliğini öğrenir, farklılıkları ayırt eder. Deney ve gözlemler yaparak evrendeki oluşumlar, canlı ve cansız varlıklar hakkında sonuçlara ulaşır. Duyu organları vasıtasıyla elde edilen bilgiler, İslam kültür ve medeniyetinde ilim ve sanatın oluşmasına önemli katkıda bulunmuştur.

Metinde İslam kültür ve medeniyetinin kaynaklarından hangisi açıklanmıştır?

A) Havassıselime

B) Vahiy

C) Aklıselim

D) Örf ve âdetler

E) Diğer kültür ve medeniyetler

4. **Aşağıda verilen bilgilerden hangisi yanlıştır?**

A) İslam kültür ve medeniyetinin ana kaynakları Kur'an-ı Kerim ve sünnettir.

B) İslam kültür ve medeniyetinin kaynağı olması bakımından sünnetin önemi her dönem devam etmiştir

C) Kur'an ve sünnet bize aklın önemini ve işlevini açıklar.

D) İslam dünyasında ortaya konulan ilmî faaliyetler kültür ve medeniyete, toplumun mutluğuna katkıda bulunmuştur.

E) İslam düşünce dünyası farklı kültür ve medeniyetlerden yararlanmamıştır.

C. Aşağıdaki verilen ifadelerden doğru olanları (D), yanlış olanları (Y) harfleri ile işaretleyiniz.

1. (...) İslam medeniyeti tamamen vahiy kaynaklıdır.

2. (...) İslam medeniyeti, diğer medeniyetlerden etkilenmiştir.

3. (...) Kültür, toplumların ortak birikimlerinden oluşur.

4. (...) İslam medeniyetinin önemli bir unsuru olan bilimler her zaman aynı kalmıştır.

D. Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri uygun kelimelerle tamamlayınız.

(kültür - tevhit - örf - medeniyet - hikmet)

1. Eliot'a (Eliot) göre ..... herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş şeklidir.
2. Erol Güngör'e göre "Bir ..... her şeyden önce bir değerler, inançlar sistemidir."
3. Toplumda kabul gören ve sürekliliği olan sosyal davranış biçimleri ile yerleşik uygulamalara ..... denir.
4. İslam medeniyetinin özü, ... ilkesidir.

Bu Ünitede Neler Öğrendim?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Daha fazla soru için...

Temanın dijital versiyonu

Ünite Özet Sunusu

2. ÜNİTE

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNİN ESASLARI

KONULAR

- *İslam Kültür ve Medeniyetinin Esasları*
- *İslam Kültür ve Medeniyetinde Yönetim Anlayışının Esasları*

KAVRAMLAR

- *hukuk*
- *hürriyet*
- *istişare*
- *liyakat*
- *meşruiyet*
- *sosyal devlet*
- *ülülemr*
- *yönetim*

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Farabi'nin el-Medinetü'l-Fazıla adlı eseri ile ilgili bilgi edininiz.
2. Kur'an ve sünnetin İslam medeniyetinin oluşmasındaki etkisini yorumlayınız.
3. "Hürriyet" kavramının kapsamı hakkındaki düşüncelerinizi arkadaşlarınızla tartışınız.
4. "İslam kültür ve medeniyeti, insan merkezlidir." ifadesini yorumlayınız.

1. İslam Kültür ve Medeniyetinin Esasları

Kültür ve medeniyet; dinî, siyasi, sosyal, ekonomik, ilmî ve sanatsal alanlardaki gelişmelerle zaman ve mekân içerisinde oluşur. Medeniyetler, kendilerine özgü esaslar sayesinde birbirlerinden ayırt edilirler. İslam kültür ve medeniyeti; tevhit, hürriyet, ilmîlik, özgünlük, yerellik, evrensellik ve sulh esasları üzerine kuruludur.

1.1. Tevhit

Tevhit; İslam toplumunun ilim, sanat, düşünce ve sosyal hayatının her alanında etkili olmuştur. İslamiyet'te Allah (cc) her şeyin yaratıcısı ve sahibidir.

İnsan fıtratı tevhidi kavrayabilecek ve hayata uygulayabilecek kabiliyettedir. Müslümanlar Allah'ın (cc) varlığını ve tekliğini hayatlarının her aşamasında fark ettirecek şekilde hareket ederler. Eserlerini bu anlayışla ortaya koyarlar. Allah'ın (cc) güzel olduğuna, bu güzelliğin kainatta tecelli ettiğine inanır ve yaratılmışlarda güzelliği ararlar.

Görsel 2.1: Hüsnühat lafzatullah

Tevhit anlayışının Müslümanların hayatına etkilerinden bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- *Şirkin reddedilmesi,*
- *Her işte yalnızca Allah'ın (cc) rızasının gözetilmesi,*
- *Kâbe örneğinde olduğu gibi şehrin merkezinde mescidin bulunması,*
- *Dünya ve ahiret dengesinin kurulması,*
- *Ezanın yeryüzünde tevhidin sembolü olarak yankılanması,*
- *Dinî mimariye ait eserlerde kubbenin merkezde bulunması ve ihtişamın Allah'ın (cc) tekliğini hatırlatacak şekilde gösterilmesi,*
- *Sanat eserlerinin Allah'ın (cc) birliğine aykırı unsurlar içermemesi.*

Bilgi Notu

Sözlükte "tevhit"; birleme, bir şeyin bir olduğuna karar verme, tek kılma anlamlarına gelir. Terim olarak ise "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun resulüdür." anlamına gelen "La ilahe illallah, Muhammedün resulullah" cümlesine kalp ile inanıp dil ile söylemek demektir.

(Ahmet Nedim Serinsu vd., "Tevhit", 365-366)

Tevhit; Allah'ın (cc) zâtında, sıfatlarında, mâbud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etme anlamında olan bir terimdir. Tevhit'in karşıtı şirktir.

(Mevlüt Özler, "Tevhid", 41/18)

Tevhit İslam toplumlarının yönlendirici gücüdür. Peygamberler tevhit mücadelesinin öncüsüdür. Hak olanı yüceltme, batıl olanı ortadan kaldırma amacıyla yapılan her türlü gayret, tevhit mücadelesini ifade eder. İslam kültür ve medeniyeti, tevhidi esas alan yeni bir toplum inşa etme sürecinde ortaya çıkmıştır.[1] **"De ki: "Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkumdur."**[2]

1 Çakan - Solmaz, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, 2.
2 İsra suresi 81. ayet.

1.2. Hürriyet

Hürriyet insanın doğuştan sahip olduğu temel haklardandır. Kişinin irade gücünü kullanabilmesidir. İslam; hürriyeti dinî, ahlaki, hukuki ve toplumsal yönleriyle bir bütün olarak ele alır. İnsanın özgürlüğü, iyi insan olması amacına yöneliktir. Özgürlüğün gerçekleşmesi, insanın yaratıcısına ve diğer varlıklara karşı sorumluluklarını yerine getirmesi şartına bağlıdır.

Hürriyet, insanın yalnızca Allah'a (cc) kulluk ederek bütün dünyevi otoritelerden kurtulmasıdır. İslam kültür ve medeniyeti, insanı kula kul olmaktan kurtararak özgürleştirir. Yalnız Allah (cc) karşısında eğilerek O'na itaat etmek kişiyi kendi nefsi dahil köleleştiren her türlü gücün baskısı ve boyunduruğu altına girmekten korur.

Allah (cc) insana, dünya hayatında yapacağı işlerin sonuçlarını bildirir. Hak-batıl, doğru-yanlış, sevap-günah ve dünya-ahiret tercihlerinde; **"... Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin..."**[3] ayetiyle onu özgür bırakır. İslam insanın özgür olduğunu vurgularken onun ahlaki ilkelerden sorumlu olduğunu bildirir; amaçsız, değerlerden yoksun, başıboş bir özgürlüğün olamayacağını öğretir.

Görsel 2.2: İslam, hürriyeti tüm varlıklar için gerekli görür.

Hürriyet, insanın yaratılış gayesini açıklar. **"Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu deneyerek göstermek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur..."**[4] ayetinde yaratılışın gayesinin insanın imtihanı olduğu ifade edilir. İnsan hür bir iradeye sahip olduğundan, imtihan olmaktadır. İslam inancına göre insan başıboş yaratılmamıştır.[5] Onun amacı, Allah'a (cc) ibadet etmek ve erdemli davranarak dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmektir.

İslam kültür ve medeniyetinde hürriyetin hayata etkileri şu şekilde sıralanabilir[6]:

İslam; inanç, düşünce ve ifade özgürlüğünü tanır.

İslam, savaşlarda dahi kadın, çocuk ve yaşlıların öldürülmesine, esirlere kötü muamelede bulunulmasına izin vermez.

İslam, sınıflı bir toplum yapısını reddeder.

İslam, Allah'ın (cc) emirleri dışında, insan özgürlüğünü kısıtlayan baskıcı yönetim anlayışlarını reddeder.

İslam dinine göre insan için aslolan esaret değil hürriyettir.

3 Kehf suresi 29. ayet.
4 Mülk suresi 2. ayet.
5 bk. Kıyame suresi 36. ayet.
6 Aydın - Hamîdullah, "Köle", 26/238.

Netice itibarıyla İslam kültür ve medeniyeti insanların, toplumların ya da ülkelerin birbirlerine savaş yoluyla üstünlük kurmadığı bir dünya öngörür. Medine Vesikasının 25. Maddesinde yer alan Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri de kendilerinedir ifadesi bu anlayışa örnek teşkil etmektedir.[7]

Tartışalım

Köleliğin ortaya çıkış sebeplerinin neler olabileceğini arkadaşlarınızla tartışınız.

1.3. İlmîlik

Kur'an'ın ilim olarak değerlendirdiği bilgi, vahiyle peygamberler tarafından insanlara iletilen bilgidir. Kur'an-ı Kerim'de ilim kesin hakikati ifade eder. **"...Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan bilmiş ol ki Allah'tan sana ne bir dost ne bir yardımcı vardır."**[8] Bilginin ilim değeri kazanabilmesi için temel ölçüt, Allah'ın (cc) kitabına uygun olmasıdır.[9] Ayrıca İslam'da vahyin yanında hadis, akıl, duyular ve tecrübe de bilginin kaynaklarıdır.

İslamiyet yeryüzünde insanlığı ilme sevk eden ve ilim tahsilini ibadet sayan yegâne dindir. Bu yüzden İslamiyet, ilim dini olarak nitelendirilir. İslamiyet, insanı daima ilim öğrenmeye teşvik eder. Kur'an'da yaklaşık yedi yüz elli yerde ilim ve onunla eş anlamlı kavram kullanılmıştır.[10]

Görsel 2.3: İslam bütün insanları öğrenmeye teşvik eder.

"Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti..."[11] ayeti, Allah'ın (cc) sıfatlarından Alîm ifadesi ile birlikte Allah'ın (cc) muallim özelliğine işaret eder. Hz. Âdem'den itibaren vahiy sayesinde eşyanın bilgisine sahip kılınan peygamberler de insanlığın muallimleri olmuş ve böylece toplumlara ilim yoluyla rehberlik etmişlerdir.

Müslümanlar, peygamberlerin yönlendirmesiyle ilmin önemini ve faydasını kavramış, bilgiye ulaşmada gayret göstermişlerdir. İlmî çalışmalarda gösterilen gayret; mantık, kelam, felsefe, hadis, tefsir, fıkıh, tarih, dil, fizik, kimya, matematik, tıp ve astronomi gibi ilimlerin gelişmesini sağlamıştır.

Medeniyetin kimliğini, bilginin kullanım ve yorumlama yöntemi belirler. Bilginin medeniyetteki işlevi, insanlara kendi dünya görüşünü kazandırmasıdır. İslam, Müslümanlara tevhit eksenli bir dünya görüşü kazandırır. Müslümanlar

7 Özkan, "Medine Vesikası", EK-2/214.
8 Bakara suresi 120. ayet.
9 bk. Al-i İmran suresi 61. ayet, Nisa suresi 162. ayet, Enam suresi 148. ayet, Araf suresi 89. ayet, İsra suresi 107. ayet, Taha suresi 98. ayet.
10 Kutluer, "İlim", 22/110; Sarıçam - Erşahin, *İslam Medeniyet Tarihi*, 48.
11 Bakara suresi 31. ayet.

tevhit bilinciyle bilginin kaynağıyla güçlü bir irtibat kurarak edindikleri yeni tecrübelerle İslam kültür ve medeniyetini zirveye taşımışlardır.

Bilgi Notu

Sözlükte "bilmek" anlamına gelen ilim (ilm) genellikle "bilgi" ve "bilim" karşılığında kullanılır. Klasik sözlüklerde "bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat" gibi değişik şekillerde tarif edilmiştir. "Bilgisizliğin (cehl) karşıtı" biçiminde de tanımlanır. İslam kültüründe ilâhî ve beşerî bilgi yanında bilim için de kullanılan kapsamlı bir terimdir.

(İlhan Kutluer, "İlim", 22/109)

1.4. Özgünlük

İslam kültür ve medeniyeti, karşılaştığı İran, Yunan ve Hint gibi medeniyetlerden aldıklarını İslam potasında eritmiştir. Devraldığı mirasın tevhide uygun olanını kullanmış; aykırı olanını ise ya ıslah etmiş ya da reddetmiştir. İslam medeniyeti eklektik, taklitçi ya da öykünmeci tutum içinde olmamıştır.

İslam kültür ve medeniyeti paylaşımcı ve çok kültürlü bir medeniyettir. İslam, toplumu ayrıştırıcı değil bütünleştiricidir. Kur'an, muhataplarına Âdem'in (as) soyundan gelmeleri nedeniyle "Ey insanlar" şeklinde hitap eder. Onları ırk, dil, bölge, inanç, sınıf gibi farklılıklarından ötürü üstün ya da aşağı görmez.[12] Müslümanlar, halka hizmeti "Hakk'a hizmet" olarak görmüşler ve yaratılanı Yaradan'dan ötürü sevmeyi kendilerine düstur edinmişlerdir.

Görsel 2.4: Cami ve ezan İslam medeniyetinin özgün unsurlarındandır.

Yorumlayalım

"Şüphesiz o zikri (Kur'an'ı) biz indirdik! Onun koruyucusu da elbette biziz."

(Hicr suresi 9. ayet)

Yukarıdaki ayette Kur'an'ın hangi yönüne vurgu yapılmıştır?

12 bk. Duman, "İslam Medeniyeti ve Çağdaş Dünya", 1-20.

İslam yeryüzünde adaletin sağlanmasını, hayatın belli bir düzen ve uyum içinde sürdürülmesini ister. Müslümanları dünyadan ve insanlıktan sorumlu tutar. Bu sorumluluk, **"emir bilmaruf nehiy anilmünker"**[13] prensibi doğrultusunda yerine getirilir. Kur'an-ı Kerim'in aslının bozulmamış olması, İslam kültür ve medeniyetinin özgünlüğünün göstergesidir.

1.5. Yerellik

İslamiyet, yerel değerleri de göz önünde bulundurur. Yayıldığı bölgelerdeki kültürel farklılıkları zenginlik olarak değerlendirir. Kültürel asimilasyona karşı çıkar. İslam kültür ve medeniyetinin farklı coğrafyalara yayılmasında ve kabul görmesinde yerel olana zarar vermeme ve onu koruma anlayışı etkili olmuştur.

Bilgi Notu

Örf; aklın yol göstermesiyle kişilerde yerleşen ve aklı selimce benimsenip kabul edilen şeydir.

(Mehmet Şener, *İslam Hukukunda Örf*, 102)

Örf ve âdetler, İslam hukukunun dört temel kaynağı olan Kur'an, sünnet, icma ve kıyastan sonra gelen kaynakları arasında yer alır. Kurallar ve karşılaşılan sorunlara çözüm aranırken halkın uygulamaları da dikkate alınır.[14] Örf, temel kaynaklara ters düşmemek şartıyla geçerlidir. Mecelle'de, bu konu "Örf ile tayin, nass ile tayin gibidir." şeklinde ifade edilmiştir.[15]

İslam insanların günlük yaşantısına doğrudan karışmaz. Kendi ilkelerini ortaya koyar, bu ilkeler çerçevesinde insanlara serbestlik tanır. Araplar, Türkler, Hintliler ve diğer İslam toplulukları, farklı yerel kimlikleriyle İslam medeniyetini meydana getirmişlerdir. Endülüs İslam medeniyeti ile Hint İslam medeniyeti, birbirinin aynısı olmadığı gibi birbirinden farklı da değildir. Fakat her bir medeniyetin özü, İslam'ın ana ilkelerine ve hayat anlayışına dayanmaktadır.

1.6. Evrensellik

İslam kültür ve medeniyeti; kaynağı, içeriği ve mesajı itibarıyla evrenseldir. Allah (cc), insanları ve evreni yaratandır. O, âlemlerin Rabb'i ve her şeyi kuşatandır. Kur'an-ı Kerim, "**Ey insanlar**", "**Ey Âdemoğulları**" hitabıyla başlayan birçok ayette sınıf, ırk, cinsiyet, toplum ayrımı yapmaksızın, hitabın bütün insanlara olduğunu beyan eder. Bu mesaj ilahi kitapları ve peygamberleri tasdik edici şekilde çağlar boyu devam eder. Hz. Peygamber'in son peygamber

13 "İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak" anlamına gelen ibareler için bk. Al-i İmran suresi 110. ayet, Maide suresi 78-79, 105. ayetler, Tevbe suresi 67. ayet, Araf suresi 163. ayet, Nahl suresi 125. ayet, Taha suresi 43. ayet.
14 Keskioğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, 35.
15 Keskioğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, 36.

olması[16] İslam'ın, insanlığın kıyamete kadar bütün ihtiyaçlarına cevap vereceği anlamına gelir.

İslam, sadece belli bir kavme değil, tüm insanlığa gönderilmiştir. **"De ki ey insanlar! Ben sizin hepinize göklerin ve yerin sahibi olan kendisinden başka tanrı bulunmayan, yaşatan öldüren Allah'ın elçisiyim..."**[17], **"Ey Muhammed! Biz seni ancak âlemlere rahmet olsun diye gönderdik."**[18] ve **"Biz seni bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler."**[19] ayetleri bu hususu ifade etmektedir.

Hz. Peygamber ile devam eden vahiy geleneği, hayatın içindeki uygulamalarıyla evrenseldir. İslam'ın merhamet, sevgi, barış, ırkçılığa karşı olma, erkek ile kadını birbirinin tamamlayıcısı olarak görme gibi özellikleri, bütün insanlığın ihtiyacı olan değerlerdir. Mazlum ve mağdurların, din, milliyet ayrımı gözetilmeden yardıma layık görülmesi, İslam medeniyetini evrensel kılan uygulamalardandır. Bu değerlerin taraftar bularak yaygınlaşması, değerlerin evrenselliğini gösterir. İslam, coğrafi ve toplumsal farklılıkları gözetir. İslam, evrenselliği yanında yerel değerleri de muhafaza eder.

1.7. Sulh

İslam, "selam" kökünden gelen barış ve esenlik anlamına gelir. Tevhit mücadelesi veren peygamberlerin bozgunculuğa son vermek için çaba sarf ettikleri ve kendilerine yapılan her türlü şiddete karşı barış ile karşılık verdikleri görülür. Kur'an-ı Kerim **"Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslam'a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır."**[20] ayetiyle barışa ve güven ortamına çağırır.

İslamiyet ilke olarak sulhu tercih etmiş olsa da gerektiğinde can ve malın korunması için savaşa izin vermiştir. Evrensel bir din olan İslam'da, harp hukukuna dair hükümler konmuştur.[21] İslam'da sulh ve cihat birbirini tamamlayan iki olgudur. Hz. Muhammed (sav), peygamberliği boyunca müşrikleri güzel söz ve yumuşaklıkla İslam'a davet etti. Medine Dönemi'nde şehrin yerlileri olan Evs ve Hazreç kabileleri ile Musevi kabileler arasında barışı sağladı. Mekkeli müşriklerle Hudeybiye Antlaşması ile sulhu sağladı.

Müslümanlar fethettikleri hiçbir ülkede din birliği siyaseti gütmemişler, dinî çoğulculuğu sosyal bir esas olarak kabul etmişlerdir. Uzun yıllar boyunca Müslümanların yönetiminde kalmış, Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, farklı din ve geleneklere mensup grupların kendi inanç, mezhep ve cemaat yapılarını muhafaza ediyor olması, Müslümanların barış ve din hürriyetine verdikleri önemi gösterir. Müslüman hâkimiyetinde Endülüs kentleri, çok kültürlülüğün Avrupa'daki ilk örneğini oluşturmuştur.

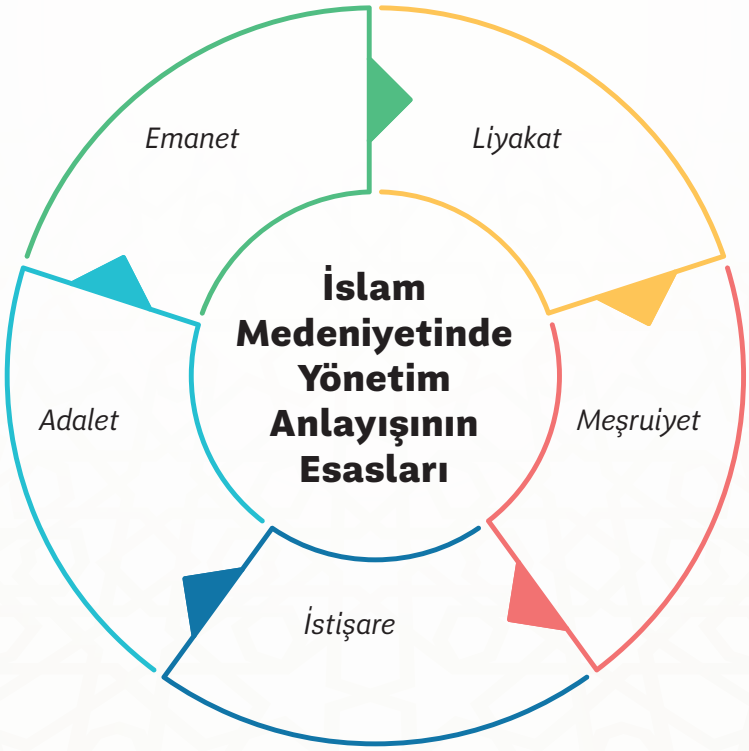
16 bk. Ahzab suresi 40. ayet.
17 Araf suresi 158. ayet.
18 Enbiya suresi 107. ayet.
19 Sebe suresi 28.ayet.
20 Bakara suresi 208. ayet.
21 Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelam*, 112-114.

Kur'an-ı Kerim, barışın tesisinde adaletin gerekliliğini ve önemini vurgular: **"Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine karşı saldırmaya devam ederse Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerlerse artık aralarını adaletle düzeltin ve adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, adil davrananları sever. Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz."**[22]

2. İslam Kültür ve Medeniyeti Yönetim Anlayışının Esasları

İnsan, hakikati yeryüzünde hâkim kılma sorumluluğu ile yaratılmıştır. Müslümanlar; hakikat, iyilik, doğruluk ve güzellik değerleri üzerine erdemli bir toplum meydana getirmekle vazifelidir. Toplumun varlığını sürdürmesi, istikamet ve akıbet bilincini diri tutarak bilgi ve erdemin gereklerini yerine getirmesiyle mümkündür. Yönetim, erdemli toplumu oluşturacak yöntemleri uygulama faaliyetidir.[23]

Hz. Muhammed (sav) Dönemi'nde devletin kurumsallaşması başlamış, İslam tarihinin ilerleyen dönemlerinde bu kurumsallaşma gelişerek devam etmiştir. Kurumların oluşmasında ve işleyişinde Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamaları belirleyici olmuştur.

22 Hucurat suresi 9 ve 10. ayetler.
23 Kutluer, *Erdemli Toplum ve Düşmanları*, 14.

2.1. Emanet

İslam kültür ve medeniyetinde emanet, korunması istenen maddi ve manevi bir sorumluluktur. Kişinin kullanıp sahibine iade etmek üzere aldığı eşyanın emanet olması gibi yönetim yetkileri olan hizmet makamları ve kamu malları da birer emanettir. Hukuki metinler, ulusal ve uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler de emanet kapsamındadır. Emanetlerin amacına uygun olarak kullanılması, muhatap ve ilgililerine teslim edilmesi, yüklenilen sorumluluğun gereğidir.[24]

Yorumlayalım

Ey genç adam, bu düstur sana emanet olsun:

Ötelerden habersiz nizama lânet olsun!

(Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, 466)

Necip Fazıl'ın "düstur" ve "nizam" ifadelerini "emanet" kavramı çerçevesinde yorumlayınız.

İslam kültür ve medeniyetinde yönetim yalnızca yönetenlere emanet edilmemiştir. Yönetenlerin denetlenmesinden, yönetilenler sorumlu tutulmuştur. Yönetimin hem yönetene hem de yönetilene emanet edilmesi ideal bir toplumun hedefidir. Hadisişerifte *"Cihadın en üstünü zalim sultana karşı doğruyu söylemektir."*[25] buyurulmuştur. Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde "Eğer adaletten ayrılırsam beni uyarınız." deyince sahabe, "Seni kılıçlarımızla düzeltiriz." diye kendisini uyarmışlardır.[26]

2.2. Adalet

İnsan onurunun korunması ihtiyacından hukuki düzenlemeler ortaya çıkmıştır. İnsanlık, adaletle yönetilme arayışı içinde olmuş ve adalet, mülkün temeli kabul edilmiştir. Toplumda adaletin sağlanması için peygamberler gönderilmiştir. Allah (cc), insanların adalete uygun davranmasını istemiştir.

Bilgi Notu

Adalet, "davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak" gibi mânalara gelir. Yine aynı kökten "orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı" gibi mânalara gelen adl kelimesi, âdil ile eş anlamlı olup aynı zamanda Allah'ın (cc) isimlerinden (esmayıhüsna) biridir.

(Mustafa Çağrıcı, "Adalet", 1/341)

İslam'ın herkese eşit şartlarda uygulanmasını istediği adalet, bir ibadet gibi kabul edilmektedir. Toplumda sosyal hayatın güven içinde sürdürülmesi, haksızlıkların ortadan kaldırıldığı adalet anlayışı ile mümkündür. İslam, yöneticileri halka adil davranmakla sorumlu tutulmuş; yönetici seçiminde adalet, en önemli ölçütlerden biri sayılmıştır.

24 Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2/82.
25 Ebû Davud, "Kitabu'l-Melahim", 17.
26 Abdülbâkî, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, 506.

İslam, sağlam ve mutlu bir toplum kurulması için adaleti şart koşar. Kur'an-ı Kerim'de fertlere, hâkimlere ve yöneticilere, adil olmaları emredilir[27]: **"Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan (hâkimler, insanlar), adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevketmesin..."**[28], **"Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."**[29]

Görsel 2.5: İslam kültür ve medeniyetinde adalet mülkün temelidir.

Yorumlayalım

Bey olmanın özellikleri, Kutadgu Bilig'de şöyle sıralanmıştır:

- *Bey affedici olmalıdır.*
- *Bey cömert olmalıdır.*
- *Bey sabırlı olmalıdır.*
- *Bey vefakâr olmalıdır.*
- *Bey faziletli olmalıdır.*
- *Bey mütevazı olmalıdır.*
- *Bey tok gözlü ve hayâ sahibi olmalıdır.*
- *Bey kötü alışkanlıklara sahip olmamalıdır.*
- *Bey tatlı dilli ve doğru sözlü olmalıdır.*
- *Bey dikkatli ve ihtiyatlı olmalıdır.*
- *Bey zulmetmemelidir ve öfkesine yenik düşmemelidir.*
- *Bey adil olmalıdır.*

(bk. Mehmet Zakir Sarıkaya, *Kutadgu Bilig'e göre Türklerde Bey*)

Müslüman yöneticilerde bulunması gereken diğer vasıfları Kutadgu Bilig'deki ifadelerden yararlanarak arkadaşlarınızla yorumlayınız.

Hz. Peygamber, insanlar arasında adaletin uygulanmasını her şeyden üstün tutmuştur. Hadisişerifte, *"Hiçbir gölgenin bulunmadığı bir günde Allah (cc), yedi*

27 Kayaoğlu, "İslam'da Adalet Mefhumu", 201-207.
28 Maide suresi 8. ayet.
29 Nisa suresi 135. ayet.

zümreyi kendi (arşının) gölgesinde barındırır ki bunların ilki adaletle hükmeden ve âdil davranan yöneticidir."[30] buyurulmaktadır.

Allah (cc), insanların adalete uygun davranmasını isteyerek **"Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar..."**[31] ifadesiyle adaleti temel esas olarak belirlemiştir.

2.3. Liyakat

Layık olma, uygunluk, yetenek, yeterlilik gibi anlamları olan bir terimdir. İslam kültür ve medeniyetinin esaslarından olan liyakat; kişinin iman sahibi, adil, ahlaklı, ileri görüşlü, anlayışlı, sabırlı, dayanıklı, maharetli gibi vasıflara sahip olmasını ifade eder. Yöneticilerin belirlenmesinde diplomalar, ustalık, kalfalık, uzmanlık gibi ehliyeti ifade eden belge ve ünvanların yanında kişilerde liyakatin bulunması önceliklidir. Liyakat sahiplerinin işbaşında olduğu kurumlar ve devletler, fert ve toplumun güven ve huzur içinde yaşamasına imkân sağlar.

İslam, işi hak edene verme, doğru kişiyi görevlendirme ilkesini esas almıştır. Kur'an'daki **"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder..."**[32] ayetiyle, Hz. Peygamber'in *"İş, ehli olmayan kişilere verilince kıyameti bekle, kıyametin kopması pek yakındır."*[33] hadisi, yöneticilerin seçiminde gösterilen hassasiyete işaret eder.

Yorumlayalım

İslamiyet'te yönetim anlayışının "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın." yaklaşımını yorumlayınız.

2.4. İstişare

Yönetimde işlerin karşılıklı danışılarak karara bağlanmasına ve yürütülmesine istişare denir. Her yönetim şeklinde istişare uygulamalarına rastlanır. Eski Yunan ve Roma toplumlarında görülen demokrasi uygulamaları, Cahiliye Dönemi Mekke toplumunda kabile başkanlarının Darünnedve'de toplanarak karar almaları, istişare özelliği taşır.

30 Buhari, "Ezan", 36.
31 Nahl suresi 90. ayet.
32 Nisa suresi 58. ayet.
33 Buhari, "İlim", 2.

İstişare, İslam yönetiminin temel esaslarındandır. **"...işleri, aralarında şûra (danışma) ile olanlar..."**[34] ayeti Mekke Dönemi'nde ve henüz İslam devleti kurulmadan nazil olmuştur. Kur'an'da **"... Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse onlara günah yoktur..."**[35] ve **"...İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven)..."**[36] ayetleriyle hayata istişare anlayışının yön vermesi gerektiği vurgulanır.

Hz. Peygamber Müslümanlara istişareyi emrettiği gibi kendisinin de genel ya da özel işlerde ashabı ile görüş alışverişinde bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Resulüekrem (sav), ilk Müslüman toplumun var olma mücadelesinde belirleyici önemdeki her kararı ashabı ile istişare ederek almıştır. Bunlar arasında Bedir, Uhud ve Hendek Savaşları'nın çeşitli aşamaları, Beyatürrıdvan ve Hudeybiye Antlaşması örnek verilebilir.[37]

2.5. Meşruiyet

Meşruiyet, genel ahlak ve hukuka uygun olmak anlamındadır. İslami yönetimde meşruiyet; dinî, ahlaki, hukuki yönden olumlu bir değer taşıyan ve dinin onayladığı düzenlemelerdir. Meşruiyet, ilahi kanunun üstünlüğüne dayanır.[38] Bu hususta Kur'an'ın hükmü açıktır: **"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ülülemre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resulü'ne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir."** [39] Müslüman yöneticiler, yetki bakımından Allah'ın (cc) hükümlerinin uygulayıcılarıdır. Yöneticiler, yasama, yürütme ve hükümde keyfî davranamaz; herhangi bir ferde yahut zümreye ayrıcalıklı davranamaz.

Yorumlayalım

Yönetimde meşruiyetin önemini toplumsal huzura etkisi yönünden yorumlayınız.

İslam kültür ve medeniyeti, meydana getirmek istediği faziletli toplum için esaslar belirlerken bu toplumun yönetim anlayışının esaslarını da ortaya koymuştur. İslam medeniyetinde yönetici, kendisine verilen görevle toplum ve

34 Şûra suresi 38. ayet.
35 Bakara suresi 233. ayet.
36 Al-i İmran suresi 159. ayet.
37 Türcan, "Şûra", 39/231.
38 Mevdûdî, *İslam'da Hükûmet*, 513.
39 Nisa suresi 59. ayet.

topluma ait olanın kendisine emanet olduğunu bilir; emanete ihanet etmemeyi, emin-güvenilir olmayı kendine şiar edinir. Güvenilir yönetici, toplumu adaletle yönetir. Kanun karşısında bütün fertlerin eşitliğini sağlar. Liyakat sahibi olana yöneticilik verilir. Emanet ve adalet esaslarını yerine getiren liyakatli yöneticinin seçimi istişare ile yapılır. Yapılan istişareler sonucu seçilmiş olan yönetici meşruiyet kazanmış olur. Meşruiyet kazanmış olan "ülüemre" (yöneticilere) uymak zorunludur. Yönetim esaslarındaki bu uyum sağlandığında huzurlu bir toplum oluşur.

Bilgi Notu

İslam Medeniyetinin Temel Özellikleri

İslam medeniyeti vahiy, akıl ve duygunun uyumudur.	*İslam medeniyeti insan merkezlidir.*	*İslam medeniyeti ilim medeniyetidir.*
İslam medeniyeti terkipçidir.	*İslam medeniyeti evrenseldir.*	*İslam medeniyeti denge üzerine kurulmuş bir medeniyettir.*
İslam medeniyeti bir fıkıh (hukuk) medeniyetidir.	*İslam medeniyeti sömürge karşıtı bir karaktere sahiptir.*	*İslam medeniyeti çeşitli ırk ve kültürlere mensup ulusların ahenkli bir ürünüdür.*

A. Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. İslam kültür ve medeniyetinin esaslarını yazınız.

.....

.....

2. İslam kültür ve medeniyetinde yönetim anlayışının esaslarını yazınız.

.....

.....

3. İslam kültür ve medeniyetinin "evrensellik" esasını açıklayınız.

.....

.....

4. İslam kültür ve medeniyetinde istişarenin önemini açıklayınız.

.....

.....

B. Aşağıdaki verilen çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi İslam kültür ve medeniyetinin özelliklerinden biri değildir?

A) Evrensel
B) Hürriyetçi
C) İlmî
D) Özgün
E) Taklitçi

2. "Allah (cc) size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder..." (Nisa suresi 58. ayet) **ayetinde hangi prensibe doğrudan vurgu yapılmıştır?**

A) Cihat
B) İlmîlik
C) Liyakat
D) Sulh
E) Şûra

C. Aşağıdaki verilen ifadelerden doğru olanları (D), yanlış olanları (Y) harfleri ile işaretleyiniz.

1. (...) İslam kültür ve medeniyetinde istişareye önem verilir.
2. (...) Tevhit İslam toplumlarının yönlendirici gücüdür.
3. (...) İslam kültür ve medeniyetinde hâkimiyeti elde etmek için her yol mübahtır.

D. Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri uygun kelimelerle tamamlayınız.

(evrensel - ilim - sulh - cihat - mizan - istişare)

1. Kur'an'da yaklaşık yedi yüz elli yerde ..... ve onunla eş anlamlı kavram kullanılmıştır.
2. Kur'an-ı Kerim, kendinden öncekilere varis olup onları kuşatması hem de kendinden sonra bir din, kitap ve peygamber gelmeyeceği için ..... dir.
3. İki kişi veya iki grup arasındaki anlaşmazlığın, davanın ya da savaşın sona ermesi için yapılan anlaşma, ... ve gerektiğinde can ve malın korunması ile dinin yayılması için ..... yapılır.
4. Yönetimde işlerin karşılıklı danışılarak karara bağlanması ve yürütülmesine ..... denir.

Bu Ünitede Neler Öğrendim?

.....

.....

.....

.....

Daha fazla soru için...

Temanın dijital versiyonu

Ünite Özet Sunusu

3. ÜNİTE

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

KONULAR

- *İslam ve Toplum*
- *İslam Toplumunu Yönlendiren İlkeler*
- *İslam Toplumunda Sosyal Hayat*
- *İslam Toplumunda Ekonomik Hayat*

KAVRAMLAR

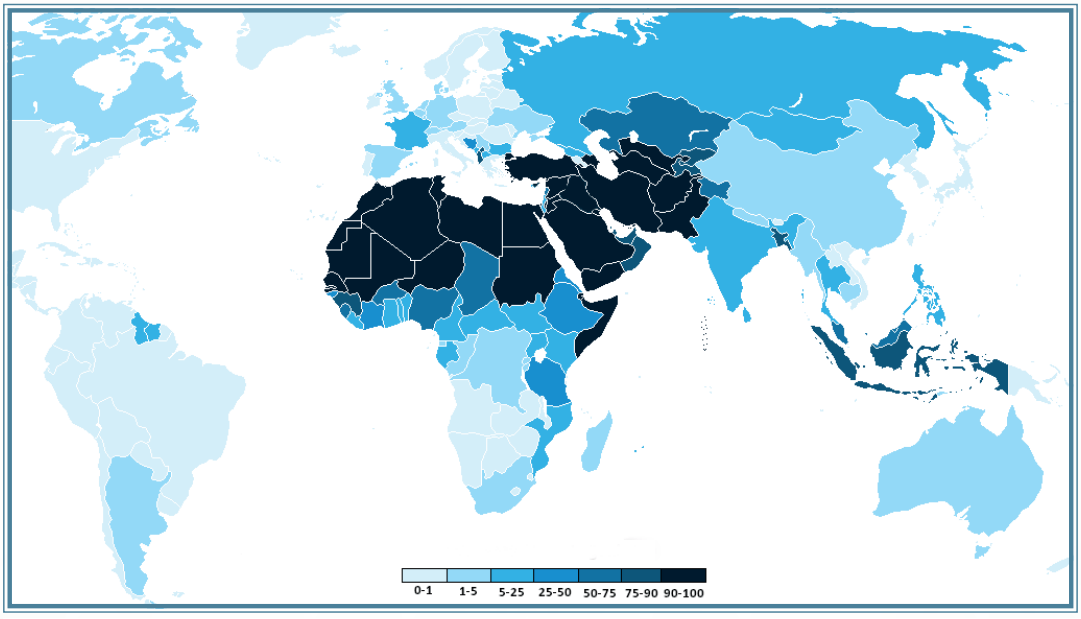
- *İslam toplumu*
- *âdemiyet*
- *diğerkâmlık*
- *vakıf*
- *kanaatkârlık*

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Toplum, ümmet ve millet kavramlarının anlamlarını araştırınız. Bu kavramların İslam kültüründeki yerini inceleyiniz.
2. Ensar ve Muhacir kardeşliğinin sosyal dayanışma açısından önemini inceleyiniz.
3. Ailenizdeki büyüklerden, kendi çocukluk ve gençlik dönemlerindeki mahalle ve komşuluk ilişkilerini islam kültürüyle ilişkilendirerek anlatmalarını isteyip notlar alınız.
4. İslam ekonomisinin ahlaki ilkeleri hakkında bildiklerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

1. İslam ve Toplum

İnsanlar toplum hâlinde yaşarlar. Çeşitli sosyal gruplardan oluşan toplumda fertler, hayatın akışı içinde birbirleriyle münasebetler kurar. Din, insanlara ideal toplum düzeni vaat eder.[1] İslamiyet, sosyal hayatın tanziminde ilkeleri ve kurumlarıyla doğru yolu gösteren son ilahi dindir.[2] Kur'an-ı Kerim, peygamberlerin insanları dine davet etmelerini, toplumu birliğe davet etmekle özdeş sayar.[3] İslamiyet'in öngördüğü sosyal düzende; eşrefimahlukat (yaratılmışların en şereflisi) olan insanın maddi ve manevi varlığının korunması, kabiliyetini geliştirebileceği ortamın hazırlanması, toplumun huzur ve barış içinde yaşaması amaçlanır.

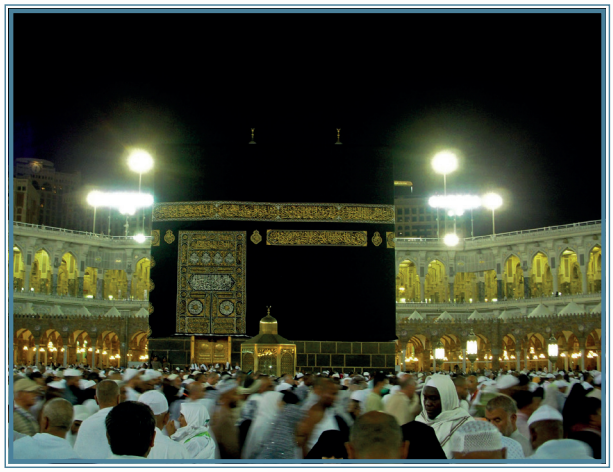
Görsel 3.1: Dünya Müslümanları Yoğunluğu ve Dağılışını Gösteren Harita (% olarak)

İslam toplumu peygamberlerin toplum hayatının düzenlenmesine yönelik faaliyetleri neticesinde meydana gelmiştir. Hz. Muhammed (sav), kadınların, zayıfların ve kölelerin insan yerine konmadığı, güven ve adaletin zayıf olduğu bir topluma gönderilmişti.[4] O, gönderildiği toplumu Cahiliye âdetlerinden arındırarak İslam inancı üzerinde birleştirdi. Müminleri kardeş ilan etti. Üstünlüğün kabile ırk ve toplumsal statüde olmadığını bildirdi. Hz. Âdem'den itibaren peygamberlerin öncüsü olduğu toplum modeli, **Asrısaadet**'te mükemmel şeklini alarak İslam toplumuna dönüşmüştür.

İslam toplumu güce, zulme ve zevke dayanan toplum yapılarından farklıdır. İslam toplumunda Müslümanlar ve diğer inanç mensupları; ibadet, çalışma, sanat, eğitim gibi gündelik faaliyetlerini rahatça sürdürebilir. İslam toplumu, tevhit, barış ve hürriyet ilkelerine dayanan erdemli bir toplumdur. Kur'an'ın ifadesiyle, İslam toplumu fertleri birbirine kenetlenmiş tek vücut gibidir.[5]

1 bk. Şûra suresi 13. ayet.
2 bk. Fatiha suresi 5. ayet.
3 bk. Bakara suresi 186. ayet, Nahl suresi 125. ayet.
4 Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 20, 22.
5 bk. Saff suresi 4. ayet.

İslamiyet'in insanı yüceltmesiyle oluşan toplum, İslam kültür ve medeniyetini inkişaf ettirmiştir.[6] İslamiyet'in geniş coğrafyalara yayılmasıyla İslam toplumunun bünyesi etnik yapı ve inanç yönünden çeşitlenmiştir. Müslümanlar farklı kültür ve medeniyetlerle karşılaşmayı, beşerî bir zenginlik olarak değerlendirmiştir. Müslüman, Yahudi, Hristiyan; Arap, Türk, Acem; hür, mevali, köle; zengin, fakir; kuvvetli, zayıf; kadın, erkek; genç ve ihtiyar gibi farklı sosyolojik gruplardan oluşan toplumda herkese adil davranılmıştır.

Görsel 3.2: İslam toplumu ortak idealler etrafında bir araya gelir.

2. İslam Toplumunu Yönlendiren İlkeler

İslam toplumu, ortak ilke ve ideallere sahip dengeli bir toplumdur. Fertler arasındaki ilişkilerde karşılıklı anlayış, paylaşma ve fedakârlık gibi tutumlar esas alınır. Varlığını koruması ve geliştirmesine güven, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma, iyiliği emredip kötülükten sakındırma, hak ve adaleti gözetme ilkeleri yön verir.

6 Kutluer, "İnsan", 22/322.

2.1. Güven

Güven, fertlerin ve toplumun huzuru için gereken ilkelerin başında gelir. Güven ortamı sağlanmadan insanların hayatlarını sürdürmesi mümkün olmaz. Kişiler, gruplar, toplumlar ve devletler arasındaki ilişkilerin sorunsuz yürümesi can, mal ve ırzın korunması güvene bağlıdır. Güven ortamının kaybolduğu bir toplumda haksızlık, zulüm, aldatma gibi olumsuz davranışlar yaygınlaşır. Birlik ve beraberlik ortadan kalkar. İnsan ruhunda ve toplumun yapısında yıkıcı hasarlar meydana gelir.

Kur'an'da sorumluluk verilen ve değerli kılınan her varlığın öncelikle güvenle ilişkisine dikkat çekilir. Kutsal kitapları getiren meleğin sıfatının **Ruhulemin**[7] olması, peygamberlerin ortak sıfatlarından birinin **Emin**[8] olması, Mekke'nin **Beledülemin** kılınması[9] buna örnek gösterilebilir.[10]

İslam toplumunda güvenliği sağlamak üzere kurumlar oluşturulmuştur. Müslüman idarecilerin esas görevi, toplumun güvenliğini sağlamak olmuştur. Hz. Peygamber, **Medine Sözleşmesi** ile şehirde yaşayan Müslüman, Yahudi ve putperestlerle karşılıklı güvene dayalı bir ortam tesis etmiş ve şehri güvenli hâle getirmiştir.[11]

Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde şehirlerde özel güvenlik teşkilatı oluşturulmuştur. İslam beldelerini gezen seyyahlar bu şehirlerdeki güven ortamının kendi memleketlerinde bulunmadığını belirtmişlerdir.[12]

Osmanlı Devleti, tarih boyunca birçok topluluğun güvenli bir şekilde sığınabileceği bir yer olmuştur. Örneğin II. Bayezid Dönemi'nde İspanya'da Katolik inançlarına karşı gelenleri cezalandırmak üzere kurulan engizisyonun zulmünden kaçan bir kısım Yahudi, Osmanlı topraklarına kabul edilmiş ve çeşitli şehirlere yerleştirilmiştir. İsveç Kralı Demirbaş Şarl, Osmanlı ülkesinde bir süre mülteci olarak kalmıştır. XIX. yüzyılda ise Rusya'nın baskısından kaçan binlerce Macar, Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve ülkenin farklı yerlerinde gayrimüslimlerin de can güvenliği sağlanmıştır.[13]

Yorumlayalım

Güven ortamı, bir toplumun gelişmesini nasıl etkiler? Günümüzdeki şehirlerin siyasi, ekonomik ve sosyal durumlarını düşünerek bu konuyu yorumlayınız.

Güven ikliminin oluştuğu dönemlerde İslam medeniyetinin gelişmesi hız kazanmıştır. Güvenliğin sağlanamadığı zamanlarda ise Moğol ve Haçlı saldırılarının gerçekleştiği dönemlerde olduğu gibi sorunlar artmış ve bu durum İslam medeniyetinin zayıflamasına yol açmıştır.

7 bk. Şuara suresi 193. ayet.
8 Toksarı, "Emanet", 11/81.
9 bk. Tin suresi 3. ayet.
10 Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 40, 42, 43.
11 Şentürk, "İnsan Hakları", 22/328; Bardakoğlu, "İslam", 23/21.
12 Metin Yılmaz, "Şurta", 39/242.
13 bk. Turan, "Bayezid II", 5/234-238; Aktepe, "Ahmed III", 2/34-38; Küçük, "Abdulmecid", 1/259-263.

2.2. Kardeşlik

İnsanlar Hz. Âdem'in soyundan geldiği için kardeş sayılırlar. Erdemli toplumun oluşması için kardeşlik ahlakı ve kardeşlik hukuku gereklidir. Müslümanlar inanç, amaç ve davranış birliği açısından birbirinin kardeşleridir. **"Müminler ancak kardeştirler..."**[14] ayetikerimesi nerede ve ne zaman yaşadığına, ırkına, cinsiyetine ve kabilesine bakılmaksızın bütün Müslümanların kardeş olduğunu ilan eder. İslam kardeşliği İslam toplumlarını birleştirecek en kuvvetli bağ olarak görülür.

Görsel 3.3: Müslümanlar, Çanakkale'de eşsiz bir kardeşlik dayanışması sergilemiştir.

Müslümanlar birbirini yalnızca Allah (cc) rızası için severler. İyi komşuluk ilişkileri, sevinç ve üzüntünün paylaşılması, yardımlaşma, dayanışma ve iş birliği kardeşliğin gereğidir. Hz. Peygamber, Müslüman kardeşlerin birbirlerine zulmetmemesini, kardeşini zalimin eline bırakmamasını, birbirlerini yalanlamamasını, küçük görmemesini, birbirlerine ihanet etmemesini daima Müslüman kardeşinin yanında olmasını tavsiye etmiştir.[15]

Değerlendirelim

Din kardeşliğinin günümüz toplumları üzerindeki etkilerini değerlendiriniz.

Modern dünyanın toplum dayanışması olarak nitelediği ve aradığı oluşum, asırlar öncesinde Medine'de tesis edilmiştir. Hz. Peygamber tarafından ensar ile muhacirin kardeş ilan edilmesiyle ortaya çıkan kardeşlik hukuku, İslam toplumunu diğer toplumlardan ayıran önemli unsurlardan biridir. Müslümanların kardeş olduklarını hatırlamaları, birbirine arka çıkmaları, birbiriyle kenetlenmeleri, dünyadaki adaletsizliklerin ve insan hakları ihlallerinin giderilmesi için önem taşımaktadır.

2.3. Yardımlaşma ve Dayanışma

Müslüman toplumu oluşturan fertler arasındaki yardımlaşma ve dayanışma ruhuna dayalı bağlılık, bir vücudun organları arasındaki irtibat gibidir.[16] Muhtaç insanların ve mağdur edilen grupların mağduriyetinin giderilmesi Müslümanlar üzerine yüklenmiş bir borçtur.

14 Hucurat suresi 10. ayet.
15 bk. Buhari, "Mezalim", 3-4; Müslim, "Birr", 32; Tirmizi, "Birr", 18.
16 bk. Buhari, "Edeb", 27; Müslim, "Birr", 66.

İslam toplumunda

Müslümanlar iyilik ve takva üzerine yardımlaşmaya davet edilir.
(bk. Maide suresi 2. ayet)

İhtiyaç sahiplerinin gözetilmesinde aile fertleri, akrabalar, komşular vb. yakın olandan başlanması esastır.
(bk. Nisa suresi 36. ayet)

Çalışma gücü olmayan, çalıştığı hâlde ihtiyaçlarını karşılayamayan fakir ve yetimlerin, muhtaç ve düşkünlerin temel ihtiyaçları toplum tarafından karşılanır.
(bk. Zariyat suresi 19. ayet)

Karşılıksız yardım esastır.
(bk. Bakara suresi 262, 264. ayetler; bk. Bakara suresi 262, 264. ayetler; Tirmizî, "Birr", 41)

Araştıralım

Ülkemizde ve dünyada gerçekleştirilen sağlık yardımlarının faaliyetleri hakkında istatistiksel veriler içeren bir rapor hazırlayınız.

İslam toplumu, yardımlaşma ve dayanışma sayesinde güçlenerek gelişmiştir. Peygamberimizin (sav) Hicret'in 5. senesinde baş gösteren kıtlık nedeniyle, Mekkeli müşriklerin yardım isteğine olumlu cevap vermesi, İslam'da yardımlaşmanın insani boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.[17] Medine Sözleşmesi'nde Müslümanlar, Yahudiler ve diğer grupların birbiriyle ilişkilerinin düzenlenmesiyle toplumsal dayanışma bilincinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.[18]

2.4. İyiliği Emretme, Kötülükten Sakındırma

Toplumda ortak bir şuurun meydana gelmesini sağlayan iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma ilkesi, İslam'ın temel dinamiğidir. Kur'an'da çocuklara, kadınlara, yaşlılara, çevreye, insan haklarına, toplumsal barışa ve iş hayatına yönelik zararlı ve yıkıcı eğilimlerin etkisiz kılınmasını, fitne ve fesadın önlenmesini ihtiva eden çok sayıda hüküm bulunmaktadır.[19] İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma ilkesinin ihmali, insani değerler sisteminin zayıflamasına, insanın amaçsız hâle gelmesine, toplum hayatında telafisi mümkün olmayan sorunların ortaya çıkmasına sebep olur.

İslam devleti, hisbe teşkilatını kurarak iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma konusundaki sorumluluğunu yerine getirmiştir. Dinî gayreti ve bilgisi yüksek kimseler de vaaz, irşat ve nasihatlerle iyiliğin gelişip yayılması, kötülüğün

17 Köksal, *İslam Tarihi*, 6/150.
18 Aydın, "Anayasa", 3/153.
19 bk. Enfal suresi 73. ayet, Hud suresi 116. ayet, Müslim, "Birr", 32; Îmân, 78; Tirmizî, "Îmân", 12; Buhârî, "İcâre", 10; Ebû Dâvûd, "Edeb", 123-124, 58.

zararlarından korunulması yolunda çaba harcamıştır. Dinî ve ahlaki hayatın gelişmesine ve kamu düzeninin sağlanmasına katkıda bulunmak, bir Müslümanlık ve vatandaşlık borcu sayılmıştır.

Bilgi Notu

Hisbe

Kur'an'da yer alan "Sizden iyilikle emreden, kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun." (Al-i İmran suresi 114. ayet) emri, hisbe denilen teşkilatın vücut bulmasını sağlamıştır. Kaynaklarda Asrısaadet'ten itibaren tüm İslam ülkelerinde hisbe teşkilatının kurulduğu açıkça belirtilmektedir. Hisbenin kapsamı çok geniş olmakla beraber temel görevi fert, toplum, devlet hakları ile kamu ahlâk ve düzeninin korunmasıdır. Hisbe faaliyeti Müslümanlar için farzıkifaye sayılmıştır.

Hisbe işini yapan görevliye muhtesib denmiştir. Hisbe faaliyetleri, muhtesib için hukuki-resmî bir görevin icrası mahiyetinde bir sorumluluktur. Muhtesib, iyiliği emir ve kötülükten yasaklamada, öğüt verme ve uyarma gibi çeşitli görev ve yetkilere sahiptir. Hizmetine karşılık kendisine maaş tahsis edilirdi.

(Cengiz Kallek, "Hisbe", 18/133)

2.5. Hak ve Adaleti Gözetme

Hak kavramı doğruluk, gerçeklik, hakikat, sahip olunan yasal yeterlilik ve yetkiler anlamına gelir. Hukuk kavramı, hak kelimesinin çoğuludur. İslamiyet, bir hak ve hakikat medeniyetidir. Kur'an-ı Kerim'de hak ve adaletin mutlaklığı güçlü şekilde vurgulanır. Hesap gününde kimseye haksızlık yapılmayacağı, herkese adaletle hükmedileceği ve hak sahiplerine haklarının verileceği belirtilir.[20] Kanun koyarken, yönetirken ve yargılama yaparken herhangi bir menfaat gözetmeyen yöneticilerle, birbirlerine ve çevreye karşı hak ve adaleti gözeterek hareket edenlere kurtuluş müjdelenir.

Bilgi Notu

Hak kavramı Kur'an'da 247 ayette yer almıştır. "Batılın zıddı", "doğru haber", "bir olayın iç yüzü", "aslına uygun bilgi", "inanç" gibi anlamlarının yanında, Allah'ın (cc) bir ismi ve sıfatı (Hakk) olarak da geçmektedir. İslami kaynaklarda hak kelimesi "korunması, gözetilmesi ya da sahibine ödenmesi gerekli olan maddi veya manevi imkân, pay, eşya ve menfaatler; görev, sorumluluk, borç" gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

(Mustafa Çağrıcı, "Hak", 5/137)

Peygamberler hak ve adaleti tesis ederken insan ve toplumun menfaatini önde tutmuştur. Haktan ve adaletten ayrılıp toplumlarına zulmeden Nemrut, Firavun ve Haman gibi zalimlere karşı peygamberlerin yaptığı mücadeleler

20 bk. Mümin suresi 7. ayet.

Kur'an-ı Kerim'in temel konularındandır.[21] Hakkın kapsamı geniştir. Hadislerde yer alan Allah (cc) hakkının yanı sıra din kardeşliği, anne, baba, koca, zevce, çocuk, akraba, arkadaşlık, dostluk, komşuluk, misafirlik, mal, yolculuk gibi haklar, insanların birbirleri üzerindeki mesuliyetine işaret eder. Hz. Peygamber, kişinin kendine karşı sorumlulukları olduğu gibi ailesine, dostlarına ve misafirlerine karşı da sorumluluğu olduğunu bundan dolayı bütün zamanını ibadetle geçirerek bu sorumluluklarını ihmal etmesinin yanlışlığını bildirir.[22]

Görsel 3.4: Topkapı Sarayı'nın en yüksek yapısı, Adalet Kulesi (İstanbul)

Yorumlayalım

Adldir mûcib-i salâh-ı cihan
Adalet bütün dünyanın düzenini temin eder.

Raiyeti kul eder pâdişah-ı âleme adl.
Halkı idare altına alan cihan padişahının adaletidir.

Cihan bir bağdır dîvarı devlet
Cihan bir bağdır, duvarı devlettir.

DAİREYİ ADALET

Malı cem' eyleyen raiyettir
Malı bir araya getiren ancak halktır.

Devletin nâzımı şeri'attır
Devletin nizamı Allah'ın kanunudur.

Leşkeri cem' edemez illâ mal
Orduyu ancak mal ayakta tutar.

Şeri'ata olamaz hiç hâris illâ melik
Allah'ın kanununu ancak devlet başkanı korur.

Mülk zapt eyleyemez illâ leşker
Mülk ancak ordu ile zapt edilir.

Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alai adlı eserinde yer alan "daire-i adalet" kavramını temel alarak bu kavramın getirmiş olduğu anlayışın Osmanlı Devleti'nin yönetim, adalet ve toplumsal düzenine katkılarını yorumlayınız.

Adalet, insanlar arası ilişkileri düzenleme konusunda üzerinde en çok durulan kavramdır. Hakkı teslim etmek ve hukuka uymak anlamındaki adalet, insanların haklarına saygı göstermek, herkese layık olduğu ve hak ettiğinin karşılığını vermek gibi erdemleri içerir. Adalet; ahlaki, hukuki, dinî ve evrensel bir değerdir. İslam medeniyetinde adalet, toplumsal hayatın esası ve mülkün temeli sayılmıştır.[23] Şahsi menfaat temini, akrabalık ya da düşmanlık gibi hissî durumlar veya makam-mevki, cinsiyet ve maddi durum gibi üstünlük anlamında yorumlanabilecek statüler, adalet ilkesinden sapmayı mazur göstermez.

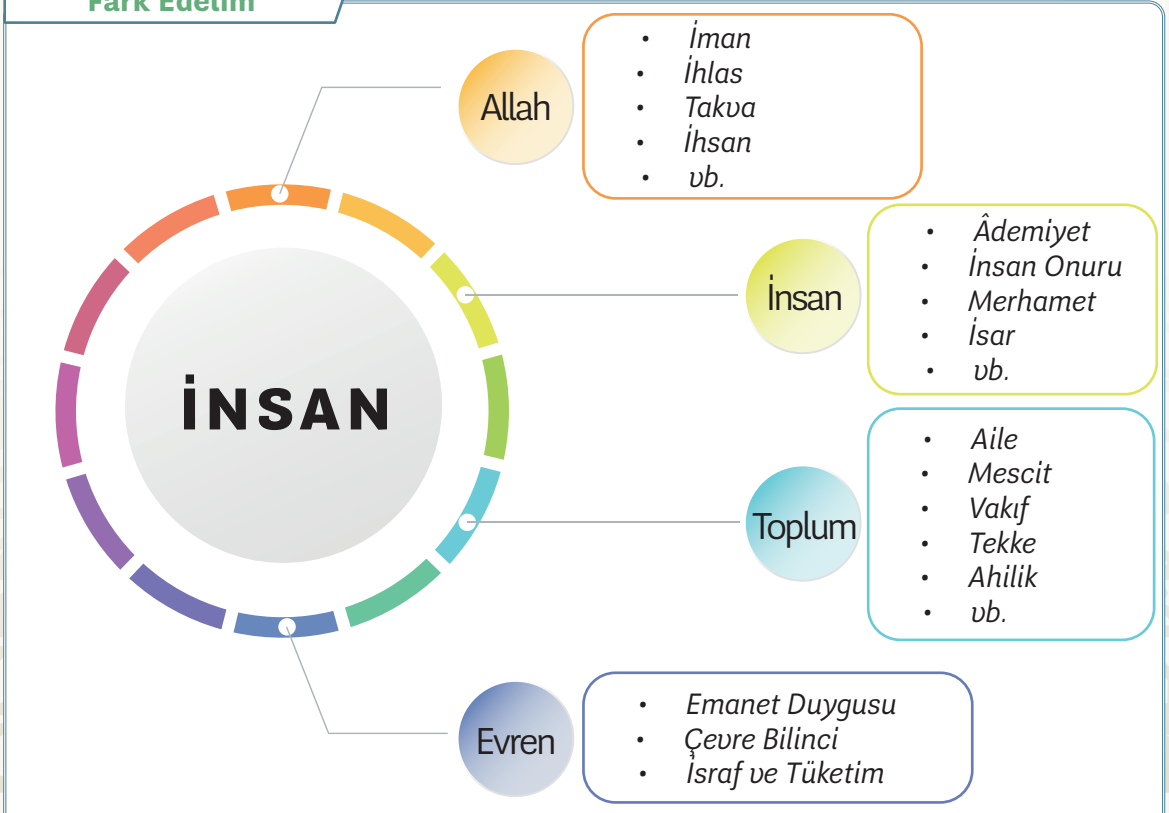
21 bk. Bakara suresi 49-50, 258. ayetler, Taha suresi 9-98. ayetler, Kasas suresi 6, 8, 38. ayetler.
22 bk. Buhari, *Savm* 51-55; Tirmizî, "Menâkıb", 63; Müslim, "Birr", 2; Buhârî, "Edeb", 3; Dârimî, "Rikâk", 7; Müslim, "Fedâilü's-sahâbe", 2.
23 Çağrıcı, "Adalet", 1/341.

İslam hukuk sisteminde adaletle ilgili kurumlar Peygamberimizle (sav) birlikte gelişmeye başlamıştır. Veda Hutbesi bir insan hakları beyannamesidir. Veda Hutbesi'nde ferdin ailesi, yakınları ve içinde yaşadığı toplumla olan ilişkileri ele alınmış, karşılıklı haklarının neler olduğu belirlenmiştir.[24] Bu esaslar, İslam medeniyetinin gelişmesine ve kurumlaşmasına rehberlik yapmış; İslam hukuk sistemi içinde kadılık, şurta, hisbe ve mezalim gibi kurumlar meydana getirilmiştir.

İslam medeniyetinin en belirgin vasfı olan hak ve adalet kavramları, sistemleşerek kurumlaşmış uygulamalarda kendini göstermiştir. Yöneticilerin kendinden sonrakilere yaptıkları ilk tavsiye adil olmaları gerektiğidir. Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı "daireyiadalet" kavramında karşılığını bulmuştur.[25] Halkın karnının doyması, huzur ve güven içinde yaşaması, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ve hazinenin doluluğu sultanın ve yöneticilerin ülkeyi adaletle yönetmesine bağlı sayılmıştır.

3. İslam Toplumunda Sosyal Hayat

Fark Edelim

İslam toplumunda insanın Allah (cc), insan, toplum ve evrenle ilişkilerini gösteren bir şema.

24 bk. Koksal, İslam Tarihi, 1783-1784.
25 Kahraman, "Ahlak-i Alai", 2/15.

3.1. İnsan-Allah İlişkisi

Allah'ın (cc), emir, nehiy ve tavsiyeleri insana yöneliktir. İnsan, aklı ve iradesiyle eşyaya dilediği biçimi verme, onu kendi yararına kullanma imkân ve hakkına sahiptir. İnsan birçok yönüyle öteki canlılardan üstün yaratılmıştır.[26] Nimetlere karşılık Rabb'ini tanıması,[27] onun iradesine uygun bir hayat yaşaması tavsiye edilir.[28]

Görsel 3.5: İslam medeniyetini kul olma şuuruna sahip fertler kurmuştur.

Allah (cc) ile insan arasındaki bağ, **"... biz ona şah damarından daha yakınız."**[29] ayeti ile net bir şekilde ifade edilir. "Allah (cc) kulunu sevdiğinde onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olur.[30]" Kul, imanı vasıtasıyla yaratıcısı ile güçlü bir bağ kurar. İslam toplumu Allah'a (cc) teslim olan fertlerle ayakta durur. Aşağıdaki dört unsurun insanın zihnine, kalbine ve davranışlarına yansımasıyla kulun yaratıcısına teslimiyeti gerçekleşir.

İman: Peygamberler tarafından insana ulaştırılan ilahi emirleri, insanın diliyle söylemesi ve kalbiyle tasdik etmesi olarak tarif edilmiştir.[31] İman esaslarının birincisi ve temeli Allah'ın (cc) tek olduğuna tam bir teslimiyetle inanmaktır. İslam toplumu gücünü imanlı fertlerden almış, İslam kültür ve medeniyeti imanlı fertler eliyle şekillenmiştir.

İhlas: İnsanın yaratıcısıyla ilişkilerinde, yaşantısında, ibadet ve iyiliklerini çıkar kaygısı gözetmeksizin sadece Allah'ın (cc) rızası için yapmasıdır.[32] Şeytan ihlaslı kişilere zarar veremeyeceğini itiraf etmiştir.[33] Hz. Peygamber de *"Ya Rabbi! Beni sana karşı ihlaslı bir kul yap."* şeklinde dua etmiştir.[34] İhlas, amellerin kabulünde ve fertlerin birbirlerine güvenmelerinde samimiyete dayalı ilişkilerin kurulmasını sağlar.

Takva: Müminin Allah'a (cc) yakınlaştıracak şeylere uyması, ondan uzaklaştıracak şeylerden de titizlikle kaçınmasıdır.[35] Allah (cc) katında en değerli kimse beşerî konumu yüksek olan değil, takva sahibi mümindir.[36] Takva sahipleri, Allah'ın (cc) rahmetinden mahrum kalmaktan korkar. Ferdî ve sosyal ilişkilerde, sevap-günah ve helal-haram konularında hassasiyet gösterir. Tabiat, canlılar, kamu hizmetleri, kamuya ait mallar, vakıf, miras, işçi-işveren ilişkileri konularında titiz davranmak takvanın gereğidir.[37]

26 bk. İsra suresi 70. ayet.
27 bk. Müddessir suresi 3. ayet, Duha suresi 11. ayet.
28 bk. Bakara suresi 132. ayet, Nisa suresi 59. ayet, Nur suresi 52. ayet.
29 Kaf suresi 16. ayet.
30 bk. Buhari, "Rikak", 38.
31 Sinanoğlu, "İman", 22/213.
32 Ateş, "İhlas", 21/536.
33 bk. Hicr suresi 40. ayet, Sad suresi 83. ayet.
34 Ebu Davud, "Vitr", 25.
35 Uludağ, "Takva", 39/484.
36 bk. Hucurat suresi 13. ayet.
37 Uludağ, "Takva", 39/485.

İhsan: Müminin, işlerini Allah'ı (cc) görüyormuş gibi en güzel şekilde yapmasıdır. Bütün iyiliklerin Allah'tan (cc) geldiğine, her durumda hakiki nimet ve lütuf sahibi olarak sadece Allah'a (cc) yönelerek her şeyi ondan dolayı sevmesi gerektiğine inanmaktır.[38]

Değerlendirelim

İnsan-Allah ilişkisinin bireysel ve toplumsal hayata olan etkilerini değerlendiriniz.

İhsan, kişinin anne ve babası başta olmak üzere diğer insanlar karşısındaki sevgiye dayalı özverili tutumunu ifade eder.[39] Kur'an'da **muhsin** kimselerin özellikleri; öfkeye hâkim olma, affetme, hoşgörü, sabır, aşırılıktan sakınma, kararlılık ve cesaret, tokgözlülük ve cömertlik gibi erdemler olarak ifade edilir.[40]

3.2. İnsan-İnsan İlişkisi

Müslüman, davranışlarında ölçülü olmaya dikkat eder. Ülkesinde ve yeryüzünde barış ve huzuru hâkim kılmaya çalışır.[41] Yeryüzünde fesat çıkarmamak, hayırlı olana yönelmek, insan onurunu incitmemek, merhametli olmak ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, insanın dirilişine ve kurtuluşuna vesile olacak davranışlardandır. Âdemiyet, insan onuru, merhamet ve isar İslam'ın insanlar arası ilişkilerin düzenli yürümesi için belirlediği ilkelerdendir.

Âdemiyet: İnsanın mensup olduğu dine, etnik kökenine, toplumsal konumuna ve cinsiyetine bakılmaksızın can, mal, namus, inanç ve aklının korunması ilkesidir. Bu tutum, onun sadece insan olmasından kaynaklanır. İnsanın beşerî yönünde nefsin ve şeytanın kışkırttığı zaafları mevcuttur. Bunlar nankörlük, acelecilik, cimrilik, zalimlik ve cedel gibi eğilimlerdir.[42] İnsanın bu nitelikleri yüzünden diğer insanlara ve çevreye vereceği zararı önlemek için temel hak ve hürriyetler dokunulmaz kabul edilerek İslam hukuku tarafından koruma altına alınmıştır.

İnsan Onuru: İnsan onurlu, şerefli[43] ve izzet sahibi kılınmıştır. İslam, insan onurunu korumayı esas alır. İnsanın yaratılıştan kaynaklanan üstünlüğü; ırk, renk gibi ayrımları kabul etmez. İnsan onuru; makam-mevki, siyasi, sosyal veya ekonomik üstünlük statülerinden kaynaklanmaz. İslam, statüye dayanan üstünlük anlayışlarını reddeder; temel insan haklarını beyan eder. Buna göre dil, ırk, soy, cinsiyet, gözetmeksizin bütün insanlar Allah (cc) katında eşittir.

Her insan yaşama hakkına sahiptir, bu hak ona yalnızca insan olduğu için verilir. Esir, hükümlü, tutuklu ve engelliye iyi davranmak, zayıfları ezmemek, çocukları gücünün ötesinde işlerde çalıştırmamak, insan onurunu korumanın gereğidir.

38 bk. Bakara suresi 152, 107. ayetler, İbrahim suresi 7. ayet, Nahl suresi 53. ayet, Şûra suresi 12. ayet.
39 Çağırıcı, "İhsan", 21/545.
40 bk. Al-i İmran suresi 134-135. ayetler, Hud suresi 115. ayet.
41 bk. Bakara suresi 11, 148, 177 ve 267. ayetler, Nisa suresi 59. ayet, Neml suresi 62. ayet, Hud suresi 61. ayet, İnsan suresi 8. ayet.
42 bk. Enbiya suresi 37. ayet, Maide suresi 30-31. ayetler, İsra suresi 100. ayet, Araf suresi 10. ayet, İsra suresi 83. ayet, Hud suresi 9. ayet, Nisa suresi 28. ayet, Şems suresi 8-10. ayetler.
43 bk. Tin suresi 4. ayet.

Tartışalım

Kur'an, insanın zayıflıklarına rağmen üstün yetenek ve imkânlarla donatıldığını ve saygıdeğer bir varlık olarak yaratıldığını ifade eder. Ona, diğer varlıkların kabul edemediği bir emanet yüklenmiş ve yeryüzünde iyilikleri yaymak üzere Allah'ın halifesi olma görevi verilmiştir. Ayrıca Kur'an, insanın temel haklarını vurgular ve bunların korunmasına dikkat çeker.

İslam'a göre din, insanın yaratılıştan getirdiği güzellikleri muhafaza eden ve aklını doğru kullanmasına rehberlik eden doğal bir olgudur. İnsan, sahip olduğu tüm hakları Allah'ın bir bağışı olarak görmeli ve O'nun iradesine teslim olmalıdır. Bu teslimiyet, insanın özgürlüğünü kısıtlamak yerine onu yaratılış amacına uygun bir bilinçle donatarak dünyevî güçlere karşı özgürleştirir.

(bk. Recep Şentürk, "İnsan Hakları", 22/327-330)

Metinden hareketle insanın yaratılıştan sahip olduğu hak ve sorumlulukları dikkate alarak özgürlük ile Yüce Allah'a teslimiyet arasında nasıl bir denge kurulabileceğini tartışınız.

Merhamet: İnsanları, hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden duygu merhamettir. Bu ilke insanlar arasındaki duygu birliğinin, dayanışma ve paylaşmanın başta gelen sebeplerindendir. Evlat sevgisi, ana babaya saygı ve itaat, sılayırahim, yaşlılara, yoksullara, hastalara, engellilere, yetimlere, kimsesizlere yardım etme gibi erdemler merhamet duygusunun yansımalarıdır.

İslam kaynaklarında rahmet, genellikle merhamet kelimesiyle ifade edilir. Diğer bütün duygular gibi şefkat ve merhamet de Allah (cc) vergisi duygulardır. Merhamet sahipleri, muhtaç ve çaresizlere yardım eder; sıkıntılarını giderir ve toplumda adaletin sağlanmasına vesile olurlar. Yetimlere, mazlumlara, hastalara ve darda kalanlara gösterilen alaka merhametin neticesidir.

Merhametin önemine dair birçok hadis rivayet edilmiştir. *"Yeryüzündekilere merhamet edin ki, Allah da size merhamet etsin."*[44] hadisi, merhamet kavramının ne kadar geniş bir kapsamı olduğunu ve yaratılan her şeyi içine aldığını göstermektedir. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber, *"...Kim bir Müslümanın sıkıntısını giderirse Allah (cc) da kıyamette onun sıkıntılarından birini giderir..."*[45] buyurmak suretiyle Müslümanların her alanda ilişkilerini merhamet, sevgi, yardımlaşma ve dayanışma yönünde geliştirmelerini, dertlerini paylaşmalarını emretmiştir. Hz. Peygamber diğer canlılara merhamet konusunda da

44 Ebû Dâvûd, "Edeb", 58.
45 Müslim, "Birr", 58.

hassasiyet göstermiştir. Zor durumdaki bir hayvanı kurtaran kişinin bu sayede cenneti hak ettiğini,[46] bir hayvanı ölüme terk edenin de cehennemlik olduğunu[47] bildirmiş, atış talimi yaparken canlı hayvanı hedef alanları lanetlemiştir.[48]

Merhamet, insanı iyilik yapmaya çağıran bir duygudur. İnsan, ilahi rahmetten aldığı merhamet duygusuyla nerede bir ihtiyaç sahibi varsa onların sıkıntısını gidermek için çaba harcar. Komşusu ihtiyaç içindeyse ona el uzatır. Zalimin karşısında, mazlumun yanında yer alır. Müslüman başkalarının sıkıntısını, kendi içinde hisseder. Rabb'inin ve merhamet ettiği kimsenin duasını almak suretiyle kendisine de merhamet edilir. Hz. Peygamber'in uygulamalarını rehber edinen Müslümanlar, İslam medeniyetini bir **merhamet medeniyeti**ne dönüştürmüştür.

İsar: İsar, şefkat ve merhametten kaynaklanan bir duygudur. İhtiyaç içinde olsa dahi kardeşini kendine tercih etme anlayışıdır. Geniş anlamda cömertlik ve diğerkâmlık demektir. İnsanın elindeki kaynak ve imkânları başkalarının yararına kullanmasıdır.[49]

Hz. Peygamber, insanların en cömertiydi. Temel ihtiyacından fazlasını daima muhtaçlara dağıtırdı. O, cimrilikten sakınılması gerektiğini çünkü cimriliğin helak edici olduğunu ifade etmiştir.[50] Başkasını düşünmeyen, yalnızca kendini değerli gören, kendi menfaatini önceleyen bireyciliğin ve cimriliğin, insan tabiatına aykırı olduğunu bildirmiştir.

3.3. İnsan-Toplum İlişkisi

Kurumlaşma ferdin şahsiyet kazanması ve toplum dayanışması için önemlidir. İslam medeniyeti, insanın maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayan çok sayıda özgün kurumlar oluşturmuştur. Bu sosyal kurumlardan bazıları Aile, mescit, vakıf, tekke ve Ahilik'tir.

Aile: Yeryüzünde ilk aile Hz. Âdem ve Havva tarafından kurulmuştur. Aile medeniyetlerin gelişmesinde ve varlığını korumasında belirleyici olan kurumdur. İslam toplumunun temel taşı ve sosyal hayatın çekirdeğidir.

İslam toplumunda aile birliğine büyük önem verilir. Ailenin tarafları olan erkek ve kadın birbirinin destekçisi, koruyucusu[51] ve huzur kaynağıdır. Aile yuvası sevgi, şefkat ve merhamet üzerine kurulur. Kur'an ve hadislerde evlilik tavsiye ve teşvik edilir.[52] Hz. Peygamber, İslami bir yaşantının hâkim olduğu ailelerin kurulmasını ve ümmetinin sayıca artmasını istemiş, hesap gününde ümmetinin çokluğuyla övüneceğini ifade etmiştir.[53]

46 bk. Buhârî, "Müsâkât", 9; "Şirb", 9; "Vudû", 33.
47 bk. Müslim, "Birr", 135.
48 bk. Müslim, "Sayd", 58.
49 bk. Çağrıcı, "Isar", 22/480-494.
50 bk. Buhari, "İlim", 15; Müslim, "Birr", 56.
51 bk. Tevbe suresi 71. ayet.
52 bk. Rum suresi 21. ayet, Nahl suresi 72. ayet, Nur suresi 32. ayet, Buhârî, "Nikâh", 3; Müslim, "Nikâh", 1.
53 bk. Tirmizî, "Menâkıb", 63.

İslam'ın ahlak ve terbiye hususundaki emir, tavsiye ve düzenlemeleri, İslam'ı yaşayan ailenin kendine has özelliklerini belirler. Genel olarak aile kurmanın amaçları; neslin devam ettirilmesi, korunması, sevgi, saygı ve huzur içinde duygusal ihtiyaçların karşılanması, çocuklara temel dinî, sosyal ve kişisel eğitimin verilmesidir. Neslin devamını sağlayacak olan çocukların, ruhi ve manevi gelişiminde ailenin etkisi büyüktür.

Görsel 3.6: Aile İslam toplumunun temelidir.

Aile yapısının sağlamlığı sayesinde İslami değerler gelecek nesillere aktarılmıştır. Topluma içten ve dıştan gelen yıkıcı etkiler, aileler arasındaki dayanışma ile daha az zararla atlatılmış ve iş birliği güçlenmiştir. İslam medeniyetinde İslam dışı toplumlardan farklı olarak aile kurumuna olan bağlılık, dinin ve İslam toplumunun korunmasında birinci derecede etkili olmuştur.

Bilgi Notu

Cahiliye Dönemi'nde aralarında baba tarafından kan bağı bulunan akrabanın oluşturduğu topluluğa "asabe", bu topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlikeye karşı koymak veya saldırıda bulunmak söz konusu olduğunda bütün topluluk üyelerinin harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhuna da "asabiyet" denilmekteydi. Asabiye, bugün anlaşıldığı manadaki ırkçılığa göre daha dar çerçeveli ve kabilevi bir karakter arz etmektedir.

Düzenli bir siyasi birlikten ve hukuki yapıdan mahrum olan Cahiliye Dönemi'nde, bir kabilenin veya kabileden bir kişinin başka kabile tarafından -hangi sebeple olursa olsun- tecavüze uğramasını önleyen veya herhangi bir tecavüzün vukuu hâlinde, bunun doğurduğu maddi ve manevi zararın telafisini sağlamaya sevk eden en önemli ve tesirli amil asabiyet kanunu idi. Saldırıya maruz kalan tarafın kendi kabilesini yardıma çağırması hâlinde bütün kabilenin galeyana gelerek bu çağrı uyarınca hareket etmesi asabiyet kanununun kaçınılmaz bir gereği idi ki Cahiliye Dönemi'nde ardı arası kesilmeyen kabileler arası savaşların temelinde bu kanun vardı.

Kur'an'da bu zihniyetin temelini teşkil eden soy üstünlüğü, kabilecilik ve kavmiyet davalarının tümüyle reddedildiği, samimi dindarlık ve ahlaki hassasiyet demek olan takva dışında bir üstünlük sebebi görülmediği, gruplar arasında baş gösterebilecek çekişmeleri -asabiyet gayretiyle daha da arttırmak yerine- öncelikle adalet ve hakkaniyete dayanan uzlaşma yoluna gitme ve her durumda haksız tarafın karşısında olma vecibesinin getirildiği açıkça görülmektedir.

(bk. Mustafa Cağrıcı, "Asabiyet", 3/453-455)

Mescit: İslam toplumunun dinî, idari, hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmesinde mescit / cami merkezî konumdadır. Mescitler, dinî bilginin öğretildiği merkezler ve halka açılan toplantı yerleridir. Müslümanların davranışlarına yön veren değerlerin öğretildiği kurumlardır.

Mescidin temel işlevi, ibadet yeri olmasıdır. Beş vakit namazın cemaatle kılınmasının tavsiye edilmesi, cuma ve bayram namazlarının cemaatle kılınma mecburiyeti, insanları cami ve mescitlere yöneltir. Mescitler, Hz. Peygamber Dönemi'nden itibaren eğitim-öğretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği mekânlardır. Müslümanlar ilk eğitimlerini mescitte bizzat Hz. Peygamber'den almış, Suffe ehli, âlim kimseler olarak yetişmiş ve toplumu aydınlatmıştır.

Mescit, İslam toplumunun davranış eğitiminin merkezî kurumudur. Mescide kişisel temizliğe itina gösterilerek girilir. Mescitte gereksiz konuşmalar yapılmaz. Cemaati rahatsız edecek davranışlardan kaçınılır.

Mescit, Müslümanların cihada hazırlanmasında maddi ve manevi yönden etkili olmuştur. Asrısaadet'te mescid askerî bir karargâh, bir nevi askerî şûra meclisi ve askerî hastane olarak da görev yapmıştır.

Görsel 3.7: Çifte Minareli Medrese, Şifaiye Medresesi, Kale Camii (Sivas)

Vakıf: Gelir getiren mal, mülk ve akarların, hayır amaçlı tahsis edilmesidir. Vakıf, Hz. Peygamber Dönemi'nden itibaren bütün İslam ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatında etkili olmuş bir hayrat sistemidir. Vakıf kurumunun özünde, insanlığa karşı şahsi ve vicdani sorumluluk hissi, iyilik, şefkat, yardımlaşma ve dayanışma duygusu vardır. Kur'an'daki, mülkü Allah (cc) yolunda harcamak,[54] iyilikte yardımlaşmak,[55] hayırda yarışmak gibi Müslümanlara yönelik tavsiyelerin yanında, Hz. Peygamber'in sadaka ve sadakayıcariye hadisleri[56] vakıf kurumlarının yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Vakıfların faaliyet alanları ve amaçları çok çeşitlidir. Hz. Ömer vakfın amaçlarını; Allah (cc) yolunda harcamak, kölelere, yoksul ve fakirlere, yolculara ve yakın akrabaya yardım etmek, misafirlere yedirmek şeklinde belirlemiştir.[57]

Görsel 3.8: Vakıflar tarafından yaptırılan sebillerde yoldan gelip geçenlere ücretsiz içecek dağıtılırdı.

54 bk. Bakara suresi 261. ayet.
55 bk. Maide suresi 2. ayet.
56 bk. Muslim, "Vasiyyet", 14; Muslim, "Birr", 69; Tirmizi, "Cum'a", 79; İbn Mace, "Zuhd", 22.
57 bk. Gunay, "Vakıf", 42/476.

Vakıflar, toplumdaki şehirli, köylü, yönetici, yönetilen, Müslüman, Hristiyan ya da Yahudi bütün toplum kesimlerine hizmet vermiştir. İhtidayı teşvik amacıyla Hristiyan, Yahudi ve putperestlerden İslam'ı kabul edenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için de vakıf gelirlerinden para ayrılmıştır. Leylekler, köpekler, kuşlar için de vakıflar kurulmuştur.[58]

İslam kültür ve medeniyetinin ortaya koyduğu hayır kurumlarının en dikkate değer olanı vakıflardır. Vakıflar vasıtasıyla hayırda yarışan Müslümanlar, dünyayı yaşanabilir hâle getirmenin yöntemini bulmuş ve İslam'ı bir "vakıf medeniyeti"ne dönüştürmüştür.

Araştıralım

İbn Battûta, Şam'daki vakıfların hizmet alanları arasında; hacca gidemeyenleri hacca göndermek, fakir aile kızlarının evlilik çeyizlerini satın almak, esirleri hürriyete kavuşturmak, seyyahlara yiyecek ve giyecek temin etmek ve onların ülkelerine dönebilmelerini sağlamak, sokakları düzenlemek, kaldırımları yapmak gibi faaliyetlerden bahsetmektedir.

(İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, 88)

Farklı işlevleri olan bir vakıf kuruluşunu inceleyiniz. Araştırmanızın sonuçlarını özetleyen bir etkinlik kâğıdı hazırlayarak sınıfta paylaşınız.

Tekke: Tasavvufun sosyal hayattaki kurumsal yapılarıdır. Tekkelerin esas görevi, mensuplarına İslam ahlakını ve tasavvuf terbiyesini kazandırmaktır. Şiir, musiki ve güzel sanatlar alanında önde gelen kurumlardır.

İslam dünyasında yaygın olarak görülen tekkeler, daha çok şehirlerde ve kervan yolları üzerinde kurulmuştur. Sofa, oda, hamam, değirmen, abdesthane, mutfak, ambar, kütüphane, misafirhane, ahır gibi birimleri, ekili arazileri vardır.

Görsel 3.9: Blagay Tekkesi (Bosna Hersek)

Şehir ve kasabaların dinî, iktisadi ve sosyal hayatında etkin rol oynayan tekke mensupları; Anadolu'nun manevi bakımdan fethine, maddi bakımdan inşasına

58 Yediyıldız, "Vakıf", 42/480.

önemli katkıda bulunmuştur. Seferlerde ordunun yanında yer alarak cihada katılmışlardır. Balkanlar'ın İslamiyet'le tanışmasında ve bu bölgelere İslam kültür ve medeniyetinin taşınmasında öncü olmuşlardır. İstiklal Harbi'ne destek veren tekkeler, bu mücadelenin başarıya ulaşmasında da rol oynamıştır. Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi ile Ankara'daki Tacettin Dergâhı bunlardandır.

Araştıralım

Tekkelerde; Mevlana'nın Mesnevi'si, Muhyiddin İbnülarabi'nin Fusûsü'l-Hikem'i, Gazali'nin İhya'sı, Yunus Emre'nin şiirleri, Niyazi Mısri'nin Divanı, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i gibi Arapça, Farsça ve Türkçe eserler okunmuş ve şerh edilmiştir. Osmanlı devlet yöneticileriyle tekke mensupları arasındaki ilişkiler dikkat çekicidir. Osman Gazi'nin bir tekke şeyhi olan Şeyh Edebali ile alakası, Yıldırım Bayezid'in Emir Sultan, Fatih Sultan Mehmed'in Akşemseddin'le ilişkileri kuruluş safhasında olan devletle tekke mensupları arasındaki bağa işaret etmektedir.

(Mustafa Kara, "Tekke", 40/369)

Ahilik: Ahiliğin kökeninde esası fedakârlık olan fütüvvet anlayışı vardır. Fütüvvet; kişinin düşmanlık beslememesi, insanlarla barışık olması, sofrasında yemek yiyen müminle kâfir arasında ayrım gözetmemesidir. Fütüvvet mensuplarında; diğerkâmlık, iyilik, yardımseverlik, insan sevgisi, hoşgörü ve nefsine hâkim olma gibi ahlaki niteliklerin bulunması beklenir. Fütüvvet; bir ziyafet verileceği zaman diğer canlıların da gözetilmesi, bir karıncanın bile incitilmemesi demektir.

Türkler, İslamiyet'i kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte fütüvvet anlayışını benimsemişlerdir. Fütüvvet, Anadolu'da Ahilik kurumuna dönüşmüştür. Tekke ve Zaviyelerle kurumlaşan Ahilik, Anadolu'da İslamiyet'in yayılmasında etkili olmuştur. Bu kuruma bağlı zaviyelerde; müderris, kadı, hatip, hoca, vaiz, silah talimcisi, hattat ve şair gibi birçok görevlinin bulunması zaviyelerde zengin bir dinî-ahlaki eğitimin verildiğini göstermektedir.

Ahiliğin temel esaslarının yer aldığı fütüvvetnamelere göre teşkilat mensuplarında bulunması gereken vasıflar yiğitlik, kahramanlık, vefa, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, affedici olmak ve tövbe etmektir.

Ahiler, özellikle esnaf teşkilatında etkili olmuştur. Çırak, kalfa ve ustaların mesleki ve ahlaki eğitiminde özgün bir model oluşturmuştur. Eğitimini tamamlayan ustanın, iş yeri sahibi olmasını sağlamıştır. Kaliteli mal üretiminde, alım ve satımda, müşteri ilişkilerinde sıkı bir denetim sistemi kurmuştur. Ahilikte eğitim; sosyal yardımlaşma ve dayanışma ile denetim, kardeşlik anlayışının zorunlu bir gereğidir.[59]

Ahilik kurumu Selçuklular ve Osmanlılar zamanında dinî ve sosyal alanlardaki varlığını toplum içinde sürdürmüştür. Selçuklu sultanları tarafından büyük

59 bk. Kazıcı, "Ahilik", 1/540-542.

bir kabul görmüştür. Tüccar, ulema, zanaatkârlar, sufiler ve halk arasında yayılmış;[60] devlet adamlarını, askerleri, kadıları, müderrisleri ve tarikat şeyhlerini bünyesinde toplamıştır.

Karşılaştıralım

Ahiliğin Osmanlı Dönemi'ndeki uygulamalarını günümüzdeki esnaf ve sanatkâr teşkilatlarının uygulamalarıyla karşılaştırınız.

3.4. İnsan-Evren İlişkisi

Allah (cc), insana evreni anlama ve kavrama kabiliyeti vermiştir. İnsanın anlayış ve öğrenme kabiliyeti, onu sorumlu kılar.[61] İnsanın yaşadığı toplumun ve çevrenin farkında olması, dünyayı yaşanabilir hâlde tutmasını ve elinden geldiğince sorunlara müdahale etmesini gerektirir. Emanet duygusuna ve çevre bilincine sahip olma, israftan ve tüketim kültüründen uzak durma, insan-evren ilişkisinin ilkelerindendir.

Emanet Duygusu: Allah (cc) evrendeki her şeyi insan için var etmiş ve ona emanet etmiştir. Kur'an, emanetin korunması hususunda insanı uyarır: **"... Kim emanete hıyanet ederse kıyamet günü, hainlik ettiği şeyin günahı boynuna asılı olarak gelir..."**[62] İslam emanete hıyaneti, münafıklığın alametlerinden sayar.

Verilen vaatler, özel meclislerde konuşulan sözler, kişilerin arasındaki sırlar, aile mahremiyeti ve çocuklar birer emanettir. Emanet bilinci; komşuluk, arkadaşlık, alışveriş, yönetim, adalet gibi hayatın her anında ihtiyaç hissedilen bir sorumluluk olarak insanlar arasında güveni sağlar.

Çevre Bilinci: Çevre insan hayatını kuşatan ortamların tamamıdır. Barınılan ev, solunan hava, içilen su, yaşanan şehir, denizler, göller, nehirler, yollar, dağlar, ormanlar ve diğer canlılar, Allah'ın (cc) nimetleri ve emanetleri olarak insanoğluna sunulmuştur.

Çevre bilinci, varlıkların haklarına saygı duymak ve insana yaraşır bir hayat sürmek için tabiatı korumayı ifade eder. İnsandan, yer altı ve yer üstü kaynaklarının kullanımında gelecek kuşakların ve diğer canlıların ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak hareket etmesi beklenir. Çevre bilincinin gelişmesinde; varlıkların Allah'ı (cc) tesbih ediyor olması, insana emanet edilmiş bir nimet olması, Allah'ı (cc) bulmada yol gösteren işaretler olması, yeryüzünün imarının insana emredilmiş olması gibi ilkeler belirleyicidir.[63]

İslam medeniyeti, çevreci bir niteliğe sahiptir. Kur'an'da; insanın yaşadığı çevrenin güzellikleri tasvir edilmiş ve bunlar, cennetin güzelliklerine benzetilmiştir.[64] Hz. Peygamber de temizlik, ağaç dikme, yeşillendirme, bitki ve hayvanların

60 Şahin, "Selcuklular Donemi'nde Ahiler", 302.
61 bk. Kıyamet suresi 36. ayet.
62 Al-i İmran suresi 161. ayet.
63 bk. İsra suresi 44. ayet, Hadid suresi 1. ayet, Rahman suresi 7-8. ayetler, Rum suresi 41. ayet, Bakara suresi 164. ayet, Rum suresi 20-25. ayetler.
64 bk. Bakara suresi 25. ayet.

korunması gibi hususlarda sözleri ve davranışlarıyla ümmetine örnek olmuştur.[65] Mekke ve Medine çevresinin harem ilan edilmesi, dünyadaki ilk sit alanı uygulaması kabul edilir.

Bilgi Notu

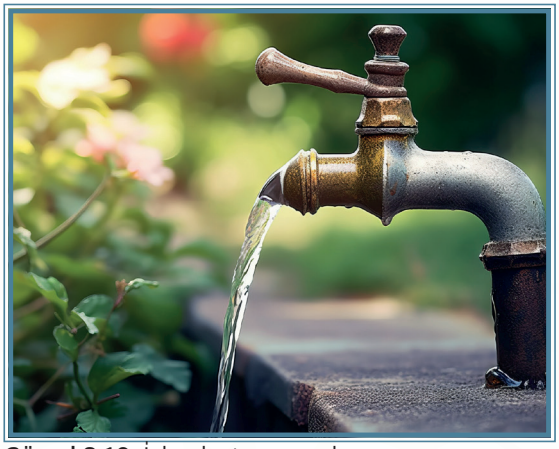
Kanuni, gönderdiği bir emirnamede Edirne şehrinin temiz tutulmasını istemektedir: "Ev ve dükkânların çevreleri temiz tutulsun. Hamam ve han gibi umuma ait yerlerin temizliğine dikkat edilsin. Esnaf, atık maddeleri şehir dışındaki boş yerlere taşısın. Evlerde çamaşır-bulaşık yıkandığında sabunlu sular sokaklara akıtılmasın. At arabacıları, sokaklara pisleyen atlarının pisliklerini kendileri temizlesin!

(Ahmet Akgündüz, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor*, 75–76)

İstanbul'da Kırkçeşme sularını Sarıyer ormanlarından uzun bir isale hattı ile İstanbul'a ileten Mimar Sinan; boru hattının her iki tarafından 20'şer arşınlık bir mesafe içinde bina, mandıra ve ahır yapımını ve gübre yığılmasını bir ferman ile yasaklattırmıştır.

(Nevzat Kor vd., "Çevre Kirlenmesinin Tarihi Gelişimi", İnsan ve Çevre, 150)

İsraf ve Tüketim: İsraf; inanç, söz ve davranışlarda dinin, akıl veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmaktır. Mal veya imkânları meşru olmayan amaçlar için saçıp savurmak demektir.[66] İslamiyet **"... Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz..."**[67] ayetiyle savurganlığı ve açgözlülüğü kesin olarak yasaklar. *"İsraf etmeyerek kibir ve gurura kapılmayarak yiyiniz, içiniz, giyininiz ve tasadduk ediniz."*[68] mealindeki hadisişerif, tüketim anlayışının çerçevesini çizer.

Görsel 3.10: İslamiyet, suyu aziz sayar ve suyun israf edilmemesini öğütler.

Beşerî ihtiyaçlar sınırlı, arzu ve ihtiraslar ise sınırsızdır. Helaller insan ihtiyaçlarını karşılayacak kadar geniştir. Kanaatkârlık ve tutumluluk, öğütlenen temel ilkelerdir. Helal kabul edilen maddelerin ihtiyaçtan fazla tüketimi haram veya mekruh sayılır. Gereksiz tüketim yapmak, nimetleri saçıp savurma olarak görülür. Kişisel arzuların tatmini için yapılan aşırı tüketim israftır. İslam insanların tutkularını kamçılayan, toplumda kıskançlık doğuran, imkânları sınırlı olanların öfkesine ve sosyal huzursuzluklara yol açan lüks tüketimi yasaklar.[69]

65 İbn Hanbel, III, 184; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 14; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 96; Müslim, "Hac", 458, Musâkât 10.
66 Kallek, "İsraf", 23/179.
67 Araf suresi 31. ayet.
68 İbn Mâce, "Libâs", 23.
69 bk. İbn Mâce, "Et'ıme", 51; Ebû Dâvûd, "Et'ıme", 14; Tirmizî, "Zühd", 47; Buhârî, "Rikak", 15.

4. İslam Toplumunda Ekonomik Hayat

İnsan faaliyetlerinin önemli bir kısmı ekonomiyle ilgilidir. Üretim, paylaşım ve tüketim süreçleri olarak gerçekleşen ekonomik faaliyetler; hayata doğrudan tesir eder. Ekonomik faaliyetler geçmişten günümüze ahlak, din, gelenek, siyaset gibi ilke ve kurumların etkisinde şekillenmiştir.

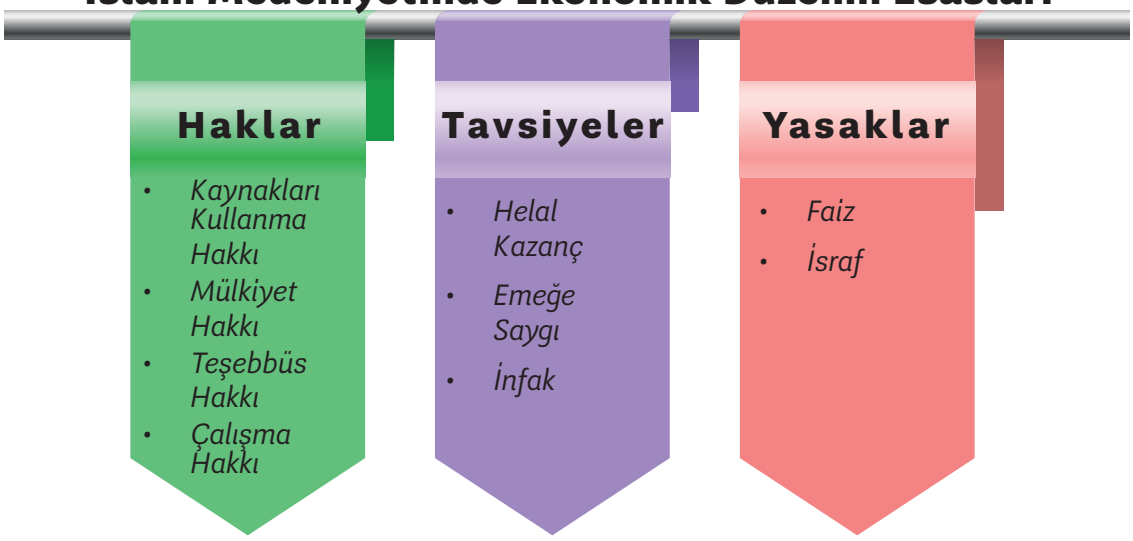
İslam, toplumlara sağlıklı ve ekonomik çözümler önerir. İslamiyet'in ekonomi anlayışı kendine özgüdür. İslam; arz ve talebe göre dengeli bir üretimin, paylaşımın ve tüketimin kendi tabii şartlarında gerçekleşmesi gerektiğini kabul eder. İnsana kaynakları kullanma, mülkiyet, teşebbüs ve çalışma haklarını verir. Helal kazancın esas olduğunu, zekâtın emredildiğini bildirir. İnfakı tavsiye edip israf ve faizi yasaklar.

Görsel 3.11: Allah (cc) yeryüzünü insanın ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlarla donatmıştır.

Yorumlayalım

İslam Medeniyetinde Ekonomik Düzenin Esasları

İslamiyet'in ekonomiyle ilgili yaklaşımını ifade eden esaslarının, İslam medeniyetindeki ekonomik uygulamalara etkisini yorumlayınız.

Kaynakları kullanma hakkı insana verilmiştir. İnsanın; gerçek ihtiyaçlarının sınırlı olduğunu bilmesi, buna göre kaynakları kullanıp tüketmesi durumunda yeryüzündeki her canlıya yetecek miktarda kaynak mevcuttur. Allah (cc), yarattığı varlıkların rızkını kendisinin verdiğini bildirmiştir.[70]

İnsana dünya hayatı için mülkiyet hakkı tanınmıştır. Meşru yoldan servet edinmenin önünde engel yoktur. Mülk, Allah'ın (cc) rızası yönünde kullanılır. İslam'a

70 bk. Hud suresi 6. ayet.

göre sahip olunan mal mülk, Allah'a yaklaşmak için bir vasıta ve imkândır.[71]

İslam insana şahsi teşebbüs hakkı tanır. Kişiler; toplumun ekonomik düzenini sarsmamak şartıyla kendi geçimini sağlar, girişimcilik gücünü ve hakkını kullanmak için çalışır. Üretimini insanlığın faydasına yönelik yapar. Çalışma hakkını ve emeği kutsal sayan İslam, fertlerin bu yöndeki çabalarını ibadet sayar ve teşvik eder.

Helal Kazanç: Kişinin emeği ve kazancının karşılığında hak ettiği her şeydir. İslam sadece helal kazancı meşru sayar. Helal kavramını tüm ekonomik faaliyetleri kapsayacak şekilde geniş tutar. İslami ölçüler içerisinde yapılacak her türlü alışveriş ve ticaret, helal sayılır ve ibadet olarak değerlendirilir.[72] En hayırlı kazancın, kişinin alın teriyle ve helal yolla elde ettiği kazanç olduğu bildirilerek toplumun bu yönde bilinçlenmesine gayret gösterilir.

Helal kazanç anlayışının esas alındığı İslam toplumunda Müslüman tüccar, ölçü ve tartıyı kullanırken ilahi gözetim altında olduğuna inanır. Emeğin hakkını vermemek, eksik ölçüp tartmak, alınan maaş ya da ücretin karşılığında iş ve hizmet üretmemek, kamu mallarını zimmete geçirmek, sahte mal üretip tüketicilere zarar vermek; şans oyunları, hırsızlık, kumar, rüşvet gibi helal olmayan yollarla edinilen her çeşit faaliyet, mal ve servetin haram olduğunu bilir ve bundan kaçınır.

Faiz: Emeksiz elde edilen haksız kazanç ve olağan dışı kâr elde etme beklentisidir. Girişim özgürlüğü ve normal yollardan kâr elde etme isteği normaldir. Faiz; işsizliği arttırması, yapay fiyat artışlarına sebep olması, yardımlaşma, dayanışma, merhamet gibi insani değerleri zayıflatması, bencilliği körükleyip para ve nüfuz kazanma hırsını kamçılaması, ekonomik krizlere yol açması gibi çok sayıda olumsuz yönleri nedeniyle haramdır.

Görsel 3. 12: İslam, faizi insan için ekonomik bir yük görür.

Kur'an'da; faiz yiyenlerin kabirlerinden şeytan çarpmış gibi kalkacağı,[73] faizi terk etmeyenlerin Allah'a (cc) ve Resulü'ne (sav) savaş açmış oldukları bildirilir.[74] Hz. Peygamber, faiz yiyene ve yedirene lanet etmiştir.[75]

Zekât: İslam'ın belirlediği zenginlik ölçüsüne sahip olanların vermesi zorunlu olan bir yükümlülüktür. Toplumdaki ekonomik dengesizliklerin yol açabileceği olumsuzlukların giderilmesinde önemli bir imkân olarak insanoğluna sunulmuş bir lütuftur.

71 Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 34.
72 bk. Tirmizi, "Büyû", 4.
73 bk. Bakara suresi 275. ayet.
74 bk. Bakara suresi 279. ayet.
75 bk. Müslim, "Müsâkât", 106.

Zekât belli bir miktara ulaşmış birikimler üzerinden ödenir. Servetin tek elde toplanmasının önüne geçilmesi amaçlanır. Zekât toplumsal barışın güvencesidir. İslam'da sosyal devlet anlayışının hayata geçirilmesini sağlayan araçlardandır.

Görsel 3.13: Zekât toplumdaki ekonomik adaletsizliği dengeler.

Zekât, zenginin malındaki fakirin hakkıdır. Zekât veren kişilerin gönülsüz davranmaması ve başa kakmaması, fakirin de alırken mahcubiyet duymadan kendi hakkını alma bilinciyle hareket etmesi gerekir.[76] İslam'ın zekât verme usulleri konusundaki hassasiyeti, İslam kültür ve medeniyetinin psikolojik dayanaklarını da ortaya koymaktadır.

İnfak: İnsana rızık olarak verilenlerden muhtaçlara da pay ayırmak, onları yokluğa mahkûm etmemektir. Müslümanlar, çeşitli yollarla elde ettikleri para, ziynet, eşya, mülk gibi maddi kazançlarının kullanımında infak duygusuyla hareket eder.

Karşılaştıralım

Zekât ve faizi toplumsal hayata etkileri yönüyle karşılaştırınız.

İslamiyet'te malı biriktirmek ve cimrilik hoş görülmez. Anneye, babaya, yakınlara, yoksullara, öksüzlere, yolda kalmışlara ve ihtiyaç sahibine karşılık beklemeden infak edilmesi tavsiye edilir. İbadet bilinciyle verilen zekât ve infak, eşitsizliği yansıtan sınıfların ortaya çıkmasını engeller.

İslam Ekonomisinin Gelişimi ve Kurumlaşması: Müslümanlar, ekonomik sistemlerini oluştururken İslam'ın iktisadi düzeninin esaslarına dayanarak çözümler üretmişlerdir. Ekonominin düzenli işleyişinde kurumlaşma belirleyici olmuştur. Zekât, cizye ve haraç gibi vergilerin toplanması ve dağıtımı, ganimetlerin paylaşılması, beytülmalın kurulması ilk defa Hz. Peygamber Dönemi'nde yapılan ekonomik faaliyetlerdir. Hz. Ebu Bekir, toplanan gelirleri bekletmeden dağıtırdı. Vefatından sonra bir heyet huzurunda beytülmalı açan Hz. Ömer, burada sadece bir dinar bulabilmiştir.[77]

Beytülmal, tam olarak Hz. Ömer Dönemi'nde kurumsallaşmıştır. Bu dönemde Bizans ve İran'a karşı elde edilen zaferlerle sınırlar genişlemiş, refah seviyesi yükselmiştir. Cizye gelirlerinin artması hazineye önemli katkı yapmıştır. Ganimetlerden ihtiyaç sahiplerine maaş bağlanmıştır.[78]

Emeviler, İslamiyet'i Orta Asya'dan Atlas Okyanusu'na kadar olan geniş bir bölgeye yaymıştır. Ticaret yolları üzerinde gerçekleşen canlı ekonomik faaliyetler, yeni tarım alanlarına sahip olunması, vergilerin düzenli toplanma zorunluluğu kurumlaşmayı geliştirmiştir. Bizans ve İran paralarının yerine **dinar** ve **dirhem** denilen İslam paraları bastırılmıştır.[79]

76 bk. Bakara suresi 263. ayet.
77 bk. Erkal, "Beytulmal", 6/90.
78 Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 61.
79 Bu dönemde on dirhem gümüş para, yedi dinar altın paraya denk sayılmıştır.

Açıklayalım

Atlas Okyanusu'ndan Çin sınırlarına, Hint Okyanusu'ndan Hazar Denizi'nin kuzeyine kadar uzanan bölgelerde; bir İslam ortak pazarı çerçevesinde yoğun bir ticari faaliyet görülmekteydi. Uzakdoğu-Avrupa ticareti Müslümanların denetimi altına girmişti. Eski dünyanın iktisadi bakımdan değerli alanları İslam toprakları hâline gelmişti. Vahalar ve sulama kanalları ile donatılmış Türkistan, Mezopotamya, Mısır; buğday ve zeytinyağı deposu kuzey Afrika; ileri maden teknolojisine sahip Kafkasya ve İspanya; İslam toprakları olmuştu. Dünyanın başlıca altın madenlerine ulaşan yollarla belli başlı ticaret yolları Müslümanların eline geçmişti.

İslam dünyası büyük limanlarla birlikte gemiler, tersaneler ve yetişkin denizcilere sahip olmuştu. Suriye'den Avrupa'ya, İran ve Orta Asya'ya ulaşan ulaşım organizasyonları ile büyük kervan şehirlerini Müslümanlar yönetiyordu. Soyları Fenikelilere kadar uzanan ve dış ticarette uzmanlaşmış kadrolar da Müslüman olmuşlardı. Siyah Afrika, Endonezya, Orta Asya ve nihayet Çin, İslam'ın etkisi altına girmiştir. Akdeniz ile Hint Okyanusu adeta birleşmiştir.

(Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 63)

Verilen metinden yola çıkarak, İslam ülkeleri arasında gerçekleşen ekonomik ilişkilerin siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ne gibi etkiler oluşturabileceğini açıklayınız.

Abbasiler, kurdukları divanlarla ekonominin kurumsal yapısını geliştirmiştir. Mali işleri idare etmek, vergileri toplamak ve dağıtmak için **Divanü'l-Mal** kurulmuştur. Hazine bu divana bağlanmıştır. Arazi, zekât, gümrük gibi çok sayıda verginin toplanması için **Divanü'l-Harac** ve **Divanü'l-Ziya** kurumları oluşturulmuştur. Abbasiler Dönemi'nde Avrupalılar, Akdeniz'deki ekonomik hâkimiyetlerini büyük ölçüde kaybetmiştir. Dünyadaki deniz ticareti Müslümanların kontrolüne geçmiştir. Fetihler büyük miktarda servetin birikmesini sağlamıştır. Harun Reşid Dönemi'nde hazinede dokuz yüz milyon dirhemden fazla para olduğu nakledilmiştir [80].

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ekonomik kurumlar gelişmeye devam etmiştir. Selçuklularda, mali işlerden sorumlu bölüm Dîvân-ı İstîfâ olarak adlandırılmıştır. Osmanlılarda Hazine-i Âmire'nin yanı sıra padişahın şahsi hazinesi olan Ceyb-i Hümâyun, hem padişahın özel ihtiyaçlarını karşılamak hem de acil durumlarda devlet harcamalarına destek sağlamak amacıyla kullanılmıştır.[81]

Ekonomilerin yalnızca kâr amacına, çıkar ilişkilerine, amansız bir rekabet ortamına, değerleri sıradanlaştıran tüketim anlayışına karşı İslam kültür ve medeniyetinin esasları ve kurumları insanoğlu için çözüm yöntemini ortaya koymuştur.

Açıklayalım

Aşırı tüketimin ne anlama geldiğini ve aşırı tüketimin çevreye, topluma ve insanlara olan etkilerini açıklayınız.

80 Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 137.
81 Taneri "Büyük Selçuklular'da Divan", 9/383-385; Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümâyun", 7/465- 467; Orhonlu, "Hazine", 17/130-133.

A. Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. **İslam toplumunu yönlendiren ilkeler nelerdir?**

.....

.....

2. **Fütüvvet anlayışına göre bir kişide bulunması gereken ahlaki nitelikler nelerdir?**

.....

.....

3. **Faizin yasak/haram kılınmasının sebepleri nelerdir?**

.....

.....

4. **Vakıfların oluşumu ve gelişim sürecinde İslamiyet'in etkilerini açıklayınız.**

.....

.....

B. Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

1. **Aşağıdakilerden hangisi, kişinin başta annesi ve babası olmak üzere diğer insanlar karşısında sevgiye dayalı özverili tutumunu ifade eden kavramdır?**

A) Cihat
B) İhsan
C) İnfak
D) Muvahhit
E) Takva

2. **Aşağıdakilerden hangisi vakıfların faaliyetleri arasında yer almaz?**

A) Eğitim
B) İskân
C) Sağlık
D) Ticaret
E) Yargılama

3. **İnsanın mensup olduğu dine, etnik kökene, ırka, toplumsal konuma ve cinsiyetine bakılmaksızın inancı, canı, malı, nesli ve namusunun dokunulmaz olduğunu esas alan ilke aşağıdakilerden hangisidir?**

A) Âdemiyet
B) Hisbe
C) İnsan Onuru
D) İsar
E) Merhamet

4. **Aşağıdakilerden hangisi İslam ekonomisinin ilkelerinden biri olamaz?**

A) Ferde mülkiyet ve teşebbüs hakkı tanıması
B) Faizin yasak olması
C) Helal kazancın esas olması
D) İsrafın yasak olması
E) Lüks tüketimin teşvik edilmesi

C. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanları (D), yanlış olanları (Y) harfleri ile işaretleyiniz.

1. (...) İslami anlayışa göre beşerî ihtiyaçlar sınırlı, arzu ve ihtiraslar ise sınırsızdır.

2. (...) Abbasiler zamanında Akdeniz tamamen Avrupalıların denetiminde olduğundan Müslüman tüccarlar bu bölgedeki ticaretten bir kazanç elde edememiştir.

3. (...) Ahiliğin temel esasları fütüvvetnamelerde yer almıştır.

4. (...) Tekkelerde şiir ve musiki başta olmak üzere güzel sanatların icra edilmesi yasaktır.

D. Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri uygun kelimelerle tamamlayınız.

(takva - dinar - beytülmal - Divanü'l-Mal - dirhem - ihsan)

1. Devlet hazinesi olan ..... tam olarak Hz. Ömer Dönemi'nde kurumlaşmıştır.

2. Emeviler, daha önce kullanılan Bizans ve İran paralarının yerine ..... ve ..... denilen İslam paralarını bastırmışlardır.

3. Allah (cc) katında en değerli kimse beşerî konumu yüksek olan değil, ... sahibi mümindir.

4. ..... Müminin, işlerini Allah'ı (cc) görüyormuş gibi en güzel şekilde yapmasıdır.

Bu Ünitede Neler Öğrendim?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Daha fazla soru için...

Temanın dijital versiyonu

Ünite Özet Sunusu

4. ÜNİTE

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE İLİM

KONULAR

- *Kur'an ve Sünnette İlim*
- *İlmî Hayatın Gelişimi ve Dünyadaki Etkileri*
- *İlim Kurumları*

KAVRAMLAR

- *hakikat*
- *hikmet*
- *marifet*
- *irfan*
- *Mushaf*
- *mukabele*
- *tevatür*

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. İslam kültür ve medeniyetinde ilmin, kaynağı ve konusu itibarıyla nasıl temellendirildiğini araştırınız.
2. "İnanç" ile "bilgi" ilişkisi hakkında neler düşünüyorsunuz?
3. Geçmişten günümüze bilginin bir "güç" olarak etkilerini araştırınız.
4. İslam'ın yayılması ve Müslümanların insanlığın ortak mirasındaki payında ilmî faaliyetlerin rolünü araştırınız.

1. Kur'an ve Sünnette İlim

İlim; bilgi, marifet ve hakikat anlamındadır. İnsan, yol gösterici birikim sahibi olmakla değer kazanır. Kur'an'a göre Allah (cc), görünen ve görünmeyen her şeyin bilgisine sahiptir. İnsana bilmediklerini öğretendir.[1]

İlmin değeri, karşıt anlamı olan cehalet kavramı ile anlaşılır. Kur'an-ı Kerim'deki **"... Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?..."**[2] ayeti, bilginin ve bilgi sahibi olmanın belirleyici rolüne işaret eder. İlim, İslam medeniyetinde diğer uygarlıklara nazaran çok daha etkili ve dönüştürücü role sahiptir. Kur'an, bilme yetisinin insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli fark olan akıl sayesinde kazanılacağını vurgular. **"Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltmektedir. Düşünesiniz diye gerçekten, size ayetleri açıkladık."**[3]

Bilgi Notu

"... De ki Rabb'im, ilmimi arttır."

(Taha suresi 114. ayet)

Yorumlayalım

"Rahman ve rahîm olan Allah'ın adıyla

1-2. Yaratan Rabb'inin adıyla oku. O, insanı alaktan yarattı.

3. Oku, senin Rabb'in en cömert olandır.

4-5. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir."

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ
اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿١﴾ خَلَقَ
الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ﴿٢﴾ اِقْرَأْ وَرَبُّكَ
الْاَكْرَمُ ﴿٣﴾ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ ﴿٤﴾ عَلَّمَ
الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿٥﴾

Kur'an'ın nazil olan ilk ayetlerinin "Oku" emri ile başlamasını, İslam medeniyetinin bir ilim medeniyeti olması açısından değerlendiriniz.

İslamiyet bir ilim dini, İslam medeniyeti de bir ilim medeniyetidir. Kur'an'da bilginin yegâne sahibinin ve kaynağının Allah (cc) olduğu gerçeği şöyle ifade edilir: **"O, güneşi bir ışık (kaynağı), ayı da (geceleyin) bir aydınlık kılan, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah bunları (boş yere değil) ancak gerçek ile (hikmeti gereğince) yaratmıştır. O, ayetlerini bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır."**[4], **"Sizin ilahınız ancak kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O, ilmiyle her**

1 bk. Alak suresi 3-5. ayetler.
2 Zümer suresi 9. ayet.
3 Hadid suresi 17. ayet.
4 Yunus suresi 5. ayet.

şeyi kuşatmıştır."[5], **"Allah, yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Allah'ın emri bunlar arasından inip durmaktadır ki Allah'ın her şeye kadir olduğunu ve Allah'ın her şeyi ilmiyle kuşattığını bilesiniz."**[6], **"O, ilk ve sondur. Zahir ve Bâtın'dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir."**[7]

Fark Edelim

وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْۢبِـُٔوْنِيْ بِاَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِيْنَ ﴿٣١﴾ قَالُوْا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَآ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ؕ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِيْمُ الْحَكِيْمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يٰٓاٰدَمُ اَنْۢبِئْهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ ۚ فَلَمَّآ اَنْۢبَاَهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ ۙ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَّكُمْ اِنِّيْٓ اَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُوْنَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ ﴿٣٣﴾

"Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek 'Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi bana bunların isimlerini bildirin.' dedi. Melekler, 'Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin.' dediler. Allah şöyle dedi: 'Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.' Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?' dedi."

(Bakara suresi 31-33. ayetler)

Allah, insanı bilgi bakımından diğer varlıklardan üstün ve donanımlı kılmıştır.

Kur'an'da ilim sahibi olmak için gerekli olan araştırmacılık ısrarla tavsiye edilmiştir: **"Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı ki düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? Gerçekte gözler değil kalpler (kalp gözü) kör olur."**[8]

Kur'an, kesin bilgiye dayanmayan verilerin değersizliğini ve insanı hakikate ulaştırmayacağını **"... Zan ise şüphesiz ki Hak karşısında hiçbir şey ifade etmez..."**[9] ayetiyle açıklamıştır.

Kur'an-ı Kerim'in ve hadisişeriflerin ilimle ilgili açıklamalarına göre hayatın amacı ilimle elde edilen iman sonucu iyi insan olarak iyi işler yapmaktır.

5 Taha suresi 98. ayet.
6 Talak suresi 12. ayet.
7 Hadid suresi 3. ayet.
8 Hac suresi 46. ayet.
9 Yunus suresi 36. ayet.

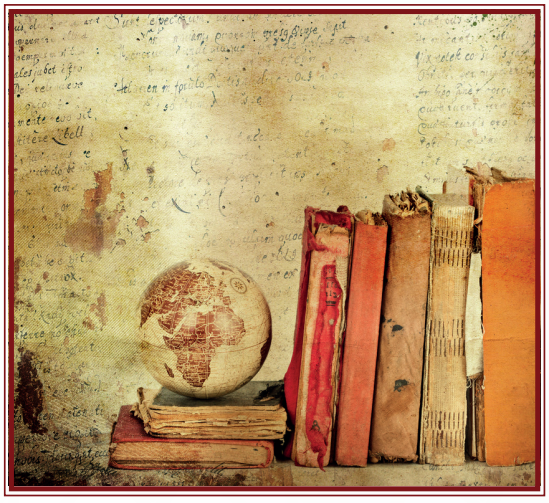
Kur'an'ın ilk muhatapları, Hz. Peygamber'in teşviki ile okuma ve yazma başta olmak üzere ilmî faaliyetlerin yaygınlaşması için gayret göstermişlerdir. Hz. Peygamber Cahiliye Dönemi örf ve âdetleri üzerine yaşayan bir toplumu, yoğun ve titiz bir eğitim faaliyetiyle hakikatin aydınlığına ulaştırmıştır. Mekke'de ilk eğitim faaliyeti olarak kabul edilen Darülerkâm ve daha sonra Medinede kurulan Suffe mektepleri bunun örnekleri arasındadır.

Bilgi Notu

"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, denizler de mürekkep olsa ve yedi misli de yedekte bulunup yazılsa yine de Allah'ın sözleri bitmezdi. Doğrusu Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir."

(Lokman suresi 27. ayet)

Peygamberlerin amaçlarından biri de ilimle şekillenmiş bir toplum inşa etmektir. Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in ilme teşviki, Müslümanları bilgiyi yazıyla kayıt altına almaya ve ilim öğrenmeye yöneltmiştir. Hz. Peygamber'in eğitimci yönü onun sünnetini izleyenler için her döneme ışık tutmaktadır. O, eğitimde kolaylaştırıcı metotlar takip etmeyi, sabrı, tahammülü teşvik ve tavsiye etmiş; öfkeye ve şiddete yer verilmemesini istemiştir. Muaviye bin Hakem es-Sülemî (ra) adlı sahabi, bu hususta şunları söylemiştir: "Ben Resulullah'tan daha güzel eğitim veren bir öğretmen görmedim. Beni ne azarladı, ne dövdü, ne de bana hakaret etti".[10]

Görsel 4.1: Müslümanlar araştırmacılığa ve eser üretmeye büyük önem vermişlerdir.

Yorumlayalım

Bedir Savaşı'nda Müslümanların eline esir düşen müşrik askerlerden okuryazar olanlar, on Müslümana yazı öğretmek suretiyle serbest bırakılmışlardır. Vahiy başkâtibi olan Zeyd bin Sabit (ra) de Bedir Savaşı esirlerinden okuma-yazma öğrenmiştir. Şüphesiz bu uygulama, o dönemin ve coğrafyanın şartları dikkate alındığında önemli bir gelişmedir.

(M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, 514)

Hz. Peygamber'in Bedir Savaşı'nda esir alınan Mekkeli müşrikler için yaptığı uygulamayı, ilme teşvik ve yol açtığı toplumsal dönüşüme etkisi bakımından yorumlayınız.

10 Müslim, "Mesâcid", 33.

Her şey bilgiye dayanır. İlim tahsili, Müslümanlar için farz kılınmıştır. Hz. Peygamber *"İlim öğrenmek, her Müslümana farzdır."*[11] buyurmuştur. Birey, toplum ve ülke düzeyinde elde edilen bilgiden; en çok bu bilgiyi üretenler yararlanırlar. İlmin önemli bir güç olduğu, İslam toplumları tarafından erken dönemlerden itibaren kavranmıştır. Bu gücün temelinde ilmin kaynağı olan Allah'a (cc) yakınlık bulunmaktadır. İslam kültür ve medeniyeti bu kavrayış sayesinde ilmin aydınlatıcı gücüyle, geniş coğrafyalara ulaşmış ve birkaç yüzyıl içerisinde dünyayı aydınlatmıştır.

2. İlmî Hayatın Gelişimi ve Dünyadaki Etkileri

2.1. Kur'an-ı Kerim'in Cemi (Toplanması) ve Çoğaltılması

Kur'an; kelime olarak okumak, muhafaza etmek manasındadır. Kur'an, hitabete dayalı bir metin özelliğine sahiptir. Cahiliye Dönemi'nde söz sanatları önemli olduğundan Kur'an-ı Kerim, mevcut söz sanatlarının tüm inceliklerini içinde barındırır şekilde indirilmiştir. Bu özellik metnin hafızada tutulması yoluyla muhafazasını kolaylaştırmıştır.[12]

Görsel 4.2: Hz. Osman'a ait olan Mushaf (Topkapı Sarayı/İstanbul)

Hz. Muhammed (sav) de vahyin başlangıcından bitişine kadar Kur'an'ın tamamını sahabeden seçilen vahiy kâtiplerine yazdırmıştır.[13] Kur'an; hafız, kurra ve hamele-i Kur'an adı verilen sahabe tarafından ezberlenerek muhafaza edilmiştir.[14] Hadislerden öğrenildiğine göre her yıl ramazan ayında Kur'an'ın o ana kadar inmiş olan tüm ayetleri Hz. Muhammed (sav) Hz. Cebrail'e ezberinden okuyordu.[15]

Halife Hz. Ebu Bekir, Zeyd bin Sabit'i (ra) mevcut Kur'an nüshalarını tek bir kitap hâline getirmekle görevlendirdi. Zeyd bin Sabit (ra) başkanlığında vahiy kâtiplerinden oluşan heyet, Kur'an metinlerinin karşılaştırmalı kontrolünü yaparak **mushaf** adıyla iki kapak arasında topladı.

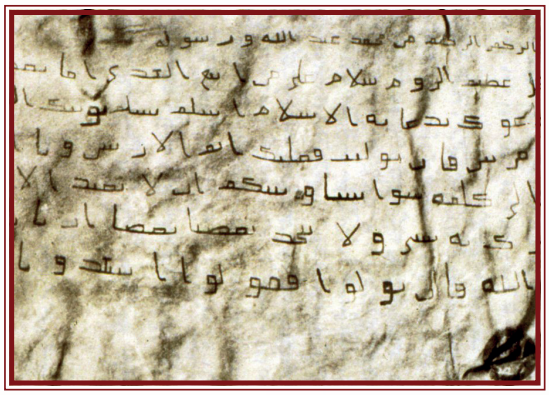
Ortaya çıkan **Mushaf-ı Şerif**, Hz. Ebu Bekir'den sonra diğer halifelere emanet edildi. Bu ilk nüshadan yapılan çoğaltma işlemi, Halife Hz. Osman zamanında gerçekleştirildi. Zeyd bin Sabit (ra) başkanlığındaki bir komisyon tarafından çoğaltılan Mushaf nüshası, farklı merkezlere yollandı. Bu suretle metin farklılıklarının ortaya çıkma ihtimali baştan önlenmiş oldu ve Kur'an-ı Kerim, hiçbir değişime uğramadan günümüze kadar ulaştı.[16]

11 İbni Mace, *Mukaddime*, 17.
12 Birışık, "Kur'an", 26/318.
13 Mertoğlu, "Vahiy Kâtibi", 42/447.
14 Bozkurt, "Hâfız", 15/74-75.
15 Turan, "Arza", 3/446-447.
16 bk.Hamidullah, *İslam'a Giriş*, 32-39.

2.2. Hadislerin Tedvin ve Tasnifi

Hadis kavramı; genel olarak **söz, haber** anlamına gelmektedir. Kur'an'ı-Kerim'de "söylenilen söz""[17] olarak nitelenen bu kavram, hadis ilminde Hz. Peygamber'den gelen söz ve fiiller ile sahabe tarafından yapılan davranışlardan onun uygun gördüklerini ifade etmektedir.[18] Kur'an'da sıkça kendilerine kitap ve hikmet verilenlerden bahsedilir: **"... Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın lütfu sana gerçekten büyük olmuştur."**[19] Hz. Peygamber'in sünneti, Kur'an'daki ifadeye göre ikamet olarak nitelendirilmektedir. Hz. Peygamber'in hayatı anlatılırken onun "... *yaşayan bir Kur'an*"[20] olduğu vurgulanır. Peygamber'in hayatının, söz ve uygulamalarının kendisinden sonra gelen ümmeti tarafından bilinmesi önemlidir.

Peygamber'in (sav) söz ve uygulamaları, vefatından sonra **rivayet** olarak nakledilmiştir. Hz. Peygamber Kur'an metinleriyle karışabileceği endişesi ile kendi sözlerinin yazılmasını yasaklamıştır. Ancak bazı kişilere özel izin vermiştir. Böylece hadisler erken dönemde yazılı olarak kaydedilmeye başlanmıştır. İslam toplumunda Hz. Muhammed'in (sav) sözlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasına önem verilmiştir. Hicri ikinci asırdan itibaren Peygamber'in (sav) sözleri tasnif edilmeye başlanmıştır.

Görsel 4.3: Hz. Muhammed'in (sav) İslam'a davet mektuplarından bir örnek

Tedvin, hadis metinlerini belirli bir tasnife tabi tutmadan yazıya geçirmeyi ifade eder.[21] Siyer ve megazi kaynakları, hadis ilminin doğuşunda etkili olmuş, hadislerin tedvinini hızlandırmıştır.[22]

Hadisler, metodolojik yöntemle incelenmiştir. Her hadis senet ve metin olmak üzere iki kısımdan oluşur. Rivayet eden ve rivayet edilen açısından güvenilirliğinin araştırılıp incelenmesine **cerh** ve **tadil** denir. Hadis ilmiyle uğraşan âlimlere **muhaddis** denir. Muhaddisler, yoğun ve uzun çalışmalar sonucu farklı kaynaklar-

Bilgi Notu

Kütübü's Sitte:

Sahihler
- *Sahih-i Buhari*
- *Sahih-i Müslim*

Sünenler
- *Sünen-i Ebu Davud*
- *Sünen-i Nesai*
- *Sünen-i İbni Mace*
- *Sünen-i Tirmizi*

17 bk. Nisa suresi 42 ve 87. ayetler, Yusuf suresi 111. ayet, Zümer suresi 23. ayet.
18 M. Yaşar, "Hadis", 15/27-28.
19 Nisa suresi 113. ayet, bk. Cuma suresi 2. ayet.
20 Ebu Davud, "Tatavvu", 26.
21 Efendioğlu, "Tedvîn", 40/267.
22 bk. Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 32-33.

dan ve kişilerden aldıkları rivayetleri hem güven bakımından hem de konuları yönünden tasnif ederek geniş bir külliyat oluşturmuşlardır. **Kütübisitte**, altı ayrı hadis derlemesinden oluşan hadis külliyatının başında gelir.

Siyer, megazi ve hadis ilimleri, İslam tarihçiliğinin başlamasına kaynaklık etmiştir. Müslümanlar hadis ilmindeki senet zinciri metoduyla, tarih ilmine kaynak belirtme metodunu kazandırmıştır. Hadis ravilerinin hayatlarına dair yazılan tabakat eserleri, biyografi yazımına kaynaklık etmiştir.

2.3. Tercüme Hareketleri

İslam kültür ve medeniyetinde tercüme hareketleri, Medine Dönemi'nde başlayarak Abbasiler Dönemi'nde devam etmiş; Müslümanların ilmî birikimine önemli katkılarda bulunmuştur. Müslümanlar, ilim ve kültür mirasına ait eserleri tercüme yoluyla aktardılar. Elde edilen birikimle İslam dünyasında bilim ve teknoloji hızla gelişti.

İslam dünyasında ilmî faaliyetlerin başlamasında, fethedilen ilim merkezleri büyük katkılarda bulunmuştur. Antik Çağ kültürünün en önemli merkezleri olan **İskenderiye**, **Harran** ve **Cündişâpûr** bunların başında gelmektedir. Buradaki eserler sırasıyla önce Süryaniceye sonra Arapçaya tercüme edilmiştir. Medine Dönemi'nde işlevi sona eren İskenderiye okulunun hayatta kalan son temsilcilerinin yerleştikleri Harran ve Antakya, ilmî birikimin aktarımında öncü olmuştur. Harran, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren ilmî çalışmaların merkezi hâline gelmiştir. Halife Hz. Ömer Dönemi'nde, İslam topraklarına katılmıştır. Cündişâpûr'da kütüphanesi, tercüme evi, rasathanesi bulunan Hint ve Yunan doktorların görev yaptığı bir tıp okulu mevcuttu. Müslümanlarca fethinden sonra kesintiye uğramadan hizmet vermeye devam eden şehirdeki doktorlar, Emevi ve Abbasi saraylarında itibar görmüştür. Abbasiler Dönemi'nde, Bağdat'a yerleşen ve Cündişâpûr'da bulunan bilim adamları, yöneticilerin destek ve teşvikleriyle tercüme hareketlerinde önemli rol oynamıştır.[23]

Görsel 4.4: Tercüme faaliyetleri (temsilî minyatür)

Kimya konusundaki ilk tercüme ve telif eserler, Medine Dönemi'nde yetişmiş olan Halid bin Yezid tarafından ortaya konmuştur.[24] Abbasi Halifeleri Harun Reşid ve oğlu Memun Dönemlerinde gerçekleşen tercüme faaliyetiyle bilgi aktarımı hızlanmıştır. Bağdat başta olmak üzere Cündişâpûr, Harran ve İskenderiye gibi Müslamanların önemli ilim merkezleri üzerinden bilgi akışı sağlanmıştır.

23 bk. Macit,"Tercüme Hareketleri", 498-504.
24 Hureysât, "Halid b. Yezid b. Muaviye", 15/292.

Abbasi halifesi Memun zamanında Bağdat'ta 830 yılında **Beytülhikme** adı verilen ilim merkezi kurulmuştur. Beytülhikme, bir inceleme araştırma kütüphanesi ve tercüme merkezi olarak faaliyet göstermiştir. Süryanice, Farsça, Hintçe ve Yunanca başta olmak üzere çeşitli dillerden eserler tercüme edilmiştir. Tıp, riyaziyat (matematik), hendese (geometri), astronomi, fizik, kimya, biyoloji, tarih, coğrafya ve felsefe gibi birçok ilimde dünyanın o güne kadar sahip olduğu birikimin çoğu İslam dünyasına aktarılmıştır.[25]

Böylece tercüme edilen bilgiler yeniden değerlendirilmiş, güncellenerek hayata uygulanmıştır. İslam dünyası VIII-XIII. yüzyıllar boyunca dünyada ilmî faaliyetlerin merkezi olmuştur.

2.4. İlmî Araştırmalar ve Telif Faaliyetleri

Müslümanlar mevcut kültür ve medeniyetlerin mirasından yararlandılar. İslam'ın ilk devrinden itibaren ilmî çalışmalarda sistemleşme sayesinde ilim kurumlarının ortaya çıkışıyla özgün eserler verdiler. İslam kültür ve medeniyetinde ilmî faaliyet gösterenin emeğine saygıyı esas alan ilim ahlakı ilk kez ortaya konulmuştur.

Abbasiler Dönemi'nde Bağdat, ilmî çalışmaların ve entelektüel faaliyetlerin merkeziydi. İlmî faaliyetler, Beytülhikme'de yoğunlaşmıştı. Abbasilerden itibaren ilim ve teknoloji alanlarında büyük atılımlar gerçekleştiren ve bugün insanlığın ortak hafızasında yer etmiş ilim adamlarının sayısı artmıştır. Astronomi, coğrafya, tarih, geometri, matematik, tıp, mimarlık, kimya ve başka birçok alanda önemli buluşlar yapmış ve eserler vermişlerdir. İslam dünyası, daima ilmî faaliyetlerin öncülüğünü yapmıştır.

Karşılaştıralım

Abbasi Halifesi Ebu Cafer El-Mansur, Bizans İmparatoru Konstantinos'tan eski Yunan bilim ve düşüncesine ait eserler istemiş. İmparator da Euclid'in (Öklid) ünlü geometri eseri Elementler'i göndermiş, kitap Arapça'ya Kitâbü'l-Hendese ya da Kitâbü'l-Usul olarak tercüme edilmiştir. Bu eser, kısa sürede Orta Çağ biliminin temel metinlerinden biri hâline gelmiştir.

(İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, 65)

Metinde yer alan bilgiyi "ilmî öz güven" ve "eksiğini bilme" tutumları çerçevesinde arkadaşlarınızla münazara ediniz..

Tercüme yoluyla elde edilen bilginin kullanılması sürecinde, felsefenin etkisiyle yapılan fikrî tartışmalar ve yazılan eserler, ilim dünyasını zenginleştirmiştir. Kindi'den itibaren yetişen filozoflar -Farabi, İbni Sina, Gazali ve İbni Rüşd'ün ortaya koyduğu eserler- günümüze ışık tutmaktadır.

Felsefe dışında ortaya konan teoriler ile deney ve gözlem sayesinde fen bilimleri hızla gelişti. Fizik, kimya, botanik, jeoloji, astronomi ve özellikle tıptaki gelişmeler sayesinde büyük bir birikim oluştu. Matematikte Hint rakamlarının

25 bk. Kaya, "Beytülhikme", 6/88-90.

yaygın olarak kullanılışının ve günümüzün dispanser eczacılığı olarak bilinen farmakolojinin (kimyasal eczacılık) ilk kâşifleri Müslüman âlimlerdir. Müslim bin Humayr, Cafer bin Ahmed, İbni Havkal ve Biruni gibi coğrafyacı ve seyyahlar ile İbni Haldun, Mesudi, Taberi, İbni Kesir, Vakıdi, İbni Esir vb. tarihçi âlimler büyük ilmî eserler ortaya koymuşlardır.

Bilginin kaynağının belirtilmesi, münazara ve tenkit yöntemi bir ilmî usul çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Deney ve gözleme dayalı araştırmacı yaklaşımın ortaya çıkması, yaygınlaşması, bilginin tasnifi, kayıt ve arşivleme çalışmaları Müslüman bilginlerin dünya kültür mirasına armağanıdır.

İslam âlimleri, ilimleri tasnif ederek metodoloji geliştirmeye önem vermişlerdir. Ihsau'l-Ulum adı verilen bu çalışmalara farklı ilim dallarından birçok âlim katkıda bulunmuştur. Farabi'nin *Ihsau'l-Ulum* adlı eserinde belirtilen ilimlerin tasnifindeki amaçlar şunlardır:

- *İlimlerin sınırlarını birbirinden ayırmak*
- *Alanlar arasındaki ilişkileri belirlemek*
- *Farklı ilimlere ait birikimleri konularına göre değerlendirmek*
- *Eğitim sisteminin ana müfredatını oluşturmak* [26]

İslam medeniyetinde ilimler, sıkı düzen ve denetim altında tasnif edilmiş ve standartlaşması sağlanmıştır. Bunların başında ilk kez ilmülheyet veya ilmülfelek diye anılan astronomi ile ulumuriyaziye olarak bilinen matematik bilimleri gelir. Ancak ilmülheyet, ilmülahkâmınücûm olarak adlandırılan astrolojiden ayırt edilmiştir.[27]

Karşılaştıralım

664/1265 yılında Bağdat Rasathanesi'nde Nasıreddin-i Tusi yönetiminde özel bir kâğıt hamurundan mamul bir küre üzerine dünya haritası yapılmıştır. Buna, Sung Lien (1310-1381) tarafından oluşturulmuş Yün Hanedanı'nın salnamelerindeki bir haber tam olarak uymaktadır. Bu haberde Batı'dan (yani Orta Asya'dan) Çin'e getirilmiş bir aletten bahsedilmektedir. Bu haberde 1267 yılında (yani Nasıreddin-i Tusi'nin ölümünden 7 yıl önce) Cemaleddin adında biri tarafından Moğol hükümdarı Kubilay Han'a verilen 6 astronomik araç ve bir yeryüzü küresi tanıtılmaktadır. Bu yeryüzü küresinin ahşaptan olduğu, yedi denizin yeşil, üç kara parçasının ise ırmakları, gölleri vs. açık renkli (beyaz) olarak resmedildiği bildirilmektedir. Bölge büyüklüklerinin ve bütün yolların uzunluklarının hesaplanabilmesi için küçük kareler (enlem ve boylam daireleri) çizilmiştir.

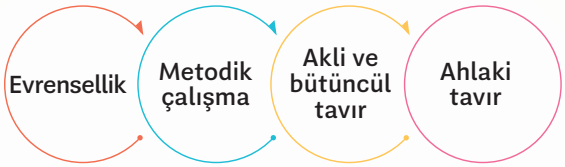
(Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, 2/3)

Enlem ve boylamlarla elde edilen koordinat sistemi, mesafeler arasındaki zaman farkı hesaplamaları, denizlerde yolculuk gibi gelişmelerin sağladığı ilmî seviyeyi dikkate alarak "ilerlemecilik" ve "geri kalmışlık" kavramlarını tartışınız.

26 Kutluer, "İlim", 22/112-113.
27 bk. Fehd, "İlm-i felek", 22/126.

2.5. İlmî Faaliyetlerin Diğer Medeniyetlere Etkileri

İslam kültür ve medeniyetinde ortaya konulan ilmî faaliyetlerin, kendisinden sonra gelen ilmî çalışmalara ilham kaynağı olması bakımından ayırt edici özellikleri şu şekilde sınıflandırılır:

Evrensellik: İslamiyet'in yayılma sürecinde diğer milletlerle kültür ve medeniyet etkileşimi gerçekleşmiştir. İlmî faaliyetlere, gelişime ve değişime açık olmak bakımından ön yargısız bir bakış açısı kazandırmıştır. İnsanlığa ait birikimi bir araya toplamıştır.

Metodik çalışma: Gerçeğe ulaşmak için izlenen yol olan deney ve gözlem ile teorinin birlikteliği ve eş güdümü tarihte ilk kez ortaya konulmuştur.

İLİM MERKEZİ	ÂLİM	ALANI	ESERİ	BATIYA KATKISI
BASRA	Kindi	*Felsefe*	*Kitabu fi'l-felsefeti'l-ulâ*	Felsefe
	Cabir bin Hayyan	*Kimya*	*Kitabu'l-Kimya*	Tıp, Astronomi, Fizik, Kimya, Coğrafya
	İhvanü's-Safa	*Felsefe (Ansiklopedist)*	*Resâilü İhvâni's-Safâ*	Matematik ve felsefi bilimler Tabii ve cismani bilimler Psikolojik ve metafizik bilimler
BAĞDAT	Harizmi	*Riyaziyat (Matematik)*	*Kitabu'l-Amel bi'l Usturlab*	Astronomi, Coğrafya, Matematik
	Farabi	*Felsefe*	*Kitâb-u İhsâi'l-ulûm*	Felsefe
	Taberi	*Tarih*	*Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*	Tarih
	İbni Sina	*Tıp, Felsefe*	*El-Kanun fi't-Tıb*	Farmakoloji
	Kindi	*Matematik, Felsefe*	*Risâle fî îzâhi tenâhî cirmi'l-âlem*	Matematik, Felsefe
ENDÜLÜS	Ebülkasım Zehravi	*Tıp (Cerrahi)*	Et-Tasrif limen Acize an'it Telif	Diş ve göz cerrahisi

Akli ve bütüncül tavır: Müslümanların ilim anlayışı; din ve din dışı gibi bir ayrım içermeyen, bütüncül bir dünya görüşüne sahiptir. Müslümanlar, aklın muhatap olduğu vahye dayalı hakikatler ile deney ve gözleme dayanan araştırma sonuçları arasında çelişki yaşamamıştır.

Ahlaki tavır: Karşılıklı görüşlere saygı, bilginin kaynağının belirtilmesi, iç ve dış tenkidin yapılması, varılan sonucun paylaşılması, ilmî güvenilirliği sağlayan yegâne ölçütler olarak dünya ilim mirasına kazandırılmıştır.

Görsel 4.5: İlmî telif çalışmalarında ulaşılan seviye, dünyada iz bırakan birçok eserin yazılmasını sağlamıştır.

İslam dünyasındaki ilmî gelişmeler, XI. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıkan üç siyasi olaydan olumsuz etkilenmiştir:

- Haçlı Seferleri
- Moğol İstilası
- Endülüs'ün Müslümanların elinden çıkması

Bilgi Notu

Günümüz dünyasının sahip olduğu bilimsel birikimde Müslümanların ilmî çalışmalarının hem aktarıcı hem de oluşturucu rolü, bilimler tarihçisi Prof. Dr. Fuat Sezgin'in eser ve çalışmalarında geniş şekilde ele alınmıştır.

(bk. Sefer Turan, Bilim Tarihi Sohbetleri Fuat Sezgin)

Bugünkü bilim ve teknolojideki birikimin ortaya çıkmasında en büyük pay, Müslümanlardan elde edilen bilgi birikimidir. Zira İslam dünyasındaki ilmî ve teknolojik gelişmeler, çeşitli temaslar yoluyla XII. yüzyıldan itibaren Avrupa'ya aktarılmaya başlanmıştır. Bu aktarım, üç güzergâh üzerinden gerçekleşmiştir. Bunlar:

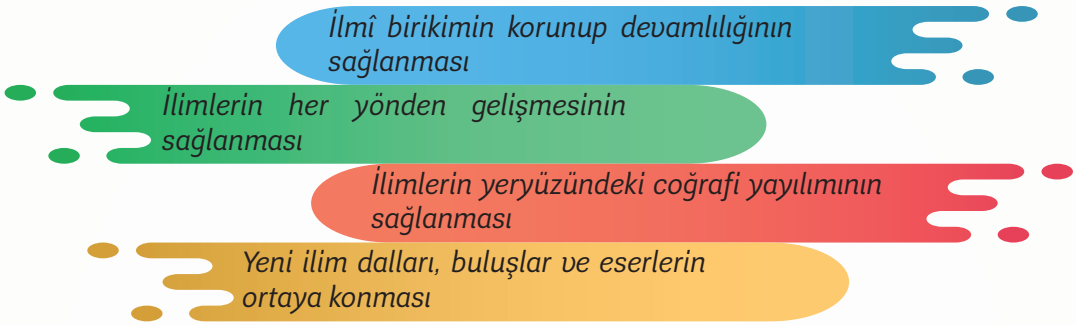
- Anadolu
- Kuzey Afrika-Sicilya-İtalya
- Kuzey Afrika-Endülüs

Avrupa'da bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler; Coğrafi Keşifler, Rönesans ve reform hareketleri sırasındaki tercüme faaliyetlerinin ardından aydınlanma ile devam ederek günümüze kadar sürmüştür. Avrupa merkezlerinde kurulan eğitim kurumlarında Arapçadan tercüme edilen eserlerin oluşturduğu müfredat kullanılmıştır. Tercüme hareketi yoluyla medeniyetler arasındaki bilgi aktarımı, bugün bütün insanlığın ortak mirasına dönüşmüş durumdadır. Bu birikimin oluşması ve aktarılmasında en büyük pay Müslümanlara aittir.

Oryantalizm, XVIII. yüzyıldan itibaren İslam ilimleri ve Müslümanların kültür ve medeniyet tarihi üzerinde önemli çalışmaların yürütüldüğü faaliyet alanıdır. Avrupalıların, İslam kültür ve medeniyetinin birikimini analiz ederek

istifade edilir hâle getirmesi, Batı'da ve İslam dünyasında önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Müslümanların dünya bilim tarihine etkileri ve katkıları şunlardır:

Sanayileşme sonrası XIX. ve XX. yüzyıllarda siyasi egemenlikler el değiştirmiş ve İslam dünyası bilgi üretiminde durağanlaşmıştır. Mevcut medeniyet tecrübesi ve bilgi birikimi, etkileşim koşullarının çok hızlı gerçekleşmesi nedeniyle yeni terkiplerin doğma imkânını arttırmıştır. Medeniyetler arası yeni terkiplerin oluşmasındaki en önemli pay, ilmî çalışmalara aittir.

3. İlim Kurumları

Hz. Peygamber bilgi sahibi bir toplum inşa etmek için eğitim ve öğretim faaliyetlerinin kapsamını geniş tutmuştur. Çocuk, genç, yaşlı, her yaştan insanın eğitim almasını sağlamak için İslam'ı kabul eden bölgelere eğitimciler tayin etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber yabancı dil öğrenmeyi de teşvik etmiştir. Sahabe arasında Farsça, Rumca, Kıptice, Habeşçe, İbranice ve Süryanice bilenler vardır.[28]

İslam kültür ve medeniyeti ilim kurumları üzerinde yükselmiştir. Hz. Peygamber Dönemi'nde başlayan kurumlaşma sürecinde mescitler, kütüphaneler, medrese, mektep ve üniversiteler birey ve toplumun yetişmesinde ve eserler verilmesinde etkili olmuştur.

Araştıralım

Hz. Peygamber bir gün Zeyd bin Sabit'e Süryanice bilip bilmediğini sormuş, "Bilmiyorum" cevabını alınca öğrenmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Zeyd bin Sabit Süryanicenin yanı sıra İbraniceyi de öğrenmiştir.

(Nebi Bozkurt, "Tercüman", 40/489)

Hz. Peygamber'in Zeyd bin Sabit'ten yabancı dil öğrenmesini istemesinin sebebi ne olabilir? Araştırınız.

28 Bozkurt, "Tercüman", 40/489.

3.1. Mescitler

Hz. Peygamber Mekke Dönemi'nin ilk yıllarında hem ibadet hem de ilmî faaliyetlerde **Darülerkâm**'ı bir eğitim öğretim merkezi olarak kullanmıştır. Burada Kur'an ayetleri okunup yazılmış, temel İslam eğitimi verilmiştir.

Hicret'ten sonra Medine'de Hz. Peygamber'in ilk ve en önemli faaliyeti, Mescid-i Nebevi'yi inşa etmek olmuştur. Mescid-i Nebevi'nin bitişiğinde Suffe mektebini kurmuştur. Hz. Peygamber burada bizzat ders vermiş, Kur'an ve okuma yazma öğretmek üzere sahabeden Ubâde bin Sâmit (ra) gibi muallimler görevlendirmiştir. Suffe'deki öğrenci sayısı zamanla dört yüze kadar ulaşmıştır.[29] Suffe'de farklı bölgelerden gelerek yatılı kalan sahabiler arasından hafızlar, kıraat âlimleri, hâkimler, valiler, ordu komutanları, devlet adamları yetişmiştir.

Görsel 4.6: İslam kültür ve medeniyetinde Mescid-i Nebevi, cami merkezli ilmî hayatın da başlangıcını oluşturur (Medine).

İslam medeniyetinde mescitler, yerleşim birimlerinin ve hayatın merkezinde yer alır. Hayatın bir bütün olduğu ve eğitimin hayat boyu sürmesi gerektiğini hatırlatır. Toplumun ilim, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumlar olarak hayatiyetini devam ettirmektedir.[30]

3.2. Kütüphaneler

Medine Dönemi, İslam kütüphaneciliğinin başlangıç devri olarak kabul edillir. Kur'an ve hadis tedvini ile yayın faaliyeti bu dönemde başlamıştır. Emevilerin ilk halifesi Muaviye zamanında Şam'da resmî bir kütüphanenin kurulduğu bilinmektedir. Bazı âlimlerin evlerinde de özel kütüphaneler mevcuttur. Muaviye'nin kurduğu kütüphanede **sahibülmesahif** diye nitelenen bir kütüphaneci, bir de **müstensih** görevlendirilmiştir.[31]

Gezelim Görelim

Şehrinizdeki bir kütüphaneye bir inceleme ve araştırma gezisi yapınız. Tespitlerinizi rapor hâline getirerek arkadaşlarınızla paylaşınız.

E-kütüphane hizmeti veren kurum ve kuruluşlar hakkında internet araştırması yaparak ulaştığınız bilgileri arkadaşlarınızla paylaşınız.

29 Baktır, "Suffe", 37/470.
30 bk. Önkal - Bozkurt, "Cami".
31 bk. Erünsal, "Kutuphane", 27/11.

Görsel 4.7: Eski Çağ'da Ninova, Bergama ve İskenderiye kütüphanelerinden sonra tarihin en gelişmiş kütüphaneleri İslam dünyasında ortaya çıkmıştır. Bağdat Kütüphanesi bunların başında gelir.

Abbasiler Dönemi'nde kâğıt imalatının öğrenilmesi, kitap yazımını kolaylaşmıştır. VIII. yüzyılın sonlarına doğru Bağdat'ta bir kâğıt imalathanesinin kurulması, telif faaliyetlerinin artmasına ve kitap ticaretinin yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Bağdat, Şam, Kahire ve Basra gibi şehirlerde **Sûku'l-Verrâkîn** diye adlandırılan kitap çarşıları kurulmuştur. Halife Mansur, Bizans imparatoru ile kitap temini için yazışmış; onun döneminde tercüme eserlerin sayısı artmıştır. **Sahaflık** mesleği, erken dönemden itibaren yaygınlaşmış olup günümüzde İslam dünyasında varlığını sürdürmektedir.[32]

Bilgi Notu

Kütüphanelerde, genişliğine göre sayıları değişmekle birlikte genellikle görevli olarak müdür durumunda görev yapan **sâhib**; idari ve mali işleri yürüten **hâzin**; okuyucuya aradığı kitabı raflarda bulma veya dolaptan alıp mütalaa salonuna getirme görevini yerine getiren **münâviller;** temizlik hizmetlerini yürüten **ferraşlar;** kitapları ciltleyen **mücellitler;** tercüme ile uğraşan **mütercimler;** kitapları yazarak çoğaltan **müstensihler** bulunurdu.

Matbaanın icat edilip İslam dünyasında kullanılışına kadar kitapların ilk nüshaları/kopyaları el ile yazılır ve çoğaltılırdı. Bir metnin nüshasını çıkaran, kopya eden kişiye müstensih; yaptığı işe de istinsah denir. İslam dünyasında istinsahla geçinen kişiler vardı, bunlardan yazısı güzel olanların kazancı yüksek düzeyde olurdu. Kütüphane kadrolarında, ilmî ve yazı sanatındaki maharetiyle kendisini ispatlamış müstensihler görevlendirilirdi. Bunlar kendi kütüphanelerinde bulunan eserlerin çoğaltılmasında olduğu kadar başka yerlerdeki kitapların, kurumlarına kazandırılmasında görev yaparlardı.

(İsmail Erünsal, "Kütüphane", 27/11)

32 bk. Erünsal, "Kütüphane", 27/11-32.

Abbasiler Dönemi'nde VIII. yüzyıldan itibaren Bağdat, Mısır ve İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde kütüphane sahibi olan çok sayıda âlim yaşamıştır. Tercüme merkezi ve kütüphane işleviyle ön plana çıkan **Beytülhikme**, Abbasilerin başkentinin Bağdat'tan Sâmerrâ'ya taşınmasından sonra araştırma merkezi olma özelliğini kaybetmiş ancak kütüphane fonksiyonunu sürdürmüştür. Sâmerrâ'da **Hizânetü'l-Hikme** adıyla büyük bir kütüphane kurulmuştur.[33]

İslam dünyasının en batısındaki Endülüs'te de çok sayıda kütüphane kurulmuştur. Bunların bir kısmı devlete, diğer kısmı da şahıslara aitti. Devlet adamları, Kayrevan, İskenderiye, Şam ve Bağdat gibi ilim merkezlerine kitaptan anlayan memurlar göndererek satın alınacak veya istinsah edilecek kitapları tespit ve temin ediyorlardı. XVI. yüzyılda İslam dünyasındaki herhangi bir özel kütüphanede bulunan ortalama kitap sayısı, aynı dönemde Batı'nın bütün kütüphanelerinde bulunan kitap sayısından çok daha fazlaydı.[34]

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, bugün yaşayan en büyük el yazması kitap arşividir. Koleksiyonunda yer alan kaynak eserleri bulundurması nedeniyle İslam kültür ve medeniyetinin birikimini barındırmakta ve dünya kültür mirasına katkıda bulunmaktadır.

Yorumlayalım

Abbasi devlet adamlarından edip ve şair olan Feth bin Hakan hem kendi çalışmalarını sürdürmek ve hem de araştırmacılara yardımcı olabilmek için Sâmerrâ'da Hizânetü'l-Hikme adıyla büyük bir kütüphane kurdurmuştur. Aralarında Harranlı astronomi âlimi Ali bin Yahya Müneccim'in de bulunduğu dostlarını bu kütüphanenin zenginleştirilmesiyle görevlendirmiştir. Huneyn bin İshak'ın Arapça, Yunanca, Süryanice ve Farsça olarak yazılmış ve çoğunluğunu tıp kitaplarının oluşturduğu bir kütüphanesi mevcuttu. Devlete ait olanların en ünlüsü, kendisi bir kitap aşığı olan II. Hakem tarafından kurulan saray kütüphanesi idi. O; Kayrevan, İskenderiye, Şam ve Bağdat gibi ilim merkezlerine kitaptan anlayan memurlar gönderiyordu.

(İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, 38)

İslam dünyasında devlet adamları ve özel şahıslar tarafından kurulan kütüphanelerinin kültür ve medeniyete katkılarını araştırarak yorumlayınız.

3.3. Medrese, Mektep ve Üniversiteler

Medreseler: Bir ilim ve eğitim kurumu olan medrese kavramının ders kökünden türetilmiş olması, medresenin ilimle olan ilişkisine işaret eder. Medreseler İslam kültür ve medeniyetinin en önemli ve en uzun süre yaşayan eğitim, öğretim ve ilim kurumlarıdır.

33 bk. Erünsal, "Kütüphane", 27/11.
34 Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, 38.

Medreseler, Türklerin İslam dünyasına hâkim oldukları dönemin başlangıcında kurulmuştur. Bir eğitim ve öğretim kurumu olarak Nizamülmülk'ün 1065'te Bağdat'ta kurduğu Nizamiye Medresesi, İslam dünyasının diğer medreselerine örnek teşkil eder.

Bağdat'taki Nizamiye Medresesi, İslam ülkelerindeki yüksek öğretime ders programını getiren ilk eğitim kurumudur. Müstansıriyye Medresesi, Nizamiye modelinde 1227'de açılmıştır. Medreselerin mimari yapısı genellikle kare planlı olup ortasında bahçe bulunurdu. Derslikler, konferans salonları, teknik birimler, kütüphane, depolar ve ambarları yanında, hastane, yemekhane, hamamlar ve mahzenlerin eklenmesiyle giderek genişleyen bir külliyeye dönüşmüştür.[35]

Anadolu Selçukluları Dönemi'nde Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum başta olmak üzere ülkenin her yerinde medreseler açılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Sahn-ı Seman Medresesi ile Kanuni Sultan Süleyman'ın inşa ettirdiği Süleymaniye Medreselerinde yetişen ulema, Osmanlı ilim geleneğinde önemli eserler bırakmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına yakın dönemde Bosna vilayetinde yüz elli civarında hadis ihtisas medresesi bulunmaktaydı. Hindistan'da bulunan Diyobend Medreseleri de Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'ye gönderilen yardımlara öncülük etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nde 1925 yılında resmî olarak kapatılan medreseler Balkanlar'da ve Anadolu'da hâlen işlevini sürdürmekte ve araştırmacıların ilgisini çekmektedir.

Rasathaneler: Medreselerin uzmanlık alanlarına ayrılmasıyla birlikte ortaya çıkan birimlerdendir. Astronomik gözlem yapmak için kullanılan özel bina ve evler de rasathane olarak kullanılmıştır. Rasathanelerin maddi ihtiyaçları devlet hazinesi ya da ilmî merak sahibi zenginler tarafından karşılanırdı.

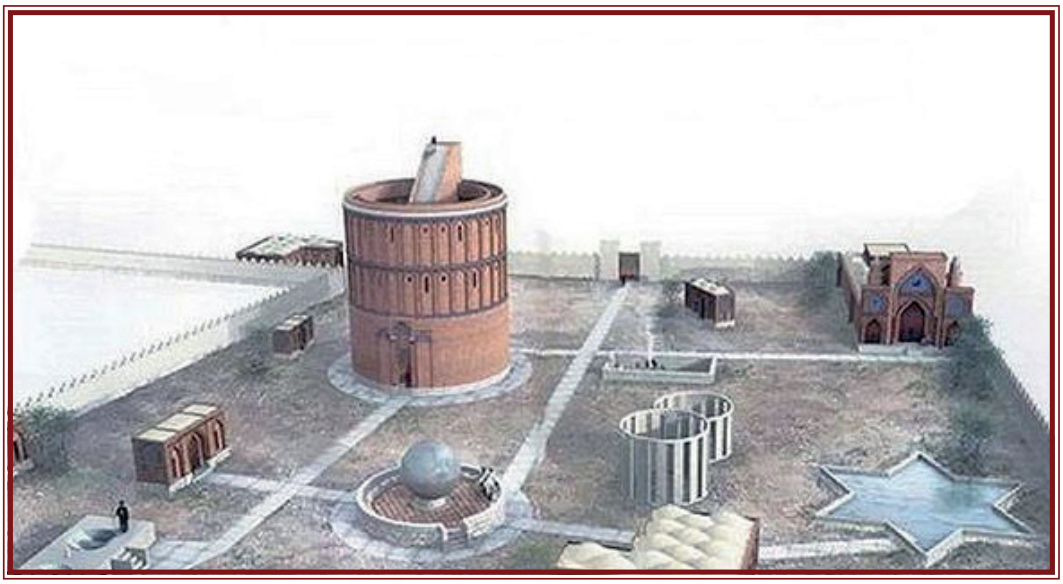
Akademik çalışmaların gerçekleştiği rasathaneler ilk kez İslam coğrafyasında kurulmuştur. Halife Memun Dönemi'nde ilki Bağdat yakınlarındaki Şemmasiye, diğeri de Şam yakınlarındaki Kâsiyûn rasathaneleriyle başlayan gözlem çalışmaları, astronomik gözlemciliğin ilk kez kurumsallaştığını göstermektedir.

Görsel 4. 8: Rasathanelerdeki astronomik gözlemlerde yön bulma aleti olarak geliştirilen "usturlap"

35 Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, 2/163-164.

Rasathanelerin yaygınlaşma sürecinde XIII. yüzyılda kurulan Merâga Rasathanesi'nde astronominin yanında diğer ilim dallarında da çalışmalar yürütülmekteydi. Burada ilk kez inşa edilmiş devasa aletlerle gerçekleştirilen faaliyetlerin etkileri XVI. yüzyıla kadar İslam dünyasında devam etmiştir. Bu dönemde Takiyyudin Muhammed'in İstanbul'da kurduğu rasathane, teknik bakımdan çağdaşlarından ileriydi. Bu etkileri Avrupa'da XVI. yüzyılın ortalarında başlayan ilmî gelişimde de görebiliriz. Günümüzde **gözlemevi** denilen rasathaneler, astronomiye ve evrenin yakından tanınmasına katkı sağlamaya devam etmektedir.[36]

Görsel 4. 9: Rasatheneler, müstakil ilmî araştırma kurumları olarak İslam kültür ve medeniyetinin dünya ilim mirasına armağanıdır (temsilî illüstrasyon).

Mektep: İslam kültür ve medeniyetinde Emeviler ve Abbasilerden itibaren okuma yazma ve Kur'an öğretilen okullara **küttab** adı verilirdi. Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılarda **Sıbyan Mektebi** denilmiştir. Osmanlılarda zamanla bu mekteplere **Mahalle Mektebi** ve **Taş Mektep**, hocalarına da **muallim** denilmiştir.[37]

Abbasilerde mektep, **mektebifelsefe** gibi belli bir branşı ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldan itibaren mektep kavramı bugünkü okul karşılığında yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Kurumsal anlamda XVIII. yüzyıl ıslahat hareketleri sürecinde teknik bilgi ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuş, mesleki ve teknik ortaöğretim ile yükseköğretim düzeyinde ilim üreten eğitim ve öğretim kurumları olmuştur.

Günümüzdeki İstanbul Teknik Üniversitesi ve Deniz Harp Okulunun temelleri olan **Mühendishane-i Bahr-i Hümayun**, Osmanlı Devleti'nde 1775'te Batılı tarzda kurulan ilk mekteptir. XIX. yüzyılda ilimde ıslahat hareketi olarak çok sayıda mektep açılmıştır. **Mekteb-i Tıbbiyye** (Tıp Fakültesi), **Mekteb-i Mülkiye** (Siyasal Bilgiler Fakültesi), Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar

36 Aydüz, "Kandilli Rasathanesi", 24/301-303.
37 Baltacı, "Mektep", 29/9.

Fakültesi), **Darülfünunualiye** (Fen ve Edebiyat Fakültesi) ve **Darulmuallimin** (öğretmen mektebi) bunlardandır.

Üniversiteler: İslam kültür ve medeniyetinin kurumsal yapısının yüzyıllar içerisinde gelişip değişmesine bağlı olarak ilim kurumları da kendilerini yenilemiştir.[38] Bu güncelleme hem karşılaşılan diğer kültür ve medeniyetlerle etkileşimden hem de toplumun ihtiyaçlarından kaynaklanan bir süreç olarak değerlendirilmektedir. İslam dünyasında medreseler, yüksek eğitim ve öğretim veren kurumlar olarak işlevini sürdürmüştür.

Görsel 4.10: Külliye, İslam dünyasında çok işlevli yapı kompleksi olarak ilim kurumları ekseninde ortaya çıkmış ve gelişmiştir (Bayezid Cami ve Külliyesi/ İstanbul).

Endülüs'ün Kurtuba şehrinde kurulan üniversite ile ilim talebelerinin doğuya yolculuk yapma ihtiyacı azaltmıştır. İspanya'da özellikle tıp okulları ve hastaneler oldukça gelişmiştir. Mesela Müslümanların sahip oldukları tıp bilgisinin Batı'ya aktarıldığı önemli merkezlerin başında Salerno Tıp Okulu gelmektedir.

Başta İtalya, İspanya ve Fransa olmak üzere Batı'da kurulan üniversiteler Müslümanlardan elde ettikleri bilgi birikimlerini öğrencilerine tercüme faaliyetiyle aktarma yoluna gitmiştir. İbni Sina'nın öğretileri üzerine kurulan Bologna Üniversitesi, Napoli Üniversitesi, Tübingen, Oxford (Oksfırd) ve Cambridge (Kembriç) Üniversiteleri; antik Yunan kültürü de dahil olmak üzere felsefe, tıp ve diğer ilimlerde Arapçadan Avrupa dillerine tercüme hareketinin merkezleri olmuşlardır.[39]

Fatımilerden günümüze kadar devam eden Mısır'daki Camiatu'l-Ezher ile İstanbul'un fethinden sonra inşa edilen **Sahn-ı Seman Medreselerinin** devamı olan

38 Bozkurt, "Mektep", 29/5.
39 bk. Macit, "Tercüme Hareketleri", 40/498-504.

İstanbul Üniversitesi gibi kurumlar, beş yüzyılı aşkın bir süredir eğitim ve öğretim faaliyetlerini devam ettiren dünyadaki sayılı ve saygın ilim kuruluşlarındandır. İslam kültür ve medeniyetinde hayatın içinde bir ilim faaliyeti sunan **külliye** modeli, Müslümanların ilim faaliyetleri için çağlar boyunca teori-pratik birlikteliğiyle başarısını sürdürmüştür.

Görsel 4.11: Araştırma ve gözlem, ilim kapısının iki anahtarıdır. İslam kültür ve medeniyeti, günümüzde özgün üretimi gerçekleştirecek potansiyeli barındırmaktadır (İstanbul Üniversitesi giriş kapısı/İstanbul).

Üniversiteler dışında farklı sivil toplum kuruluşları, bilimsel araştırma enstitüleri ve müzeler, İslam dünyasında ilmî faaliyetlerin yürütüldüğü kurumlar olarak işlev görmektedir. Topkapı Sarayı'nın bahçesi içerisindeki **Has Ahırlar** olarak bilinen bölümde 2008 yılında kurulan **İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi** bir model olarak daha önce Prof. Dr. Fuat Sezgin tarafından Frankfurt'ta kurulan müzenin bir benzeridir. Aynı zamanda İslam bilim tarihi çalışmalarının yapıldığı vakıf çatısı altında dünya çapında bilim adamlarınca önemli atölye çalışmaları yürütülmekte olup kaynak eserlerde çizimleri verilen, dönemlerinin özgün icatları olan aletler, aslına bire bir uygun şekilde yeniden imal edilmekte ve sergilenmektedir .

Görsel 4.12: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı ve İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi (İstanbul)

A. Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. İslam kültür ve medeniyetinde bilginin ana kaynağını açıklayınız.

.....

.....

2. İslam kültür ve medeniyetinde gelişen ilim kurumları hakkında bilgi veriniz.

.....

.....

3. Müslümanların ilim dünyasına metodolojik katkısını açıklayınız.

.....

.....

4. İslam kültür ve medeniyetinde yaşanan "Tercüme Hareketi"nin önemini açıklayınız.

.....

.....

B. Aşağıdaki verilen çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi Hz. Peygamber'in vahiy başkâtibidir?

A) Übey bin Kab (ra)
B) Osman bin Affan (ra)
C) Ebu Hüreyre (ra)
D) Zeyd bin Sabit (ra)
E) Hz. Ali

2. Aşağıdakilerden hangisi İslam kültür ve medeniyetinde ortaya çıkan ilim merkezlerinden biri değildir?

A) Bağdat
B) Cündişâpûr
C) Kurtuba
D) Merağa
E) Tübingen

3. Aşağıdakilerden hangisi Bağdat'ta Moğol işgali sonucunda tahrip görmüştür?

A) Kervansaray
B) Kümbet
C) Kütüphane
D) Medrese
E) Suffe

4. Aşağıdakilerden hangisi İslam kültür ve medeniyetinde ortaya konulan ilmî faaliyetlerin ayırt edici özelliklerinden biri değildir?

A) Evrensellik
B) Metodik Çalışma
C) Akli ve Bütüncül Tavır
D) Ahlaki Tavır
E) Oryantalizm

C. Aşağıdaki verilen ifadelerden doğru olanları (D), yanlış olanları (Y) harfleri ile işaretleyiniz.

1. (...) Hz. Ömer, Zeyd bin Sabit'i (ra) mevcut Kur'an nüshalarını tek bir kitap hâline getirmekle görevlendirdi.

2. (...) Akademik çalışmaların gerçekleştiği rasathaneler ilk kez İslam coğrafyasında kurulmuştur.

3. (...) İslam kultur ve medeniyetinin yüzyıllar içerisinde kurumsal yapısının gelişip değiştiği hâlde bu gelişmelerin eğitim kurumlarına yansımaları gecikmiştir.

4. (...) Siyer ve megazi kaynakları hadis ilminin doğuşunda etkili olmuştur.

D. Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri uygun kelimelerle tamamlayınız.

(İhya-u Ulumi'd-Din - Tercüme faaliyeti - Suffe - Abbasiler - Mescid-i Nebevi)

1. ..... Halife Harun Reşid ve oğlu Memun Dönemlerinde ..... ile bilgi aktarımında son derecede başarılı oldular.

2. Hicret'ten sonra Medine'de Hz. Peygamber'in ilk ve en önemli faaliyeti, ... inşa etmek olmuştur.

3. İmam-ı Gazali'nin ..... adlı eserinde ortaya koyduğu müfredat çalışması, gelecek yüzyıllarda İslam kültür ve medeniyetinde ilim dallarının konumlandırılmasında belirleyici olmuştur.

Bu Ünitede Neler Öğrendim?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Daha fazla soru için...

Temanın dijital versiyonu

Ünite Özet Sunusu

5. ÜNİTE

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE SANAT

KONULAR

- *Sanat ve Sanatın Kapsamı*
- *İslam Kültür ve Medeniyetinde Sanat Anlayışı*
- *Dil ve Edebiyat*
- *Mimari*
- *Güzel Sanatlar*
- *Musiki*

KAVRAMLAR

- *Kur'an*
- *sanat*
- *edebiyat*
- *mescit*
- *musiki*

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. İslam kültür ve medeniyetinde sanatın temel kaynakları nelerdir? Araştırınız.
2. İslam sanatlarının neler olduğunu tespit ediniz.
3. Kur'an-ı Kerim ve edebî kitapların sayfaları ve ciltleri üzerine uygulanan İslami süsleme sanatları nelerdir?
4. Yaşadığınız bölgede İslam mimarisinin izlerini taşıyan yapılar var mı? Gözlemlerinizi not ediniz.

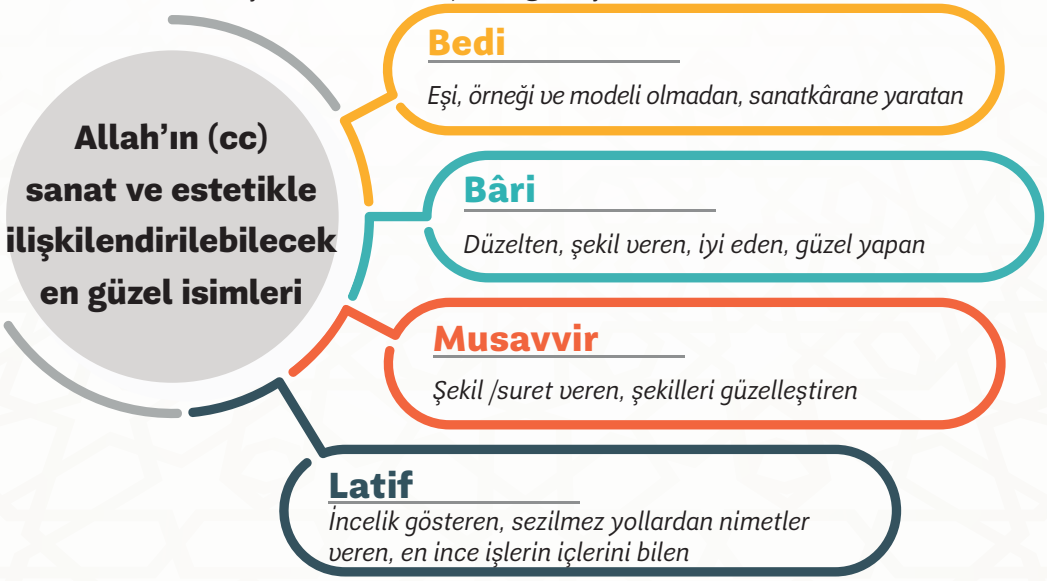
1. Sanat ve Sanatın Kapsamı

Arapçada san kelimesi "yapmak, etmek", sana kelimesi "işinde mahir olmak", sanat ise "yapılan iş, meslek" anlamına gelir. **Sanat**; duygu, düşünce, örf-âdet, inanış ve tasavvurları, çeşitli malzeme, araç, teknik ve yöntemleri kullanarak gören ve işitenlerde hayranlık uyandıracak bir ahenkle ortaya koymaktır. Sanat kelimesi, önceleri sadece mimarlık, heykel ve resim gibi görsel sanatlar için kullanılmış; daha sonra edebiyat, müzik, süsleme ve sahne sanatları da sanat kapsamı içine alınmıştır. Bir sanatı icra etmek için gerekli bilgi, yetenek ve hünere sahip olan kimseye **sanatkâr** veya **usta** denir.[1]

Görsel 5.1: Kapaklı mermer kâse, Abbasi Dönemi, 9.yy (TİEM 2444).

Estetik; hayatın içinde, tabiatta ve sanattaki görsel ve işitsel güzellikleri, beğenileri oluşturan unsurlar için kullanılan bir sanat kavramıdır. Estetiğin konusu, güzelliktir. İnsanın hem maddi hem manevi olarak iyi ve güzeli araması Allah'ın (cc) bahşettiği fıtri bir duygudur. İslam anlayışına göre eşsiz ve mutlak güzel olan Allah'tır ve O kainatı da mükemmel güzellikte yaratmıştır. Nitekim Secde suresi 7. ayette geçen "O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı..." ifadesi akıl sahiplerinin Allah'ın (cc) yarattıklarındaki estetiğin farkına varabileceklerine dikkat çekmektedir. Kur'an'da geçen ve güzel, hoş, süs gibi anlamlarına gelen; "hüsn, tayyib, zinet, cemil, ni'me, sürur" kavramları da sanatla ilgilidir. İslam'ın sanat ve estetik anlayışına Hz. Peygamber'in; "Allah güzeldir, güzeli sever."[2] hadisi Müslüman sanatçıları estetik duyarlılığa teşvik eder.

1 "Sanat", 36/90; Can-Gün, *İslam Sanatına Giriş*, 5; Serin, "Sanat", 3-6.
2 Müslim, "İman", 147.

2. İslam Kültür ve Medeniyetinde Sanat Anlayışı

İnsanın hayatını anlamlandırıp düzenleyen din, mensuplarının sanat anlayışını da etkiler. Toplumların maddi-manevi kültür faaliyetlerine biçim ve yön verir. Nitekim Müslüman toplumların sanatında da İslam'ın izleri görülür.

> *Anladım işi, sanat Allah'ı (cc) aramakmış.*
> *Marifet bu, gerisi yalnız çelik çomakmış.*
>
> (Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, 39)

İslam'a göre sanat, fıtri bir olgudur. Yaratıcının rızasına ulaştıran uğraşlardan biridir.[3] İslam'da sanat, ilahi hakikati arama faaliyeti ve ona ulaşmak için bir vasıtadır. Müslüman sanatçı, güzelliği yarattığına değil; keşfettiğine inanır. Ona göre meydana getirilen eserler, Allah'ın (cc) mutlak güzelliğini ifade eden Cemal sıfatının birer tecellisidir. Allah'ın (cc) isim ve sıfatlarının tecellileri; usta birinin elinde birer sanat eseri olarak dokunulabilir, duyulabilir ve görülebilir hâle gelir. Sanatçı da buna vesile olan kişidir. Müslüman sanatçı: "Ben göçüp gittikten sonra beni rahmetle ansınlar." şuuruyla eserinin bir sadakayıcariye olmasını ister.

Görsel 5.2: Kıblenüma (Bulunulan yere göre özel işareti olan ve kıbleyi gösteren pusula), Osmanlı Dönemi, 1738 (TİEM 157)

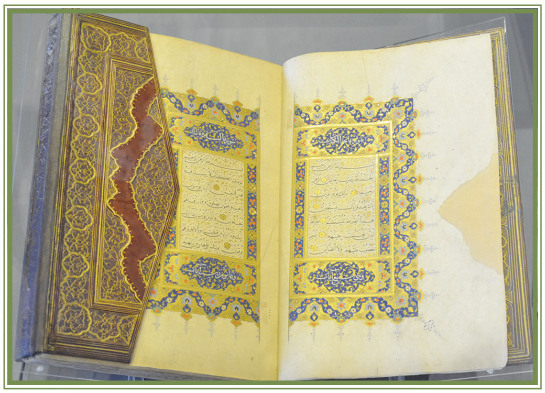
İslam sanatlarının ilham kaynağı, hayat ve kainattır. Örneğin tezhip sanatında Kur'an-ı Kerim ve dinî eserler, çiçek motifleriyle süslenir. Kuş gibi hayvanların figürleri ise diğer eserlerin süslemelerinde kullanılır. İlhamın somut bir eser olarak ortaya çıkış biçimini, sınırlarını ve kurallarını ise Kur'an-ı Kerim'deki esaslar belirler.

Kur'an esaslarına göre şekillenen İslam sanatının özellikleri şunlardır:

- *İslam sanatının dünya görüşü tevhittir.*
- *İslam sanatı işlevseldir.*
- *İslam sanatında tekâmül esastır.*
- *İslam sanatının bir ahlak anlayışı vardır.*
- *İslam sanatında soyutlama (üsluplaştırma) esastır.*

3 Can-Gün, *İslam Sanatına Giriş*, 22-23; Koç "İslam Estetiği", 25.

İslam sanatının dünya görüşü tevhittir. İslam'ın özündeki tevhit ilkesi, Müslüman toplumların sanatlarına birlik kazandırır. Sanatı, evrensel hakikatin dili hâline getirir. Aynı hakikatten beslenen bu ortak sanat anlayışına göre en büyük sanatkâr Allah'tır (cc). O, evreni kusursuz bir denge üzere insanı da en mükemmel şekilde yaratmıştır.[4] Hiçbir şekil ya da suret kalıcı değildir; sadece Allah (cc) daim ve bakidir. Bu anlayıştaki İslam sanatı, insanların Allah'a (cc) ait oldukları duygusunu somutlaştırır.

Görsel 5.3: Kur'an-ı Kerim, Osmanlı Dönemi 1494, Şeyh Hamdullah (TİEM 402)

İslam sanatı işlevseldir: İslam sanatı, toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlar. İşlevsellikten ödün vermez. İslam sanatında estetik ile işlev birbirini tamamlar. Amaçsız ve sadece estetik kaygı ile eser ortaya koyma anlayışının İslam sanatında yeri yoktur.

İslam sanatında tekâmül esastır: İslam sanatında, tekâmül etme yani en iyiye ve güzele ulaşma çabası esastır. Müslüman sanatçılar, yerleşmiş sanat geleneğini tamamen değiştirmeyip yerine kendilerinden önceki birikimi geliştirmeye çalışırlar. Bu birikimin oluşturduğu sanatsal yapıya, geçmişle uyumlu ancak özgün bir parça eklemek gayretiyle eserlerini verirler.

İslam sanatının bir ahlak anlayışı vardır: Sanatın asıl sahibi Allah'tır (cc). Sanatçı, zaten yaratılmış olanı tasvir ettiğini ve kendisinin sanat adına bir elçi olduğunu bilir. Bu bilince sahip Müslüman sanatkâr, kibirden uzaktır ve tevazu sahibidir. Allah'ın (cc) kendisine verdiği ilham ve kabiliyet için şükreder. Yeteneğini, zekâsını, duygularını kullanarak üretmeye ve ruhen olgunlaşmaya çalışır.

İslam sanatında soyutlama (üsluplaştırma) esastır: Kur'an-ı Kerim'de tasvirle ilgili açık bir yasak bulunmamakla birlikte, sahih hadislerde putperestliği çağrıştıracak canlı tasvirleri yasaklayan ifadeler yer alır. Bu yasak, yalnızca resim ve heykel üretimine yönelik bir hoşnutsuzluk değil, tevhid inancını koruma amacı taşıyan ciddi bir uyarıdır. Müslüman sanatkâr da bu tevhid duyarlılığından dolayı tabiatı birebir kopyalamaz; gördüklerini soyutlayarak gerçeğinden uzaklaştırır ve kendi üslubuyla şematik motiflere dönüştürür. Buna üsluplaştırma denir. Soyutlamanın farklı teknikleri ve her sanatçının kendine özgü üslubu vardır. Örneğin minyatür sanatında derinlik, perspektif, ışık ve gölge yoktur. Bu sayede gerçek bir manzara, olay

Görsel 5.4: Lalenin stilize edilmiş formu

4 bk. Tin suresi 4. ayet.

ya da varlığın tasviri soyutlanır. Renklerin gerçeğinden daha parlak ve canlı olması minyatürün en önemli özelliklerindendir.

İslam dini, beşerin fıtratı ile insani arzu ve kabiliyetlerin bir gereği olarak gördükleri sanata önem vermiştir. Allah'ın cemal sıfatı, İslam kültüründe insanın sanatla meşgul olmasını meşrulaştıran ve teşvik eden bir zemin olarak görülmüştür.[5] Müslümanlar bu teşvikten hareketle zaman içinde sanat eserleri ürettikleri gibi, diğer medeniyetlerin sanat eserlerini insanlığın ortak mirası olarak değerlendirmişler ve bu eserleri tevhit inancına aykırı olmadığı sürece koruma altına almışlardır.

Görsel 5.5: Delail-i Hayrat, Osmanlı Dönemi, 1770 (TİEM 1441)

3. Dil ve Edebiyat

Kur'an'ın indirildiği dönemde edebiyat gelişmişti. Şiire ve hitabete önem verilirdi. Şairler, toplumda yüksek bir mevkiye sahipti. Şiir yarışmalarında birinci gelenlere mükâfat verilir, şiirleri Kâbe duvarlarına asılırdı. Kâbe'ye asılan şiirlerin en ünlüleri, "Muallakatıseba"dır.[6]

Müslümanların hayatlarını Kur'an ve hadislere göre tanzim etme gayreti, onları Kur'an dili olan Arapçayı öğrenmeye yöneltmiştir. Kur'an'ın bir dil ve edebiyat mucizesi olması, İslam medeniyetinde dil bilim çalışmalarının ve edebiyatın gelişmesini sağlamıştır. Kur'an'ın mesajının edebî özelikleri, söz sanatlarına yön vermiş; dilde estetik duyarlılığın gelişmesine katkıda bulunmuştur.[7]

Bilgi Notu

İslam edebiyatının ürünleri tevhit, münacat, esmayıhüsna, kısasıenbiya, naat, siret-i Nebi, mevlit, hadisierbain, Muhammediye, miraciye, şemail, hilye, ramazaniyye, ıydiye, maktel, mersiye, meal, tefsir, akaidname, ilahi, nefes, sohbetname, pendname, devriye, şathiye, tasavvufi ve hikemî mesneviler, aşk mesnevileri, erkânname, menakıbname, velayetname gibi isimlerle bilinen dinî içerikli türlerdir.

İlimlerin derlenmesi ve sınıflandırılmasıyla birlikte dil ile edebiyat ilimleri de lügat, sarf, nahiv ve belagat gibi dallara ayrılmış; her biri ilim olarak okutulmuş, bu alanlarda eserler verilmiştir. Medreselerdeki ilimler hiyerarşisinde, dil bilimleri en başta gelmiştir. Çünkü diğer ilimlerdeki gelişmeler ancak dil ile birlikte gerçekleşebilir.

5 Sarıçam, *İslam Kültür ve Medeniyeti*, 249.
6 Yıldırım, *İslam Sanatı ve Estetiğinin Temelleri*, 62.
7 Koç, *İslam Estetiği*, 62-63.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslüman toplumlar, dünya kültür ve medeniyetindeki dil ve edebiyat çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuşlardır. İslam dünyasında hem tercüme hem de telif eserlerde önemli birikim oluşmuştur. Tercüme eserler için yabancı dil eğitimine de önem verilmiştir.

Edebiyat; bir toplumun hissiyatını, inançlarını, irfanını, bilgilerini, algılarını, kavrayışını ve estetik dünyasını yansıtan ayna gibidir.[8] İslam medeniyetinin oluşmasında, İslami kaynaklardan beslenen yerel edebî türlerin yanında divan edebiyatı ve dinî-tasavvufi halk edebiyatı gibi günümüze kadar gelen köklü edebiyat gelenekleri de etkili olmuştur.

İslam'ı kabul eden topluluklar, İslamiyet etkisinde gelişen edebiyata kendi kültürel unsurlarını ve edebî geleneklerini de dâhil ederek katkıda bulunmuşlardır. Arap, İran ve Türk edebiyatları İslam kültür ve medeniyeti bünyesindeki edebiyatın ana kollarıdır.

İslamiyet etkisinde gelişen Türk edebiyatı, Karahanlılar devrinde Yusuf Has Hacip'in kaleme aldığı *Kutadgu Bilig* adlı eser ile başlamıştır. Selçuklular Dönemi'nde gelişmeye devam etmiş, Osmanlılar Dönemi'nde ise klasikleşerek İslam medeniyetinin önemli bir unsuru hâline gelmiştir.[9]

İslam kültüründe edebiyatın konu yelpazesi geniştir. Hem dinî-tasavvufi hem de bireysel ve toplumsal hayatın içinden konular işlenmiştir. İbret verici ve öğretici manzum hikâyeler, siyerler, peygamber ve sahabe kıssaları, seyahatnameler (gezi yazıları), siyasetnameler (idarecilikle ilgili tavsiyeler), tezkireler (şair biyografileri), vakayinameler (tarihî olay kayıtları) ve kahramanlığı işleyen fetihname, gazavatname, hamzaname, battalname, cenkname ve fütüvvetnameler bunların en yaygın olanlarıdır.[10]

Bilgi Notu

Tarih düşürme Türk edebiyatında XIV. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve özellikle XVIII. yüzyılda en verimli dönemine ulaşmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman devrine kadar çoğunlukla Arapça ve Farsça yazılan tarih kitâbeleri XVI. yüzyıldan itibaren daha çok Türkçe kaleme alınmıştır. Önceleri tek kelime yahut terkipten oluşan mensur tarihler yaygınken daha sonra manzum tarihlere rağbet artmıştır. Cevdet Paşa, Türk edebiyatında manzum tarihin ilk defa Hızır Bey tarafından 850 (1446) yılında Fâtih Sultan Mehmed'in yaptırdığı bir cami için söylenen, "Câmi'un zîde 'ömrü men' amerehû" (Bu camiyi imar edenin ömrü uzun olsun) mısraı ile başladığını söylemiş, ardından gelen edebiyat tarihçileri de bu bilgiyi tekrarlamıştır. Ancak daha XIV. yüzyılda Türkler tarafından tarih manzumeleri yazıldığı bilinmektedir.

(Turgut Karabey, "Tarih Düşürme", 40/80-82)

Tarih düşürme sanatının uygulandığı eserler hakkında araştırma yapıp bulduğunuz örnekleri sınıfta paylaşınız.

8 Okay, "Edebiyat", 10/395-397.
9 Kemikli, *Türk İslam Edebiyatı Giriş*, 17-19.
10 Kemikli, *Türk İslam Edebiyatı Giriş*, 107.

> *(...)*
> *Fânî ömür biter, bir uzun sonbahâr olur.*
> *Yaprak, çiçek ve kuş dağılır, târümâr olur.*
> *Mevsim boyunca kendini hissettirir vedâ;*
> *Artık bu dağdağayla uğuldar deniz ve dağ.*
> *(...)*
>
> (Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gökkubbemiz*, 85)

İslamiyet etkisinde gelişen edebiyatta "şiir", bir tür olmanın dışında önemli bir misyona sahiptir. Şiir, Allah'ın (cc) varlığını ve birliğini ilan etmeye, O'nu övmeye yarayan bir araçtır. Müslüman şairler; hikmete taliptir ve şiir vasıtasıyla onu açığa vurur. Bu yüzden İslam kültüründe şiir, marifete ulaşmanın en iyi vasıtalarından biridir. Müslüman şairler; özelde mensubu oldukları milletin, genelde ise ümmetin sözcüsü, savunucusu ve yol göstericisi olmuşlardır. Yunus Emre, Mevlana, Fuzulî, Bâki, Şeyh Gâlib, Mehmet Âkif ve Necip Fazıl gibi şairlerimiz; millî ve dinî duyarlılıklarımızı dile getirmişlerdir.[11]

İslam'ın temel ilkelerine dayanarak nefsi arındırma, ahlakı güzelleştirme ve bu yolla Allah'a (cc) ulaşma düşüncesine **tasavvuf** denir. X. yüzyıldan sonra tekkeler çevresinde gelişen tasavvuf düşüncesi, dinî-tasavvufi halk edebiyatının doğmasına vesile olmuştur. İslam'ın kökleşip yayılmasında büyük etkisi olan bu edebiyat kolunda remizler yani simgeler kullanılır; bunların her biriyle ilahi aşkla ilgili kavramlar kastedilir.[12]

İslami edebiyatın kollarından biri de divan şiiridir. Divan şiirinin ana teması, aşktır. Şiirin kulağa hitap etmesine yani musikiye önem verilir. Edebî sanatların ayrı bir yeri vardır. Soyut bir şiir olduğu için şair duygu ve düşüncelerini sembollerle dile getirir.[13]

Araştıralım

İslam edebiyatına katkıda bulunan milletlere ait beş önemli eser tespit ediniz ve sınıfta arkadaşlarınızla paylaşınız.

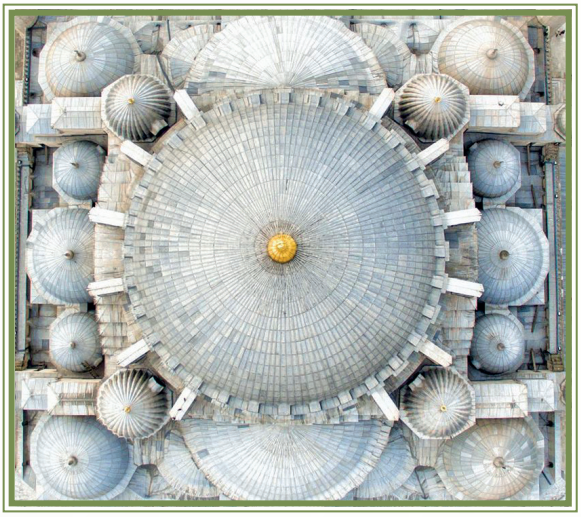
4. Mimari

İslam medeniyetinin en güçlü sanat dallarından biri mimaridir. Dinî, askerî, ilmî ve sosyal kurumlar İslam beldelerinin en ücra köşelerine kadar ortak bir medeniyetin temsilcileri olarak dağılmıştır. Namazın cemaatle kılınması tavsiyesi camiyi, bedensel temizlik vecibesi hamamı, yolcuya hizmet ilkesi han ve kervansarayı, İslam'ın ilme verdiği değer medreseyi, nefis terbiyesi tekkeyi doğurmuştur.

11 Koç, *İslam Estetiği*, 182-183.
12 Kılıç, *Sufi ve Şiir*, 149, 152, 184.
13 bk. Şener-Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, 278-279.

Görsel 5.6: Türklerin Anadolu'da inşa ettikleri ilk cami olan Menucehr Camii (Kars)

Görsel 5.7: Süleymaniye Camii'nin mimarisindeki muhteşem ahenk (İstanbul)

İslam mimarisi, tevhit ilkesi çerçevesinde şekillenmiştir. Bu ilkeye göre hayatın her yönünü bütünleştiren bir birlik anlayışı benimsenir. Manevi değerler ile maddi ihtiyaçları birleştirmek hedeflenir.

İslam mimarisi, temasta bulunduğu kültürlerin mimarisinden etkilenmiştir. Müslümanlar, fetihler sonucu karşılaştıkları uygarlıkların mimarisinden yararlanmakta sakınca görmemiştir. Farklı İslam toplumlarından her biri, her hanedan hatta her sanatçı kendi mimari anlayışına göre İslam mimarisine renk katmıştır. Bu yönüyle İslam mimarisi sadece Arapların değil bütün Müslümanların hatta insanlığın ortak ürünü olmuştur.

İslam mimarisi gerçekçidir, toplumun maddi, manevi ve sosyal ihtiyaçlarını göz ardı etmez. Müslümanlar mimari eserlerini sadece zevk ve estetik için değil, mutlaka bir ihtiyacı gözeterek yapmışlardır.[14] Örneğin bir caminin, çeşmenin veya köprünün estetik değeri olmakla beraber aslolan işlevidir.

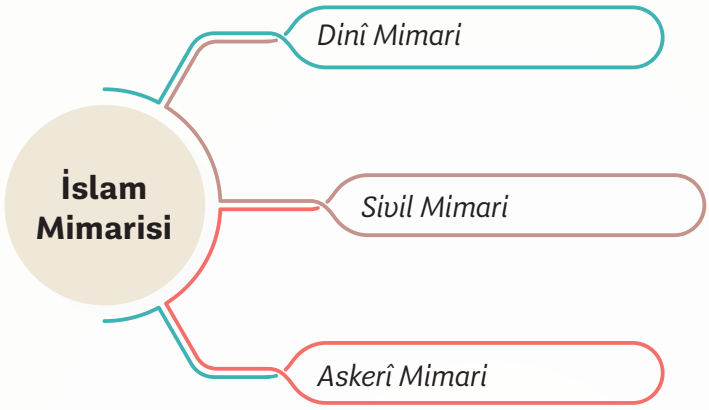
Bilgi Notu

Mescid-i Nebevi, temelleri taşla yapıldıktan sonra etrafı bir insan boyu yükseklikte kerpiç duvarlarla çevrilmiş kare bir alandan ibaretti. Sonradan, Kudüs yönündeki kuzey duvarının iç tarafına hurma direkleri ve yapraklarından basit bir gölgelik yapıldı. Doğu duvarına ise Hz. Peygamber ve ailesinin kalacağı odalar eklendi. Bu odaların kapıları doğrudan mescide açılarak kapılara kıldan örülmüş kalın dokumalar asıldı.

Mescid-i Nebevi'nin mihrap duvarının karşı tarafında, fakir Müslümanların barındığı ve Ashabısuffe'nin eğitim-öğretim gördüğü, tek sıradan oluşan aynı tarzda ikinci bir gölgelik mevcuttu.

(Yılmaz Can - Recep Gün, *İslam Sanatına Giriş*, 43, 45)

14 Sarıçam - Erşahin, *İslam Medeniyet Tarihi*, 201-202; Koç, *İslam Estetiği*, 169.

Dinî Mimari: İslam inancına göre yeryüzünde ibadet amacıyla yapılan ilk mimari yapı Kâbe'dir. İslam mimarisinin tam anlamıyla ilk örneğini ise Mescid-i Nebevi teşkil eder.

Görsel 5.8: Üsküdar Yeni Valide Camii (İstanbul)

Dinî mimariye ait eserler cami, mescit, minare, türbe, tekke ve zaviyelerdir. Yeryüzünün her tarafına yayılan bu eserler, İslam medeniyetinin sembolleridir.

İslam mimarisinin en önemli ve güzel eserleri, Allah'ın (cc) evi kabul edilen mescit ve camilerdir. Camiler, İslam'daki tevhit inancının hayata geçtiği mekânlardır. Camiler farklı niteliklerine göre isimlendirilmiştir. Fethedilen beldelerde açılan veya kurulan ilk camiye fethin hatırası olarak **fetih camii**; şehirdeki merkezî camiye **ulu cami** veya **cami-i kebir**; Osmanlı sultanları ve sultan annelerinin inşa ettirdikleri camilere selatin camii denilmiştir. Yol boylarında, daha çok bir çeşme başında, yolcuların gelip geçerken namaz kılmaları için yapılan üstü açık mescitler de namazgâh olarak isimlendirilmiştir.[15]

Müslümanlar, ibadethanelerini kendi meskenlerinden üstün tutmuşlardır. Mimari ve tezyinat bakımından evlerinden daha özenli inşa etmişlerdir. Konya Köşkü ve Konya Alaeddin Camii bu yaklaşımın örneklerindendir. Anadolu Selçuklu sultanları Allah'ın (cc) evini tepenin en üstüne dayanıklı taş malzemeyle yaparken kendi evlerini zemine ve toprak malzemeden yapmışlardır. Bu durum, "Allah (cc) ebedîdir, O'nun anıldığı yer de ebedî olmalıdır; biz ise fani varlıklarız, topraktan geldik, toprağa gideceğiz." anlayışının yansımasıdır.[16]

Camiler, Müslümanlar tarafından her türlü hürmete ve korumaya layık mekânlar olarak görülmüştür. Süleymaniye Camii'nin kubbesini isten koru-

15 Sarıçam - Erşahin, *İslam Medeniyet Tarihi*, 207-208.
16 Yıldırım, *İslam Sanatı ve Estetiğinin Temelleri*, 28.

mak için is odası inşa edilmesi, Sultanahmet Camii'nin giriş kapılarına mabede saygısızlık sayıldığı için binek hayvanın sırtında girilmemesi amacıyla zincirler asılması bunlar arasındadır.

Görsel 5.9: Bursa Ulu Camii Şadırvanı'nda çağıldayan suyun sesi, müezzinlerin lahuti sesiyle birleşir ve müminler huşu içerisinde ibadetlerini yerine getirir.

İslam mescitleri, Mescid-i Nebevi esas alınarak çeşitli unsurlarla geliştirilmiştir. Yöresel ve estetik yaklaşım farklılıkları olsa bile cami mimarisinde avlu, şadırvan, mihrap, minber, vaaz kürsüsü, minare ve mahfil ortak unsurlar hâline gelmiştir.

Minare, cami mimarisinin dikkat çeken bir unsurudur. Minare, Müslümanlara ibadet vakitlerini hatırlatmak amacıyla inşa edilmiştir. İlk minare Fustat'taki Amr bin As Camisi'nde uygulanmıştır. İstanbul'da minarelerin en güzel örnekleri yer almaktadır.[17]

Yazılı olmayan Osmanlı geleneğinde, birden fazla minare ve şerefe sadece sultanlar ve sultan anneleri tarafından yaptırılan selatin camilerine mahsustu. İlginç bir özellik olarak da bazı selatin camilerindeki şerefe sayısı, camiyi yaptıran hükümdarın kaçıncı padişah olduğunu gösterir. Mesela Süleymaniye Camii'nde on şerefe, Sultan Ahmet Camii'nde on dört şerefe bulunur.

Türbeler, İslam coğrafyasında önemli kişilerin mezarlarının üzerinde inşa edilmiştir. Buhara'da Samanoğlu İsmail Türbesi, Merv'de Sultan Sencer Türbesi, Semerkant'ta Timur Türbesi, Hindistan'da Tac Mahal, Bursa'da Yeşil Türbe ve İstanbul'daki Eyüp Sultan Türbesi, türbe mimarisinin en güzel örneklerindendir.

Bilgi Notu

Görsel 5.10: Üsküdar Selimiye Camii'nden bir kuş sarayı (İstanbul)

Mimari bir unsur olan kuş evlerinin İslam medeniyetindeki yeri çok anlamlıdır. Türk mimarisinin adeta minyatür örnekleri olan kuş evleri, eklendikleri binanın tarihî bir parçası hâline gelmiştir. Kuş evi bulunmayan binaların çoğunda çatı aralığına açılmış kovuklar da bir tür kuş evi vazifesi görmüştür.

(Mehmet Aycı, *Kuşlara Ev Yapmak*, 29)

17 Gündüz, "Minare", 98; Sarıçam - Erşahin, *İslam Medeniyet Tarihi*, 213.

Fark Edelim

Cami avlusunun genellikle ortasında abdest almak için şadırvan vardır. Avludan caminin haremine cümle kapısından girilir. Caminin ana ibadet yerine harem denir. Haremin kıble kısmında kıbleyi göstermek için mihrap yer alır. Mescid-i Nebevi'den Medine Dönemi'ne kadar günümüzdekine benzer formda bir mihrap mevcut değildi. İslam tarihinde ilk defa Kayravan Sidi Ukba Camii'nde yarım daire şeklinde görülen mihrap formu, kendinden sonrakilere örneklik etmiştir.

(İbrahim Sarıçam - Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyet Tarihi*, 209)

Sivil Mimari: İslam medeniyetinde sivil mimari geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Ev, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, darüşşifa, tabhane, hamam, imaret, çeşme, kervansaray, köprü ve külliye sivil mimari unsurlarıdır.

Sivil mimarinin en önemli unsuru evdir. Harem ve selamlık olmak üzere iki bölümden meydana gelir. Avlu, evi dış dünyaya karşı muhafaza eder. Evler tahta yahut kerpiç gibi kısa ömürlü malzemelerden inşa edilir. Evin bahçesi cennetteki sükunu hatırlatan bir güzellik köşesidir. Ev basit bir sığınak olmayıp yaşlı, çocuk, kadın tüm ailenin bütün hayatını kapsamak üzere tasarlanmıştır.[18]

İslam dininin beden temizliğine verdiği önemden dolayı hamamlar yerleşim yerlerinin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Örneğin Selçuklu'da hamama verilen önem orduların konakladıkları yerlerde çadır hamamları kurmalarından anlaşılır. Osmanlı'da ise devletin sınırlarının ulaştığı her yerde irili ufaklı hamamlar yapılmıştır.[19]

İslam medeniyeti bir su medeniyeti olarak da adlandırılır. Osmanlı'da çeşme ve sebil yaptırmak, sevap kazanma amacını da aşarak bir zevk ve başlı başına bir estetik gayeydi. Hayırseverler, suyu musluklardan akıtmakla yetinmeyip yaptırdıkları çeşme ve sebillerin güzel olması için âdeta birbirleriyle yarışırlardı.[20] Sebiller yoldan gelip geçenlere soğuk memba suyu içmeleri, böylece yaptıran kişinin hayırla anılması ve ruhuna dua edilmesi için yaptırılmış vakıf eserleriydi. Bu sebillerde cuma, kandil ve bayram günlerinde bal ve şerbetler ikram edilirdi.

İslam ülkelerinde saraylar, görkemli yapılar değildir. Çünkü hükümdarlar dinî mimariyi gölgede bırakacak tercihlerden uzak durmuştur. Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemlerde inşa ettirdiği Topkapı Sarayı, çağdaş saraylar arasında mütevazı görünümüyle bu anlayışı yansıtır. Saray mimarisinin ihtişamlı eserleri arasında; bina tasarımı, tezyinatı ve fıskiyeli bahçeleriyle İspanya Gırnata'daki el-Hamra Sarayı ön plandadır.

18 Cansever, *İslam'da Şehir ve Mimari*, 29, 31, 32.
19 Eyice, "Hamam", 433-434.
20 Ayvazoğlu, *Su Zevki ve Çeşme Estetiği*, 125.

Askerî Mimari: Ordugâhlar, ribatlar, kaleler, surlar, hendekler, tabyalar, ok meydanları, gözetleme ve haberleşme kuleleri askerî mimarinin başlıca unsurlarıdır.

Görsel 5.11: Rumeli Hisarı (İstanbul)

5. Güzel Sanatlar

Hüsnühat: Yazı, İslam medeniyetinin en gözde sanatıdır. Kur'an'ı şanına yaraşır bir güzellikte ve göze hitap edecek bir şekilde yazma arzusu, yazının öne çıkmasının esas sebebidir.[21]

Görsel 5.12: "Edeb Ya hu" yazılı Sülüs Levha, Hattat Yusuf Bilen

Arap harfleriyle yazılan ilk kitap, Kur'an-ı Kerim'dir. İslamiyet'in farklı coğrafyalara yayılmasından sonra Arapça, sadece Araplara ait bir dil olmaktan çıkıp Müslümanların ortak değeri hâline gelmiştir. Bundan dolayı İslam yazısı adını almıştır.

Hat sanatının en güzel örnekleri Mushaflarda görülür. Kitaplar, hilyeler, levhalar ve fermanlarda da hat sanatı uygulanmıştır. Mimari tezyinatında ise ağaç, deri, seramik, maden, kumaş, takı, silah vb. gibi estetik nesnelerde farklı karakterlerde sanatlı yazılar görmek mümkündür. Camilerdeki büyük levhalar ve kuşak yazıları, mimari yapılarda ve mezar taşlarında görülen kitabeler de hat sanatının seçkin örnekleridir.

21 Koç, *İslam Estetiği*, 161; Özkeçeci, *Doğu Işığı*, 10.

Yazı, Müslüman sanatkârlar eliyle geliştirilerek yeni biçimler ve isimler almıştır. İslam yazısında ilk önemli değişiklikler, Yakut el-Mustasımi tarafından gerçekleştirilmiştir. Aklamısitte yani altı çeşit yazı denilen muhakkak, reyhani, sülüs, nesih, tevki ve rikayı esas ölçülerine kavuşturmuştur. Yakut'tan sonra hat sanatı, hattatlar tarafından İslam ülkelerine yayılmıştır.

Görsel 5.13: Kelimeitevhit, Sultan II. Mahmud (TİEM 2859)

Osmanlı hat sanatı, yazının en güçlü temsilcisi olmuştur. Osmanlı hat sanatının kurucusu kabul edilen Amasyalı Şeyh Hamdullah, Yakut'un yazılarına kendi estetik anlayışını da eklemiş ve yazıda klasik dönemin öncüsü olmuştur. Ahmed Şemseddin Karahisari ve Hafız Osman ise Osmanlı hat sanatını zirveye taşımışlardır. Hafız Osman hattıyla yazılan Kur'an-ı Kerimler kolay ve akıcı stili nedeniyle yüzyıllar boyunca İslam coğrafyasının her tarafında tercih edilmiştir.

Hat sanatında simetrik yazılan yazılara **müsenna** ya da **aynalı yazı**; talebe için hocası tarafından hazırlanan, yazının ölçülerini gösteren yazı albümlerine **meşk murakka**; hattatların el ustalığını kaybetmemek için yaptıkları çalışmalara **karalama** denir.[22]

Sultan ve devletin ileri gelenlerinden oluşan saray, hat sanatının desteklendiği en önemli kurumdu. Ayrıca Osmanlı sultanları arasından önemli hattatlar yetişmiştir. II. Bayezid, IV. Murad, II. Mustafa, III. Ahmed, II. Mahmud, Abdülmecid ve Mehmed Reşad hattat sultanların önde gelenleridir.

Hüsnühat sanatının seçkin örnekleri, dünyanın önemli müzelerinin nadir parçalarındandır. Günümüzde hat sanatı yeniden önem kazanmış, Müslüman olmayanların da ilgi gösterdiği bir canlanma dönemine girmiştir.

Tezhip: Altınlamak manasına gelen tezhip, kitap süsleme sanatlarının önemli bir dalıdır. Bu sanatla uğraşanlara **müzehhip** denir. Tezhipte ana malzeme altındır fakat altınla birlikte toprak boyalardan elde edilen çeşitli renkler de kullanılır. Müzehhibin yaptığı iş, bir tür hattı giydirmektir. Sanatçı, hattı süsler ve onu daha cazip hâle getirir.

Görsel 5.14: Kur'an-ı Kerim, Osmanlı Dönemi 1540, Hafız Osman (TİEM 405)

Tezhip; Kur'an-ı Kerim ve dinî kitaplar başta olmak üzere divanlar, hilyeişerifler mesneviler; tarihî, ilmî, edebî el yazması kitaplar, güzel yazı levhaları,

22 Özcan, *Medeniyetin Kılıcı Hüsn-i Hat Sanatı*, 285.

murakka denilen güzel yazı albümleri; icazetnâmeler, fermanlar ve tuğralarda uygulanmıştır.[23]

Ebru: Ebru, kâğıt üzerine özel yöntemlerle yapılan geleneksel bir süsleme sanatıdır. "Bulut gibi" ya da "bulutumsu" anlamına gelen Farsça ebri sözcüğü, Türkçede değişerek ebru biçimini almıştır.[24]

Görsel 5.15: Ebru sanatından bir örnek

Çin'de kâğıdın icadından sonra başlayan ebru sanatı; buradan İran'a, sonra İstanbul'a, oradan da seyyahlar tarafından Avrupa'ya götürülmüştür. Ebru kâğıtları, mermer kâğıdı veya Türk mermer kâğıdı adıyla tanınıp benimsenmiş ve oralarda da üretilmeye başlanmıştır.

Süsleme sanatları içinde en çabuk ve kolay yapılanı ebrudur. Resmî mektuplarda, kitaplarda, ciltlerin iç yüzeylerinde kaplama malzemesi olarak; hat levhalarının etrafında bezeme unsuru olarak, üzerine yazı yazılacak her türlü kâğıtta süsleme olarak kullanılmıştır.[25]

Minyatür: Minyatür sanatı, el yazması kitapların metinlerini resim yoluyla açıklamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Işık ve gölge oyunlarıyla derinlik kazandırılmayan, küçük boyutlu, renkli resimlere **minyatür** denir. Bu resimlere bakanlar canlılık izlenimi almazlar. Bu üslup, bilinçli bir tercihtir çünkü İslam anlayışında mutlak olan tek varlık Allah'tır. Bu sebeple O'nun eşsiz ve benzersiz yarattığı tabiat olduğu gibi kopyalanmaz. Minyatüre, **tasvir** ya da **nakış** gibi isimler; minyatür yapan sanatçıya da **musavvir** ya da **nakkaş** adları verilir. Osmanlı sarayında nakkaşların birlikte çalıştıkları atölyelere **nakkaşhane** denilmiştir.[26]

İslam minyatür sanatının örneklerine Timur Dönemi'nde çokça rastlanır. Osmanlı Dönemi minyatür sanatının ilk örnekleri ise Edirne ve Amasya'da ortaya çıkmıştır. Türk minyatürü XVI. yüzyılın ikinci yarısında en olgun ve verimli yıllarını yaşamıştır. Matrakçı Nasuh ve Levni, Osmanlı minyatürürün ünlü isimlerindendir. Bir zaman sonra Batı'nın etkisiyle minyatürde çağdaş resme yönelme görülmüştür. Minyatür, günümüzde geleneksel bir sanat olarak varlığını sürdürmektedir.[27]

Görsel 5.16: Minyatür sanatından bir örnek

23 Özkeçeci - Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip*, 181.
24 Sarıçam - Erşahin, *İslam Medeniyet Tarihi*, 200.
25 Özkeçeci - Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip*, 206.
26 Mahir, *Minyatür Sanatı*, 125; Sarıçam - Erşahin, *İslam Medeniyet Tarihi*, 199; Mülayim, *İslam Sanatı*, 155.
27 Sarıçam - Erşahin, *İslam Medeniyet Tarihi*, 200.

Kâşi (Çini): Kelimenin aslı Osmanlıca çini olup porselen sanatını dünyaya tanıtan Çinlilere izafetle Çin isminden türetilmiştir.

İslam mimarisinde çini sanatının ilk uygulamaları Uygur, Gazne ve Karahanlı gibi Türk devletlerinde görülür. Anadolu'ya girişi ise Selçuklular ile gerçekleşmiştir. Türklerde iç ve dış mimari süslemenin en renkli kolu olan çini, asıl gelişimini Anadolu'da göstermiştir. Çeşitli tekniklerle hazırlanmış en güzel ve başarılı çini örnekleri Osmanlılar Dönemi'nde görülmüştür. Osmanlılar Dönemi'nde çiniciliğin merkezi İznik ve Kütahya olmuştur.[28]

Çini sanatının en parlak dönemine ait örneklerin toplandığı son eser, İstanbul Sultan Ahmet Camii'dir. Kayıtlara göre bu yapıda, elli farklı lâle deseninden oluşan yirmi bini aşkın çini kullanılmıştır. Mavi renkli çinileri sebebiyle bu cami, yabancı ziyaretçiler tarafından "The Blue Mosque (Dı Bılu Mosk, Mavi Cami)" adıyla anılmaktadır.

Bilgi Notu

Çini hamurundan yapılmış çeşitli biçimlerdeki levhalar renklendirilip sır (silis, kuvars ve kurşun oksit karışımı) içine bandırılıp kaplanarak fırınlanır. Eriyen sırın levha üzerinde meydana getirdiği koruyucu saydam tabaka, çini sanatının esası olmuş ve kullanıldığı mimari süslemeye solmayan bir renklilik sağlamıştır.

Killi topraktan pişirilerek yapılan duvar kaplama malzemesine **çini** veya **seramik**, kullanım eşyasına **keramik**, saf kilden yapılan kalitesi yüksek malzemeye ise **fağfur** (porselen) ismi verilmiştir.

(Yetkin, Çini, 329; Doğanay, *Türk Çini Sanatı*, 172)

Ahşap Sanatı: Ahşap, madene ve taşa göre işlemesi kolay, nahif ve görünümü sıcak bir malzemedir. Gündelik hayatın her alanında kullanılır. Farklı ağaç cinslerinden seçilen ahşabın oyma, kakma ve geçme (kündekâri) gibi tekniklerle işlenmesi sonucu yeni bir sanat dalı doğmuştur.

Sivil ve dinî mimaride ana yapı malzemesi ve süsleme unsuru olarak kullanılır. Cami, türbe, saray, köşk ve evlerin kapı, pencere, merdiven trabzanı, peyke, tavan, küpeşte ve cumba gibi mimari elemanlarında kullanılmıştır. Minberler, vaaz kürsüleri, Kur'an mahfazaları, rahleler gibi eşyalar da ahşap sanatının kapsamındadır.

Ciltçilik: Yazma ve matbu eserlerin muhafazası için yapılan kitap kaplamasına cilt, bu işle uğraşanlara mücellit denir. Cilt yapımında başta deri olmak üzere keten, ipek ve kadife gibi kumaşlar kullanılır. Yazıya ve kitaba olan hürmet, cilt sanatının gelişmesine vesile olmuştur. En güzel ciltler, Mushaflar için yapılmıştır. Yapılan nitelikli eserler, başta hükümdarlar olmak üzere önemli kişilere takdim edilmiştir.

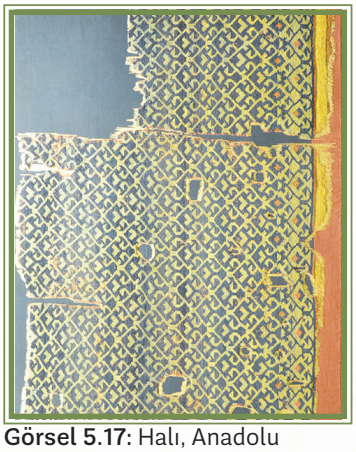
28 Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, 93; Özkeçeci - Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip*, 210.

Bilgi Notu

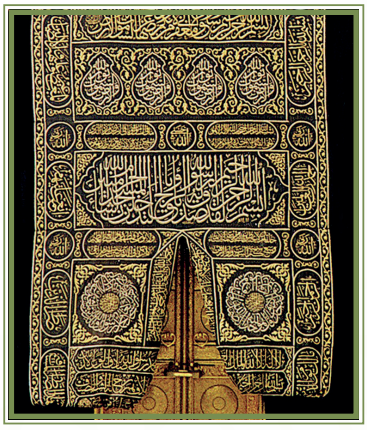
Mushaf'ın yazımı ve tezhibi bittikten sonra sıra ciltlenmesine gelir. Cilt kapları el yapımı mukavvadan hazırlanır ve üstleri genellikle ince deriyle kaplanır. Keçi derisinden yapılana **sahtiyan**, koyun derisinden yapılana **meşin**, ceylan derisinden yapılana **rak**, sığır derisinden yapılana **kösele cilt** denir. Kitabın yaprakları, ipek makara ipliklerinden oluşturulan ve şiraze adı verilen ince bağlarla tutturulur. Şemseli cilt, adını deri üzerine yapılan şemse (güneş) motifinden alır.

(Ahmet Saim Arıtan, Ciltcilik, DİA, C 7, 551; M. Şinasi Acar, Türk Hat Sanatı,112)

Kumaş Sanatı: Kumaşın kullanımı bireylerin, toplumların, kültür ve medeniyetlerin ayırt edici unsurlarındandır. İslam coğrafyasında kumaşın uygulama alanı geniştir. Kâbe örtüsü, Mushaf mahfazaları, sanduka örtüleri, bayrak, sancak, başörtü gibi nesneler özel kumaşlardan hazırlanmıştır. Yöneticiler, ünvanlarını temsil eden ayırt edici kıyafetler giymiş; kumaşın türü, işlemesi ve renkleri rütbeleri yansıtmıştır.

Görsel 5.17: Halı, Anadolu Selçuklu Dönemi 13. yy., Konya, (TİEM 689)

Görsel 5.18: Kâbe örtüsü

Müslümanlar fetihler vasıtasıyla kumaş dokuma kültürünü İspanya, Sicilya ve İtalya'ya yaymışlardır. Batı dillerinde pamuk anlamını taşıyan cotton da Arapça kutn kelimesinden gelir. Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı dokumaları dünyanın her yerinde kabul görmüştür.

Halı Sanatı: Halı ve kilim, mescit, saray ve evlerde zemin döşemesi olarak kullanılmıştır. Halı ihtiyaç olmakla beraber sanat eseri olarak da üretilmiştir. Müslümanlar halı sanatında insan ve hayvan figürü kullanımından kaçınmış, farklı motifler kullanmışlardır.

Bilgi Notu

(...) Tarihsel süreç içerisinde özellikle yabancılarda, el dokumalarına sahip olmak bir ayrıcalık ve onları tablolarda tasvir etmek ise moda hâline gelmişti. (...) Macaristan'da Protestan, Lüteryan ve Kalvanist kiliselerinin duvarları, Türk halılarıyla süslenirdi. Cenaze törenlerinde katafalkın üzerine Türk halısı örtmek de âdet hâline gelmişti (Batari, 1975: 74-79). XV. yüzyıldan sonra Balkanlarda ve Avrupa'da Türk halısına aşırı bir rağbet vardı. Örneğin İtalya'da Türk halısı satın alamayanların, kiralama yoluyla da olsa bu ayrıcalığa ulaşma çabasına girdikleri bilinmektedir. Öyle ki balkondan sarkıtılan bir Türk halısı, zenginliğin ve soyluluğun simgesiydi (Rosamond, 2005: 126-156).

(Aytaç, *Türk Medeniyetinde Dokuma Kültürü ve Yabancı Resim Sanatı Üzerindeki Tarihsel Yeri*, 207)

Taş İşçiliği: Taş, mimarinin ana malzemelerindendir. Cami, medrese, saray, kale, konak, kümbet, kervansaray, köprü gibi mimari eserlerdeki taş süslemelerinde çeşitli kompozisyonlar ve tasarımlar kullanılmıştır. Minareler, mezar taşları, anıtsal giriş kapılarındaki taş işçiliğinde genellikle yazı, bitki formları, geometrik desenler sade ve ince bir üslupla işlenmiştir.

Görsel 5.19: Divriği Ulu Camii Kapısı (Sivas)

Maden Sanatı: Maden; silah sanayisi, mimari, ev eşyası, ziynet ve para olarak hayatın her alanında kullanılır. Madenî eşyanın yapımında dökme, dövme ve savatlama teknikleri kullanılır. Bakırcılık, altın ve gümüş işlemeciliği olan kuyumculuk, önemli maden sanatlarındandır. Çeşitli tekniklerle yapılan madenî eşyaların üzerine yaprak, rumi, nar, lale ve selvi gibi bitkisel süslemeler yapılmıştır.

Bilgi Notu

Yazı mı, Tu(ğ)ra mı?

Osmanlı zamanındaki madenî paraların bir yüzünde yazı, diğer yüzünde ise dönemin padişahına ait tuğra bulunurdu. Dolayısıyla günümüzde bir deyim hâline gelen "Yazı mı, tura mı?" ifadesinin aslı, "Yazı mı, tuğra mı?"dır.

6. Musiki

Görsel 5.20: Edirne Darüşşifası (Edirne)

Musiki, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsan, daima fıtri olanı arar ve ona yönelir. Musiki, insan fıtratının meylettiği Allah'ın lütfu olan nimetlerden biridir. Duygu ve düşüncelerin ifade edildiği bir araçtır. Tedavi aracı olarak da kullanılmıştır. Musiki ile tedavi antik medeniyetlerde, Selçuklu ve Osmanlı şifahanelerinde tedavinin tamamlayıcı bir parçası olmuştur. Aynı zamanda musiki makamlarının hangi hastalığın şifasında etkili olduğu konusunda âlimlerce birçok araştırma yapılmıştır. Günümüzde ruhun gıdası olarak kabul edilen musikinin insan sağlığı üzerindeki etkisinden bahseden araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalar musikinin ruhsal hastalıkları iyileştirici yönüne odaklanmıştır.

Müslüman âlimler musikiyi genelde matematik ilimleri arasında saymışlardır. Musiki alanında tercüme eserlerden sonra ilk ciddi çalışmalar Kindi, Farabi ve İbni Sina gibi âlimler tarafından yapılmıştır. Farabi'nin Kitabü'l-Musiki el-Kebir'i, Doğu musiki nazariyatına dair en önemli eser sayılmaktadır.[29]

Bilgi Notu

Edirne Darüşşifası ve Fatih Darüşşifası gibi hastanelerde hastalıkların tedavisinde musiki kullanılmıştır. II. Bayezid'in 1486'da Edirne'de yaptırdığı külliyenin şifahanesinde sinir ve akıl hastaları, özel olarak 10 makamdan bestelenen musiki parçalarıyla tedavi edilmiştir. Günümüzde de dünyanın pek çok ülkesinde musikiyle tedavi uygulama ve araştırmaları yapılmaktadır.

(Haşmet Altınölçek, *Müzikle Tedavi*, 3)

Kur'an ve Musiki: Kur'an tilaveti musiki olarak değerlendirilmemiştir. Ancak **"...Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku."**[30] ayeti ile *"Kur'an'ı sesinizle süsleyiniz."*[31] hadisi, kıraatte güzel sesin önemini belirtir. Kur'an'ı ruh ve manasından soyutlayarak onu salt bir ses ya da nağmeye indirgeyerek okumak hoş görülmez. Kur'an'ı kıraate uygun ve anlayarak okumak esastır.

29 Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, 191-192.
30 Müzzemmil Suresi, 4. ayet.
31 Buhari, "Tevhid", 52.

Ezan: Tevhidin ilanı ve namaza çağrı işlevi olan ezanın okunuşu, aynı zamanda bir sanattır. Osmanlı Dönemi'nde selatin camilerinde görev yapacak imam ve müezzinlerin güzel sesli ve musiki bilgisine sahip olmaları tercih edilmiştir. Osmanlı'da müezzinliğin ayrı bir yeri vardı. Enderun'a alınan güzel sesli ve kabiliyetli gençler, musiki eğitiminden sonra hünkâr müezzinliğine seçilirlerdi.

Bilgi Notu

Birden fazla müezzini bulunan camilerde, müezzinlerin toplu olarak veya sırayla yaptıkları müezzinlik faaliyetine **cumhur müezzinliği** denir. İki müezzinin karşılıklı olarak okuduğu ezana **çifte ezan** denir. Eskiden İstanbul'da sabah ezanının "saba" ve "dilkeşhaveran"; öğle ezanının "hicaz" ve "rast"; ikindi ezanının "hicaz" ve "uşşak"; akşam ezanının "segâh", "rast" ve "dügâh"; yatsı ezanının ise "uşşak", "neva", "rast" ve "hicaz" makamlarında okunması bir gelenek hâline gelmişti.

(Koç, İslam Estetiği,193; Özcan, *Türk Dinî Musikisi*, 223-224; Öztürk, *Türk Musikisi Açısından Ezan*, 60)

Dinî Musiki (Cami-Tekke Musikisi): Cami musikisi enstrümana yer vermeden, yalnızca insan sesi üzerinden icra edilir. Tekke musikisinin icrasında ise enstrüman kullanılır.

Camide Kur'an-ı Kerim tilavetinin yanında müezzinlerce yapılan tesbihat, tekbir, salavat, sela, ilahi güzel sesle okunur. Osmanlı Dönemi'nde her hicri ay için bestelenmiş ayrı ilahiler vardı. İlahiler, koro hâlinde okunmak üzere bestelenmişlerse cumhur ilahi adını alırlardı. Bayram günlerinde okunagelen teşrik tekbiri Buhurizade Mustafa Itri Efendi tarafından segâh makamında bestelenmiştir.

Tekke musikisinde zikir ön plandadır. Musiki zikrin devamlılığını sağlayan bir görev üstlenmiştir. Tekkelerde yapılan zikirlerde seslere; ritmin yürütülmesi amacıyla kudüm, bendir, ney, rebap gibi enstrümanlar eşlik eder.[32] Tekkelerde sema meşki ve musiki eğitimi verilir. Tekkeler musikinin gelişmesinde yüzyıllar boyu bir ocak görevi yapmıştır.[33]

Görsel 5.21: Mehter takımı

Osmanlılarda musikinin icra alanlarından biri de mehterdir. Mehter, dünyanın en eski askerî bandolarından biri olarak kabul edilir. Mehter takımı, savaş zamanında askerlere cesaret vermek ve düşmana korku salmak amacıyla orduyla birlikte sefere çıkardı.

32 Özcan, *Türk Din Musikisi*, 221, 226.
33 Tanrıkorur, *Osmanlı Dönem'i Türk Musikisi*, 27.

A. Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. İslam kültür medeniyetinin anlayışına göre sanatın amacı nedir?

.....

.....

2. Mu'allaka-i seb'a ne demektir?

.....

.....

3. İslam mimarisinde temel form olarak hangi cami esas alınmıştır?

.....

.....

4. Osmanlı'da çeşme ve sebil geleneği hangi anlayışa dayanmaktadır?

.....

.....

B. Aşağıdaki verilen çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

1. Kurban Bayramı namazlarında okunan "teşrik tekbiri"nin ülkemizde yaygın olarak kullanılan makamın bestekârı kimdir?

A) Mustafa İzzet Efendi
B) Mustafa Itri Efendi
C) Sami Efendi
D) Dede Efendi
E) Osman Dede

2. İslam sanat anlayışına göre Allah (cc) baki olduğu için O'nun dışındaki hiçbir suret kalıcı değildir. Müslüman sanatçılar Allah'ın (cc) kâinatı kusursuz olarak var ettiği tabiatı olduğu gibi taklit etmeden, onun yorumunu yaparak cansızlaştırmaya yönelmişlerdir.

Bu parçada

I. İslam sanatının dünya görüşü tevhittir.

II. İslam sanatı işlevselsdir.

III. İslam sanatında tekâmül esastır.

IV. İslam sanatının bir ahlak anlayışı vardır.

V. İslam sanatında soyutlama (üsluplaştırma) esastır.

İslam sanatının hangi özelliklerinden bahsedilmektedir ?

A) I ve II

B) II ve III

C) III ve IV

D) I ve V

E) IV ve V

3. Allah (cc); " Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbin sonsuz kerem sahibidir." (Alak Suresi, 3-5. ayetler) buyurarak kalemin önemini vurgulamıştır. Kalem sayesinde insanlar bilgilerini yazıya, kitaba dönüştürüp başkalarına aktarmış, kalıcı hâle getirebilmiştir. Vahyin doğru ve eksiksiz bir şekilde günümüze ulaşması yazı sayesinde olduğu gibi onun açıklanması da yine yazı ile olmuştur. Kur'an da nazil olduğu günden itibaren yazıya geçirilmiştir. Büyük bir titizlikle yazılmış, ezberlenmiş, okunmuş ve bu yollarla korunmuştur.

Yukarıdaki metne göre kalem ve yazıya önem verilmesi İslam medeniyetinde hangi sanat dalının gelişmesini sağlamıştır?

A) Ebru

B) Hüsnühat

C) Kaşî (Çini)

D) Minyatür

E) Tezhip

4. Zengin bir birikime sahip olan İslami edebiyatın gelişmesinin temel sebebi aşağıdakilerden hangisidir?

A) İslam sanatında dil ve edebiyat alanında estetik duyarlılığın yüksek olması

B) Kur'an'ın dil ve edebiyat bakımından mucize niteliğinde olması

C) İslam sanatında tevhit ilkesinin esas alınması

D) Müslüman toplumların dil ve edebiyat çalışmalarına önemli katkılarda bulunması

E) İslam kültüründe edebiyatın konu yelpazesinin geniş olması

C. Aşağıdaki verilen ifadelerden doğru olanları (D), yanlış olanları (Y) harfleri ile işaretleyiniz.

1. (...) Hat, icrası en çabuk ve kolay olan süsleme sanatıdır.

2. (...) Mavi renkli çinileri sebebiyle İstanbul Sultan Ahmet Camisi, yabancı ziyaretçiler tarafından "The Blue Mosque (Mavi Cami)" adıyla anılmaktadır.

3. (...) Fethedilen beldelerde fethin hatırası olarak açılan ilk camiye **selatin camii** denir.

4. (...) Hamam, bir bölge fethedildiğinde veya yeni bir yerleşim yeri kurulduğunda inşa edilen ilk yapıdır.

D. Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri uygun kelimelerle tamamlayınız.

(Kur'an-ı Kerim - estetik - remizler - minyatür -Tekke Musikisi)

1. ....., konusu güzellik olan bilimdir.

2. ..... ışık ve gölge oyunlarıyla derinlik kazandırılmayan, küçük boyutlu, renkli resimlere denir.

3. Arap harfleriyle yazılan ilk kitap, ... dir.

4. Tasavvuf edebiyatındaki ..... ile ilahi sevgi kastedilir.

Bu Ünitede Neler Öğrendim?

.....

.....

.....

Daha fazla soru için...

Temanın dijital versiyonu

Ünite Özet Sunusu

6. ÜNİTE

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNDE ŞEHİR

KONULAR

- *Şehirleşmenin Tarihçesi*
- *Şehir ve Medeniyet İlişkisi*
- *Şehir ve Özellikleri*

KAVRAMLAR

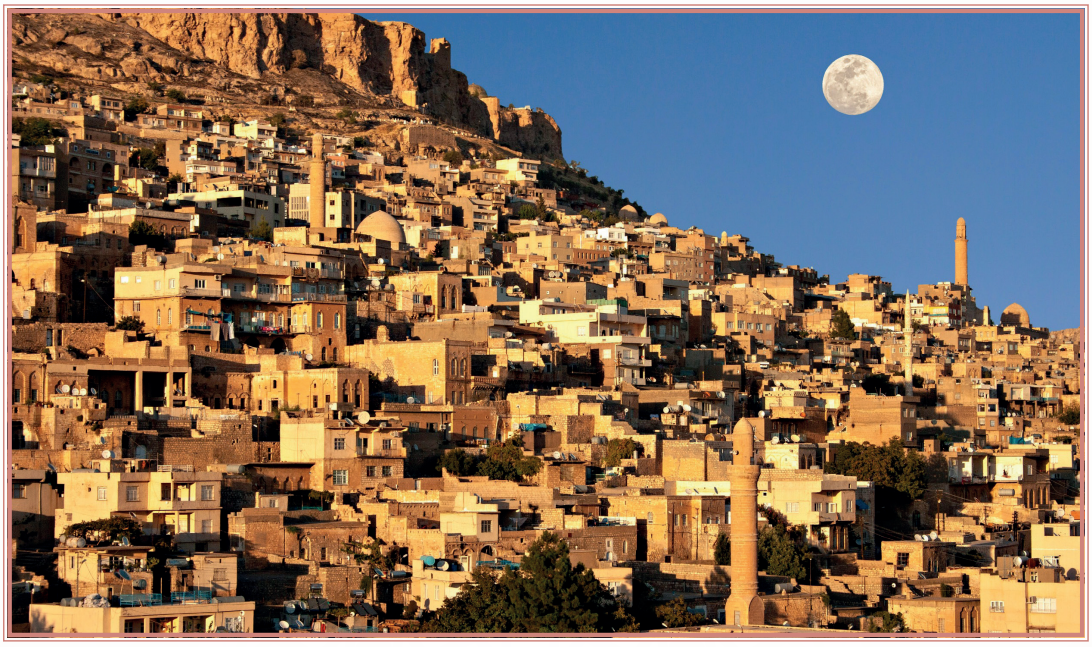
- *şehir*
- *şehirleşme*
- *İslam şehri*
- *Medinetüsselam*
- *çıkmaz sokak*

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Şehirlerin kurulmasında hangi faktörlerin belirleyici olabileceğini araştırınız.
2. Müslüman nüfusunun yoğun olduğu ülkeleri dünya haritası üzerinde inceleyiniz.
3. Şehirlerin imarında inancın etkilerini araştırınız.
4. İslam şehirlerinin önemli özelliklerini araştırınız.

1. Şehirleşmenin Tarihçesi

İnsan var oluşundan itibaren topluluk hâlinde yaşamış, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşıladığı yerleşimleri köy, kasaba, şehir gibi isimlerle nitelemiştir. Bunlar arasında nüfusu, idari yapılanması ve mekân organizasyonu yönünden en geniş imkânlara sahip olanı şehirdir. Şehirler köy ve kırdaki sakin hayata karşılık, alt yapıları, üst yapıları, yönetim organizasyonları ve mesleklerin çeşitliliği yönüyle iç içe geçmiş unsurların terkibinden meydana gelmiştir.[1]

Görsel 6.1: Farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapan Mardin şehri, birçok özelliğini bugün de korumaktadır (Mardin).

Şehir, gelişmiş bir toplum yapısı ve örgütlenme biçimidir. Genel olarak çalışabilecek yaştaki nüfusun çoğunun ticaret, sanayi, yönetim gibi çok sayıda etkinlikleri gerçekleştirdiği büyük yerleşim yerine şehir denmektedir.[2] Şehir, ülke içinde ve genelinde merkezî bir konumda yer alan ve ayrıca yargı ve siyaset gibi otoritelerin doğrudan ve dolaylı olarak temsil edildiği yerleşim birimi olarak da tarif edilmiştir.[3]

Bilgi Notu

Şehir Farsça bir kelimedir. Kur'an'da; Medine, karye, belde, mısr, beyt, mesken, dar-diyar gibi farklı kelimeler şehir anlamını ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

İslam kaynaklarında şehir daha çok siyasi ve hukuki bir yaklaşımla tanımlanmıştır. El-Maverdi, şehri "idari ve cezai kaideleri yürüten bir idarecinin, kazai hükümleri yerine getiren bir hâkimin bulunduğu yer" olarak tarif etmiştir.[4]

1 Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 259.
2 Küçükaşçı, "Şehir", 38/441.
3 Canatan, *Bir Tanımlama Çerçevesi: İslam Kültüründe Şehir Kavramı*, 68.
4 Aktaş, *Medeni Vahşet*, 207.

Şehir kurmak ve şehirleşme, insanın önemli keşiflerinden biridir. Zira barınma, güvenlik ve geçinme gibi insani ihtiyaçların en uygun şekilde karşılanabileceği yer şehirdir. Kur'an-ı Kerim'deki beyanlardan şehrin, insan ve toplum hayatını etkileyen nitelikli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.[5] Zira barınma, güvenlik ve geçinme gibi insani ihtiyaçların en iyi teşkilatlandığı yer şehirdir.

Şehir her dönemde toplumların hayat biçimini ve inanç değerlerini taşıyan bir yapı olarak farklı şekillerde ortaya çıkmıştır.

Şehirlerin kurulması konusunda farklı görüşler vardır. Kur'an'da Mekke, Ümmülkura (şehirlerin anası)[6] olarak nitelenir. Kâbe'nin etrafında Mekke şehrinin, İlk Çağ şehirlerinde tapınağın, Orta Çağ Hristiyan şehirlerinde kiliselerin şehrin merkezinde yer alması, insanların hayatını doğrudan yönlendiren dinlerin şehirlerin kurulup gelişmesinde etkili olduğunu gösterir.

Bilgi Notu

Seyahatnameler

Hâtıranın bir alt türü olan seyahatname günlük, biyografi ve otobiyografiyle yakından ilişkilidir. Yazar ziyaret ettiği coğrafyadaki olay, bilgi, kültür ve anlayış farklılığı gibi değişikliklerden seyahatnamesinde bahsetmiştir. Müslümanların fethiyle genişleyen İslam topraklarını ve bu şehirlerin halkını tanıma, ilim tahsili gibi amaçlarla da seyahatnameler kaleme alınmıştır. (...) Dünyanın önemli gezginlerinden sayılan İbn Battûta seyahatnâmelere yeni bir anlayış ve üslûp getirmiş, ülke ve beldelerin özelliklerinden çok insanların ve halkların durumları, sosyal hayat, inanç ve gelenekleriyle ilgili bilgiler vermiş, bundan dolayı seyahatnâmesi tarih, coğrafya ve edebiyat yönünden olduğu kadar etnografik, antropolojik, sosyokültürel açılardan da büyük bir değer taşımıştır. (...)

(Hüseyin Yazıcı, "Seyahatname", 37/9-11)

Görsel 6.2: Şehirler, yaşama imkânlarının geniş olduğu yerlerde kurulmuştur.

5 bk. Bakara suresi 126. ayet; Enam suresi 92. ayet; Şûra suresi 7. ayet.
6 bk. Enam suresi 92. ayet.

İlk şehirler, su kaynakları, kıyılar, verimli ovalar, ulaşım ve güvenlik yönünden sorunsuz bölgelerde ortaya çıkmıştır. Arap Yarımadası, Mezopotamya, Hindistan, Mısır ve Anadolu yeryüzündeki ilk şehirlerin kurulduğu bölgelerdir.

Birçok şehir, askerî, ekonomik ve siyasi nedenlere bağlı olarak kurulmuştur. Ülke sınırlarını koruma ihtiyacı garnizon şehirlerin, ekonomik amaçlar ise sanayi şehirlerinin ve kıyılarda liman şehirlerinin kurulmasına yol açmıştır. Bir bölgenin savaş, salgın hastalıklar, depremler nedeniyle harap olması veya terk edilmesi gibi gerekçeler yeni şehirlerin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır.

Teknolojik gelişmeler ve ulaşımın kolaylaşması yeryüzünün her tarafında yeni şehirlerin kurulmasına imkân sağlamıştır. Sanayi Devrimi'nden sonra ise şehirlerin kurulmasında ekonomi önemli bir etken hâline gelmiştir.

2. Şehir ve Medeniyet İlişkisi

Medine kelimesi şehir anlamına gelmektedir. Medeni, şehirli; medeniyet de şehirli hayat anlamındadır. Medeniyet ve şehir birbirini tamamlayan unsurlardır.[7] Göçebelik, insanın şehir hayatından önce yaşadığı ve geçirdiği bir evredir. İnsan, zaruri ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra hayatta mükemmelliği arar. Böylece şehirli hayatın sınırları içinde yaşamaya razı olur.[8]

Medeniyet unsurlarını kısmen taşıyan kırsala nazaran şehrin imkânları daha geniştir. Sanat, edebiyat, mimari, bilim, musiki ve zanaat gibi faaliyetleri icra etmek isteyenler burada daha fazla destek ve çalışma imkânı bulur. Ortaya çıkan nitelikli ürünlerin toplum tarafından anlaşılıp takdir edilmesiyle şehir, medeniyetin geliştiği zemin hâline gelir.

Medeniyetin öncüsü olan peygamberler, şehirlerden veya yerleşik toplumların arasından seçilmiştir. Onların tebliğlerine genellikle şehirlerden başlamalarının sebebi toplumun yozlaşmasını önlemek, medeniyetleri ahlaki değerlerle yeniden inşa etmektir.

Görsel 6.3: Şehir, medeniyetin görünür kılınmasını sağlar (Prizren/Kosova).

7 Taşçı, *Şehir Mekân Meydan*, 32.
8 İbni Haldun, *Mukaddime*, 308.

Yorumlayalım

Günümüzde şehirler; coğrafi olarak kıyı şehri, ekonomik olarak ticaret şehri, finans şehri, kültürel olarak sanat şehri, tarihî olarak antik şehir, Orta Çağ şehri veya gökdelenler şehri, teknoloji şehri, turizm şehri gibi özelliklerine göre de tasnif edilebilmektedir.

Şehirlerin farklı şekillerde tasnif edilmesinin nedenleri nelerdir?

Kur'an'da, mamur edilen şehirlerin medeni toplumlar için nimet olduğu ancak kıymetinin bilinmemesi durumunda sahiplerinden bu nimetin geri alındığı zikredilmektedir: **"Allah şöyle bir memleketi misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı."**[9]

Karşılaştıralım

Fazıl Şehir-Cahil Şehir

Hayrın efdali ve kemalin âlâsı şehirden uzak topluluk merkezlerinde değil şehirlerin sınırları içinde elde edilir. Şunu söyleyelim ki hayır nasıl arzu ve iradeyle elde edilirse kötülük de arzu ve iradeyle elde edilir. Dolayısıyla bir şehrin sınırları içindeki yardımlaşmanın kötü amaçlara doğru yönelmesi de mümkündür. Fakat sakinlerinin ancak saadete erişmek maksadıyla kurulan şehir fazıl bir şehir olur. (...)

Cahil şehir öyle bir şehirdir ki halkı saadeti ne tanırlar ne düşünürler. Kendilerine öğretilse bile ne onu kabul ederler ne de ona inanırlar. Onlar ancak sıhhat, servet, şehvet, serazat olmak, saygı ve itibar kazanmak gibi zevahire, hayatın gayesi nazariyle bakarlar. İşte bu şeylerin her biri cahil şehir halkınca birer saadet sayılır. Onların en büyük saadetleri de bütün bu şeylerin bir arada toplanmasıdır.

Onlara göre saadetin zıdları bedbahtlık, hastalık, fakirlik, lezzetlerden mahrum olmak, istediklerini yapamamak ve itibarsız kalmaktadır. Bu şehir başka bir sürü başka şehirlere ayrılır; zaruri şehir, değiştirici şehir, bayağılık ve bedbahtlık şehri, haysiyet şehri, tagallüp şehri, fasık şehir, değişmiş şehir, şaşkın şehir. Bu şehirlerin kralları fazıl şehir krallarının zıddı, idarecileri de fazıl şehir idarecilerinin zıddı sayılırlar; halkı da öyledir. (...)

(Farabi, *el-Medinetü'l-Fazıla*, 80-91)

Fazıl şehir ile cahil şehir arasındaki farklar nelerdir?

9 Nahl suresi 112. ayet.

Şehirlerin de kimliği vardır. Şehrin kimliği, o şehirde yaşayanların dünya görüşleri, inançları ve gelenekleriyle doğrudan alakalıdır. Şehrin mekânları bu değerler doğrultusunda şekillenir. Bir şehri tanımak için sahip olduğu medeniyet birikimine bakmak gerekir. Antik Dönem şehirlerinden Roma ve Atina, Hristiyanlara ait şehirlerden Paris ve Viyana ve Müslümanlara ait şehirlerden Mekke, Medine ve İstanbul ait oldukları inanç dairesinin medeniyetini temsil eden merkezlerdir.

3. Şehir ve Özellikleri

Şehir; farklı iş, meslek, yapı ve insan çeşitliliğine sahiptir. Yirmi dört saat uyumayan insan gibidir. Hareketlilik şehirlerin temel özelliklerinden biridir. Şehir ile şehir halkı arasında sürekli bir etkileşim hâli söz konusudur. İnsanla sokak, yol, mabet, çarşı, pazar ve yönetim bir aradadır. Şehir, kendi sakinleriyle birlikte farklı bölgelerden gelenlerin yerleştiği bir mekândır. Şehrin nüfus yapısı ve diğer özellikleri, şehirlilerin birbirlerine tahammül etmesini gerekli kılar.

Şehirli olmak, yaşanan mekâna uyum gösteren insanlar arasındaki etkileşim ve davranışlarda ortaya çıkar. Şehirlilik, farklılıklara tahammül, mekânı kullanma anlayışı ve bir arada yaşama şuuru ile kazanılır.

Şehrin sakinlerinin şehrin kimliğini oluşturan inanç ve ideallere uygun davranması, şehrin kültüründen ve refahından yararlanması, şehri tanır hâle gelmesi, şehri sahiplenmesi ve yaşadığı şehre değer katacak bilince ulaşmasıyla şehirli kimliği ortaya çıkmış olur. Adaletle yönetilen böyle bir şehirde hayat kalitesi yükselir, toplumun refahı ve mutluluğu artar. Farabi böyle bir şehir için faziletli şehir ifadesini kullanır. Onu, sağlıklı bir vücuda benzetir.[10]

Görsel 6.4: Mevlana Türbesi ve Meydanı (Konya)

Görsel 6.5: Ulu Cami (Bursa)

Şehirlerin kendilerine özgü bir ruhu vardır. Bu özelliği tam olarak İslam şehirlerinde görmek mümkündür. Mabet, mektep, mahalle, sokak, ev, konuşulan dil, müzik, şiir, yeme içme ve giyim kuşam bu ruhtan izler taşır. İslam şehrinde komşuluk ilişkileri üst seviyededir. Çevre temizliğine ve tanzimine dikkat edilir. Sokak hayvanlarına mer-

10 Farabi, *el-Medinetü'l-Fazıla*, 80.

hamet edilir. Şehir, mensubu olduğu milletin kültür ve medeniyet birikimini nesilden nesile aktarımda önemli bir köprü vazifesine sahiptir.

Müslümanlar kendi hayat anlayışları doğrultusunda yeni şehirler kurmuşlar veya daha önceden kurulmuş olan bazı şehirleri yeniden planlamışlardır. İslamiyet'le birlikte şehircilik alanındaki ilk düzenlemeler Resulü Ekrem (sav) tarafından hicretten sonra kendisine nispetle **Medinetü'n-Nebi** adını alan Yesrib'de yapılmıştır.[11] Bu süreçte İslam şehir modeli ortaya çıkmıştır.[12] İslam şehrinin ortaya çıkmasında, İslamiyet'i bir bütün olarak yaşayabilmek, öğrenebilmek ve öğretebilmek için belirli iskân yerlerine ihtiyaç duyulması etkili olmuştur.

Bilgi Notu

İslamiyet'in şehri merkeze alan bakışında en önemli husus, temel kaidelerinin şehirleşmeyi öngörmesidir. Bunlardan birincisi namazdır. İslâm şehir hayatının en önemli prensibi olan namaz, cami veya mescitte yapılan bir ibadettir; toplu olarak kılınması teşvik edilmiştir.

Namazın kılınabilmesi için gerekli olan bazı şartlar İslam şehirlerinin yapısını büyük ölçüde etkilemiştir. (...) İkincisi Hac farizasıdır. Müslüman cemaatinin en büyük halkası olarak tezahür eder ve herkesi Mekke ve Medine'yi ziyarete yönlendirir. Üçüncüsü oruçtur. İslâm şehirlerinin belki de kendilerini en fazla birlik ruhu içinde hissetikleri aydır. Geceleri toplu kılınan teravih namazları, Kadir Gecesi'nin kutlanması ve fakirlere durumu müsait olanların sadaka vermesi şehir atmosferinin en yoğun olduğu hadiseyi göstermektedir. Dördüncü olarak zekat, cemaat hayatının temel direklerinden biridir ve insanları yerleşik hayat içerisinde cemaat ruhu ile biribirine bağlayan en önemli unsurdur. Ayrıca bu inanç üzerine bina olan vakıf sistemi ve kurumlaşması İslâm şehirlerinin en önemli hususiyetini teşkil etmektedir. (...)

(Gül, *İslâm Şehrinin Doğuşu*, 82)

Medine-i Münevvere, inancın şehirli toplum üzerindeki etkisi yönüyle İslam şehirlerine örnek olmuştur. Cuma namazının cemaatle kılınmasının gerekliliği ve birçok ibadetin düzenli bir şekilde ifa edilmesi zorunluluğu, yerleşik bir hayatı gerektirmiş ve şehirleşmeyi hızlandırmıştır. Hz. Muhammed (sav), zorluklarına rağmen şehir hayatının insanlar için daha hayırlı olduğunu söyleyerek yerleşik hayatı ve şehirleşmeyi tavsiye etmiştir. Şehrin imarını ele alarak yolların genişliğini belirlemiş, Müslümanların birbirine ve başkalarına eziyet verecek davranışlardan uzak durmalarını istemiştir. Hazine gelirlerinin artması üzerine geniş ve güzel evler inşa edilmiş, kenar mahalleler şehirle bütünleştirilmiş, mezarlık şehrin planına dâhil edilmiştir.

Medine, Basra, Kufe, Bağdat, Fustat gibi İslam şehirleri, doğrudan Müslümanlar tarafından kurulmuştur. İslam'ın üç kıtaya yayılmasıyla İslam coğrafyasının

11 Harman, "İdris", 21/479.
12 Küçükaşçı, "Şehir", 38/444.

sınırlarına katılan şehirler ise zamanla İslam şehri kimliği kazanmıştır. İslam şehirlerinde medeniyetin hızla gelişmesi VII-XI. yüzyıllar arasında gerçekleşmiştir.

Karşılaştıralım

Bu ülke, dünyanın belki en güzel memleketi! Allah Teala güzellikleri öbür ülkelere ayrı ayrı dağıtırken burada hepsini bir araya toplamış. Anadolu'ya geldiğimizde hangi zaviyeye gittiysek büyük alaka gördük. Kadın erkek herkes bize ikramda bulunmakta yarışıyordu.

Antalya'ya vardığımda medresede konakladım. Şehir merkezinde bir Cuma Camii, medrese, pek çok hamam, gayet düzenli planıyla kalabalık ve zengin çarşılar bulunmaktadır. Cuma Camii'nde güzel sesli gençlerin her gün ikindiden sonra Fetih, Mülk ve Nebe surelerini okumaları köklü bir adettir. Kahire, İskenderiye ve Suriye tüccarları bu şehre gelip alışveriş ederler. Hristiyan tüccarlar etrafı duvarla çevrili bir semtte oturuyor. Rumlar ve Yahudilerin kendilerine ait mahalleleri var. Müslüman ahali ise şehrin tam merkezinde yaşamaktadır. Mahallelerin ve şehrin etrafı surlarla çevrilidir.

(bk. İbni Battuta Tanci, *İbni Battuta Seyahatnamesi*, 401-404)

Metne göre XIV. yüzyılda Anadolu'yu gezen İbni Battuta İslam şehirlerinin hangi niteliklerini ön plana çıkarmıştır?

3.1. Şehrin Düzeni ve Fiziki Unsurları

Müslümanlar, şehirleri yaşanabilecek şekilde planlarlar. Şehri güzelleştiriler. İnsan ve mekân arasında uyum sağlanmasına dikkat edilir. Her şehrin bir Medinetüsselam olması amaçlanır. İslam şehirleri, canlılara ve çevreye değer kazandıracak şekilde imar edilir.

Şehrin düzeninden ve yönetiminden sorumlu kimselerin bilgili, adil, sağlıklı, anlayışlı, sorumluluk ve takva sahibi kimseler olmasına dikkat edilir. Islam şehrinde yaşayanların ve şehri yönetenlerin ayrıcalıkları yoktur. Müslümanlar ve gayrimüslimler din, mezhep ve geleneklerini kendilerine sunulan güven ve adalet ortamında rahatça sürdürme imkânına sahiptir. Şehirler, inançların serbestçe yaşandığı, onur kırıcı her türlü baskının yasaklandığı özgürlük mekânlarıdır. Şehir hayatı tüm farklılıkları kucaklayacak kadar esnek ve müsamahakârdır.

İslam şehri mana ve maddenin birlikteliğini yansıtır. Şehrin fiziki yapısında yer alan camiler, mezarlıklar, sebiller, hamamlar, çeşmeler, evler ve sokaklar, Müslümanların dinî hayatı gözetilerek oluşturulur. Şehrin yol sistemi, insanların öncelikle camiye sonra idare, eğitim ve sağlık gibi kurumlara kolayca ulaşmasını sağlayacak şekilde planlanmıştır. İslam şehrinde hayatın akışını ibadetlerin yapılma süreçleri düzenler. Günlük işler sabah ve akşam namazı vakitleri arasında bitirilir.

Şehrin mimari yapılanmasında mütevazılık esastır. İslam şehirlerinin fiziki ve fonksiyonel oluşum ve gelişiminde belirleyici olan esaslar, yaradılışın icaplarına uygun tercihlerdir. Tabiata uyum esastır. Tüm yapılar Allah'ın (cc) kudretini ve tekliğini hatırlatacak bir bilinçle inşa edilir. İhtişamlı yapılar, şehrin merkezî yapısı olan camilerdir. Türbeler, ziyaret mekânları, sanat ve mimari özellikleriyle şehrin önemli unsurları arasında yer alır.

Müslümanların şehircilik anlayışı ve tecrübesiyle oluşan bir şehrin fiziki yapısında genel olarak aşağıdaki unsurlar yer almıştır:

Dinî merkez: Mabet, İslam şehrinin merkezidir. Kâbe bunun en belirgin örneğidir. Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevi'yi inşa etmesiyle birlikte mabet sonraki dönemlerde de şehrin merkezî yapısı olmuştur. Camiler, mimari olarak şehre İslami görünüm kazandırır ve şehrin kimliğini belirler. İstanbul'da Süleymaniye, Edirne'de Selimiye ve Bursa'da Ulu Cami bu şehirlerin kimliğiyle bütünleşmiştir.

Fethedilen veya yeni kurulan şehirlerde de ilk olarak mabet inşa edilmiştir. Şehirlerin cami etrafındaki konumu, şehrin askerî, ticari veya coğrafi niteliğine bağlı olarak farklılıklar göstermiştir.

Ekonomik merkez/çarşı/pazar

Hz. Peygamber'in Medine'de çarşının yerini Mescid-i Nebevi'nin yakınında belirlemesi örnek alınarak çarşı, İslam şehirlerinde merkezdeki caminin hemen yakınında kurulmuştur. Ticaret, dünya ve ahiret kazancının bir arada yürütülmesi ve ibadetin bir parçası sayıldığından çarşı ve cami bir aradadır.

İslam şehirlerinin büyümesine katkıda bulunmuş; zenginliğin ve gelişmişliğin göstergesi olmuştur. Şehir halkının refahını, ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde; kâğıtçılar, kitapçılar, ipekçiler, dokumacılar, sarraflar, demirciler, sebze meyveciler, sirkeciler, evcil hayvan satıcıları ve tatlıcılar adıyla çok sayıda çarşı kurulmuştur. Çarşı, günün belli vakitlerinde İslam şehrinin en hareketli ortamıdır. Kıyafetleri, dilleri, mezhepleri hatta renkleri farklı her çeşit insan, çarşının unsurudur.

Görsel 6.6: Geleneksel çarşı (temsilî)

Yönetim merkezi: Hz. Peygamber, şehrin düzenini sağlamak ve dış temasları gerçekleştirmek için Mescid-i Nebevî'yi yönetim merkezi olarak da kullanmıştır. Elçi göndermek ve kabul etmek, savaşa ve barışa karar vermek bu yönetim merkezinde yürütülen işler arasındadır. İslam şehrinde yönetim merkezindeki yapılar, saraylar dâhil olmak üzere şehrin hâkim fiziki unsurudur. İdari yapılar mimari ve estetik yönden camilere göre daha mütevazıdır.

Mahalle: İslam ülkelerinin çoğunda aynı isimle anılan mahalle, şehrin çekirdeği ve temel birimidir. İslam şehrinin küçük bir modelidir. Mahalle, aynı mescitte ibadet edenlerin ikamet ettiği yerleşim birimidir.

İlk İslam şehirlerinde her topluluk için ayrı mahalleler oluşturulmuştur. Bu yaklaşım İslamiyet'i benimseyen devletler zamanında din ve mezhep ayırımına göre mahallelerin kurulması şeklinde devam etmiş; içinde mescit bulunan mahalle Müslümanlara, sinagog bulunan mahalle ise Yahudilere ait sayılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Rumeli'de Müslümanlar ile gayrimüslimlerin barış içinde bir arada yaşadığı mahalleler vardır.

Osmanlı şehrinde mahallelinin hayatı cami, mektep, ev, sokak, çeşme, meydan ve mezarlık gibi unsurlar arasında cereyan eder. Burada mekânla kültür iç içedir. Her mahallenin merkezinde cami yer alır. Bir mahallenin merkezinde yer alan mescit veya cami bazen o mahallenin adı olmuştur. Erzurum'da Murad Paşa Mahallesi adını Erzurum Beylerbeyi Murad Paşa tarafından yaptırılan camiden, İstanbul'daki Ayasofya Mahallesi adını Ayasofya Camii'nden, Bursa'daki

Nalbantoğlu Mahallesi adını Yıldırım Bayezid'in nalbantbaşı tarafından yaptırılan camiden almıştır.

Yorumlayalım

Bilindiği üzere İmam, Türk-İslam şehrinde mahalle örgütünün önderidir. Halkı etkileyen, yönlendiren, bir öncü olma vasfına sahip bu liderlik, karşılıklı rızaya dayanmaktadır. Rıza kurumu, mahalleli ile imam arasındaki iletişimi düzenleyen önemli bir hususdur. Mahalle, imamın liderliğini ve manevi şahsiyetini kabul etmekle birlikte körü körüne yahut kayıtsız şartsız onu takip etmemektedir. İmamlık vasıflarının taşınmasına özen göstermektedir. ... Dini görevlerinin yanı sıra mahallenin dolayısıyla şehrin sosyal hayatına ilişkin pek çok görevi de bulunan imam, şehrin yöneticisi olan kadının yardımcısıdır.

(Köksal Alver, "Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği", 116-139.)

Eski mahalle kültürünü günümüz şehir hayatı açısından değerlendiriniz.

Ev: İslam şehrini bütünleyen unsurlardandır. Tabiatla uyum içinde olacak şekilde konumlandırılmıştır. Müslümanların kendine özgü sanat ve estetik anlayışının eseri olan ev; bahçesi, sokakla ilişkisi, cumbası, dolapları, tavanı ve kaplamasıyla tam bir bütünlük gösterir. Ev inşa edilirken komşunun mahremiyeti ihlal edilmez, manzarası ve ışığı kesilmez.

Ev, şehir ve dünya tasavvurunun ürünü ve bir kültür üretim merkezidir. Sohbet, sanat, şiir ve musikinin üretildiği, misafirin ağırlandığı mekândır. Mimarisi abartıdan ve israftan uzak olacak şekilde tasarlanmıştır.

Hamam: İslam şehrinin temel eserlerindendir. İslamiyet'in temiz olmayı emretmesi ve toplumun temizlik ihtiyacı hamamların kurulma nedenidir. Hamamlar şehrin merkezî bölgelerinde camiyle birlikte kurulmuş, İslam coğrafyasında yayılmış ve her şehirde çok sayıda hamam inşa edilmiştir.

Mezarlık: Müslümanlar ölümün yeni bir hayatın başlangıcı olduğuna inandıkları için mezarlıklar da ahiretin kapısı olarak görülür. Mezarlıklar, insanlara ölümü hatırlatması için yol kenarlarına kurulmuş bu suretle hayatın içinde yer almıştır.

Yol: İslam şehirlerinde yollar, şehrin merkezindeki camide kesişir. Şehirde doğrusal olmayan, dar ve çok sayıda çıkmaz sokağı içeren bir yol şebekesi mevcuttur. İkametgâhların çevresinde, özel hayatın mahremiyetini gizleyen ve güvenli kılan bir yol sistemi vardır.[13] İslam şehirlerinin dikkat çekici bir unsuru olan çıkmaz sokaklar, çocukların şehirle ilişkisini düzenlemede önemli bir yere sahiptir. Çocukların güven içinde oynayıp sosyalleşmesi, ortak kültürün paylaşılması ve mahremiyetin korunması çıkmaz sokaklar sayesinde daha kolay gerçekleşmiştir.

13 Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, 115.

3.2. İslam Medeniyetinin Beşiği Olan Şehirler

Fark Edelim

Müslümanlar adildi. Çünkü Hz. Peygamber diğer ülkelerin insanlarına iyi davranılmasını tembih etmişti. Müslüman komutan Halid bin Velid Şam halkıyla Müslümanların o tarihten sonra sadık kalacağı şartları içeren adil bir antlaşma imzalamıştır. Bu şartlar öncelikle Hz. Peygamber ve daha sonra ilk halife Hz. Ebu Bekir'in bir şehri alan fatihin nasıl davranması gerektiği konusundaki inançlarına dayanıyordu. Hz. Ebu Bekir: "Kimseyi sakat bırakmayın." diye emretmişti. "Çocukları, yaşlı erkekleri ve kadınları öldürmeyin. Hurma ağaçlarına zarar vermeyin ve yakmayın. İnsanlar ve hayvanlar için meyve veren ağaçları sakın kesmeyin. Koyun ve develeri öldürmeyin. İhtiyaç için saklayın, koruyun.

(Ahmed İsa, *Müslümanların Rönesansa Katkısı*, 43)

Yukarıdaki metne göre Müslümanlar şehirleşmede hangi hususlara öncelik vermiştir?

İslamiyet, fetihler, göçler, âlimler ve tüccarlar eliyle kısa sürede Uzak Doğu'dan Atlas Okyanusu'na, Avrupa'nın içlerinden Afrika'nın güneyine kadar geniş bir alana yayılmıştır. Müslümanlar, İslam'ın izzetini, ilmini, hikmetini ve irfanını farklı coğrafyalardaki şehirlere taşımıştır. Şehircilik faaliyetleriyle birlikte harap olmuş beldeler gelişmiş, mamur hâle gelmiştir. Her din ve kültürden insanlar bu şehirlerde yüzlerce yıl huzur içinde yaşayabilmiştir.

İslam coğrafyasında yer alan; Mekke, Medine, Kudüs, Kufe, Kahire, Şam, Halep, Bağdat, Kurtuba, Sana, Marakeş, Tunus, Fas, Kayravan, Tlemsen, Timbuktu, Semerkant, Buhara, Belh, Herat, Kazan, Musul, Bursa, İstanbul, Saraybosna, İsfahan, Yezd, Şiraz, Kabil, Lahor, Delhi, Agra gibi şehirlerde İslam medeniyetini temsil eden seçkin eserler ortaya konmuştur.

Görsel 6.7: Kurtuba El-Hamra Sarayı (İspanya)

İslam kültür ve medeniyetinde, taşıdığı değer ve özellikler bakımından Mekke, Medine, Kudüs, Kurtuba ve İstanbul öncelikli bir yere sahiptir.

Mekke: Dağların arasındaki susuz bir vadide kurulmuş, zemzem ile hayat bulmuş, Kâbe'nin inşasıyla ile birlikte şehre dönüşmüştür. Allah'a (cc) kulluk maksadıyla inşa edilen ilk mabet Kâbe buradadır. Hz. Peygamber'in batılla mücadelesine bu şehirde başlaması ve İslam medeniyetinin ön hazırlığının burada yapılmış olması Mekke'nin tarihî önemine işaret eder.

Mekke Müslümanların son kıblesi Kabe'nin yer aldığı kutsal bir şehirdir. İslam dünyasında ilmî faaliyetlerin gerçekleştiği ilk merkezlerdendir. Hac farizası sayesinde dünya Müslümanlarının yılda bir kez toplanıp meselelerini müzakere etme imkânı bulduğu ortak mekândır. **Harem** kılınarak Allah (cc) tarafından koruma altına alınmış,[14] hiçbir zaman yabancı hâkimiyeti altına girmemiştir.

Medine: Peygamber şehridir. Kapılarını, Hz. Peygamber'e savaşsız açmasından dolayı Kur'an'la fethedilmiş şehir kabul edilir. Hz. İbrahim'in Mekke'yi harem yaptığı gibi Medine de Hz. Peygamber tarafından harem yapılmış, gayrimüslimlerin şehirde ikametine izin verilmemiştir.[15] İslam şehirlerinin kalbi ve merkezi sayılan Mekke ile Medine'ye **Haremeyn** adı verilmiştir.

Medine, İslam ve dünya tarihinde bir dönüm noktası olan Hicret'in yurdudur. Mescidi, çarşısı, yönetim birimleri Hz. Peygamber tarafından kurulmuştur. İslam Devleti'nin ilk başkentidir. Ensar ve muhacir burada kardeş kılınmıştır.[16] Hz. Peygamber tarafından şehirdeki kabileler arasındaki ihtilaflar giderilmiş, Müslümanlara mahsus bir hayatın ve medeni toplumun temelleri bu şehirde atılmıştır. İslam medeniyetinin altın çağı olan Asrısaadet bu beldede yaşanmıştır.

Görsel 6.8: Mescid-i Nebevi ve Hz. Peygamber'in aydınlanmış şehri (Medine)

Medine, İslami ilimlerin doğup geliştiği ve ilmî ekollerin oluştuğu bir şehirdir. Şehri yöneten iktidarlar bu aydınlanmış şehre büyük hürmet göstermişlerdir. Mescid-i Nebevi'nin genişletilmesi ve bakımının yanında, mescit, medrese, tekke, zaviye, sebil, imaret ve vakıflar kurmak suretiyle şehirdeki Müslümanların ihtiyaçlarını gidermişlerdir. İslam ülkelerinin hükümdarları, Mekke ve Medine'ye her sene **surre alayları** göndererek bu beldelere gereken hürmeti göstermişlerdir. Şehre gösterilen ihtimam ve şehrin manevi havası, Medine'yi İslam coğrafyasında yaşayan Müslümanların çekim merkezi hâline getirmiştir.

14 Ankebut suresi 67. ayet.
15 Bozkurt, Küçükaşçı, "Medine", 28/306.
16 Haşr suresi 9. ayet.

Kudüs: Kudüs, Kur'an'da mukaddes toprak, iyi, güzel bir yer olarak nitelenmiştir. Müslümanların ilk kıblesi Mescid-i Aksa bu şehirdedir. Miraç mucizesinin mühim bir noktasıdır.[17] Yeryüzünde ziyaret edilebilecek üç mescitten biri olan Mescid-i Aksa burada yer alır. Peygamberlerin Müslümanlara emaneti olan bir şehirdir.

Görsel 6.9: Kudüs

Adının ortak manası barış ve kutsal olan Kudüs, Babil, Roma ve İskender Dönemlerinde yıkım ve zulümlere uğramıştır. Hz. Ömer Dönemi'nde savaşsız teslim olan şehirde bir cami inşa edilmiş, halka mal ve can güvencesi verilmiş, din ve ibadet hürriyeti tanınmıştır.

Araştıralım

Kudüs'ün geçmişi ve günümüzdeki durumuyla ilgili poster ve sunum hazırlayınız.

Müslüman yöneticiler, şehrin imarına ve İslami kimliğinin korunmasına büyük önem vermiştir. Osmanlılar Dönemi'nde, Kubbetüssahra'nın onarımı, bugün hâlen ayakta olan surların yapımı, su kanalları açılması, vakıflar kurulması, Kudüs'e gösterilen hürmettendir. XVII. yüzyılda şehirde, çoğunluğu oluşturan Müslümanlardan başka Yahudi, Frenk, Rum, Ermeni, Maruni, Gürcü, Kıpti, Habeş ve Keldaniler gibi etnik unsurlar bir arada yaşamaktaydı.[18] Şehirdeki bir arada yaşama bilinci, Osmanlının Kudüs'ten çekilmesiyle ortadan kalkmıştır.

17 bk. İsra suresi 1. ayet.
18 Harman, "Kudüs", 26/323-338.

Bağdat: Medinetüsselam, Kubbetülislam ve Darulhilafe gibi isimleriyle meşhur olmuştur. Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur şehri kurarken âlimler ve devlet adamları arasından, fazilet, adalet, fıkhi yeterlilik, emanet ve hesap işlerinde temayüz etmiş kişilerden bir kurul oluşturarak inşaat faaliyetinin bu heyet gözetiminde yürütülmesini istemiştir.[19] Bağdat şehir plancılığı açısından örnek bir şehirdir. Bağdat'ta ilk olarak cami, saray ve çarşı inşa edilmiş, şehir merkezinin her tarafa eşit uzaklıkta olması ve kolayca kontrol edilip korunması için daire şeklinde planlanmıştır.[20]

Bağdat, İslam medeniyetinin en önemli merkezlerinden biridir. İlim ve sanat alanında verilen eserler, Avrupa'daki ilim ve sanat faaliyetlerini de etkilemiştir. Şehrin zengin çarşılarında dünyanın her tarafından gelen ürünler satılmış, Semerkant, Merv, Buhara, Belh ve Harizm'den gelen tüccarlar şehrin büyümesine katkı sağlamıştır. Sarayları muhteşem dekorasyonlarla süslenmiştir. Her iki yüz hane için bir hamam inşa edilmiştir.

İslam medeniyetinin bu ihtişamlı şehri, tarihi boyunca ağır bedeller ödemiştir. Seller, yangınlar, kıtlıklar ve veba salgını gibi afetlerden başka istilalar, din ve mezhep ihtilafları, mezhep çatışmaları, işgaller çok sayıda insanın ölümüne, güç ve servet kaybına ve şehrin tahrip olmasına yol açmıştır. Moğolların 1258'deki saldırıları ve son yüzyılda Batılılar tarafından işgal edilmesi, halkı, âlimleri, eserleriyle tüm birikiminin yok edilmesine ve sömürülmesine yol açmıştır.

Kahire: Mısır'ın fethinden sonra Hz. Ömer tarafından bir garnizon şehir olarak Fustat (Kahire) kurulmuştur. Fustat, İslam şehirlerinin tipik bir örneğidir. Caminin çevresinde mahalleler konumlandırılmıştır. X. yüzyıldan itibaren düşmanlarını kahreden, ezip geçen anlamında Kahire olarak isimlendirilmiştir. Kahire, bir ticaret merkezi ve liman şehridir. Doğu-batı arasındaki baharat ticaretinin ana kavşağı konumundaydı. Zenginlik, hayat kalitesi ve büyüklük bakımından Avrupa ve Asya'daki önemli şehirlerden biriydi. Seyyah Felix Fabri, Kahire'yi bütün dünya şehirlerinin en büyüğü ve meşhuru, dünyadaki en harika şehir olarak tanımlamıştır.[21]

Görsel 6.10: Sultan Hasan Camii ve Medresesi (Kahire)

19 İsmail Yiğit, "Bağdat", 4/19.
20 Ed-Duri, "Bağdat", 4/425-433.
21 Es-Seyyid, "Kahire", 26, 175.

Bağdat Moğol İstilası'na maruz kalınca, Abbasilerin hilafet merkezi Kahire'ye intikal etmiş ve Kahire İslam âleminin dinî merkezi hâline gelmiştir. El- Ezher Camii, Hâkim Camii, Darülhikme, Kalatülcebel, Sargatmış Medresesi, I. Baybars Camii, Nasıriyye Medresesi önemli eserlerindendir. Bugün, şehre modernliğin etkilerini dikkate almadan bakıldığında, İslam şehir ruhunu koruduğu görülecektir.[22]

Kurtuba: İspanya'da Fenikeliler tarafından kurulmuştur. Ünlü Latin şairi Martialis şiirlerinde bu şehri övmüş, Avrupalılar dünyanın mücevheri, Araplar da Endülüs'ün gururu demişlerdir. Endülüs Emevilerinin başşehridir. İslam medeniyetini Batı'da temsil eden şehirlerden olan Kurtuba, bir ilim ve sanat merkezidir. Kurtuba'yı Batı İslam dünyasının merkezi hâline getirmek amacıyla inşa edilen Kurtuba Ulu Camii Endülüs dinî mimarisinin en tanınmış ve en büyük eseridir.

Görsel 6.11: Kiliseye çevrilmiş olan Kurtuba Camii bölge halkı arasında Mezquita (mescit) adıyla tanınmaktadır (İspanya).

Bilgi Notu

İslami Dönem'de Kurtuba, çağdaşı İstanbul ve Bağdat veya bugünün birçok kozmopolit yerleşim merkezi kadar karışıktı. Nüfusu Araplar, Frenkler, Slavlar, Suriyeliler, Berberiler, Grekler, Gotlar, İspanyol ve Batı Afrika kökenli zencilerden oluşuyor, pazarlarında dünyanın her yerinden gelen her zevke uygun mallar sergileniyordu. Avrupa'nın en zengin ve medeni şehriydi. Avrupa'da cadde aydınlatması ve hamamları olan ilk şehirdi. Şehirde iki yüz bin ev, altı yüz cami ve medrese, sekiz yüz hamam, elli hastane ve çeşitli sanayi tesisleri vardı. II. Hakem'in yaptırdığı kütüphanede dört yüz bine yakın kitap bulunduğu söylenir. X. yüzyılın sonlarında bir ilim merkezi hâline gelerek Avrupa, Kuzey Afrika ve hatta Asya'dan ilim adamlarını kendine çekmiştir.

(Thomas B. Irving, "Kurtuba", 26/452)

İstanbul ve Osmanlı şehri: Roma İmparatoru Konstantin tarafından IV. yüzyılda kurulan İstanbul, dinî, kültürel ve ticari merkez olmuştur. İstanbul'u gezmek, görmek bir imtiyaz sayılmış, seyyahlar, bu muhteşem şehrin güzelliklerini, mimari eserlerini, çarşılarını eserlerinde detaylı şekilde anlatmıştır.

Tarih boyunca birçok defa kuşatılan İstanbul, II. Mehmet tarafından fethedilmiştir. Fatih Sultan Mehmet Ayasofya'yı camiye çevirerek İstanbul'un İslam şehri olması yolunda ilk adımı atmıştır. Osmanlılar, kurdukları binlerce vakıf

22 Haider, *İslam Mimarisi ve Şehirciliği*, 777-789.

aracılığıyla İstanbul'u bir İslam şehrine dönüştürmüştür. İstanbul, en ihtişamlı günlerini Osmanlı Devleti zamanında yaşamıştır. Bursa, Edirne, Halep, Kudüs, Bağdat gibi İslam şehirlerinin özelliklerini barındıran İstanbul, Osmanlı şehrinin en özgün modelidir.

Görsel 6.12: Rumeli Hisarı (İstanbul)

İstanbul, insanlık tarihinde müstesna bir kültür ürünüdür.[23] Şehirde uygulanan mimari standartlar, ilmin, ilahi erdemin ve insanın katkısıyla, **başmimar** tarafından tasarlanmıştır.

Şehrin oluşumunda ve teşkilatlanmasında belirleyici unsur vakıflardır. Sadaka taşları, kuş sarayları, sebilleri, hamamları, imarethaneleri ve camileriyle İstanbul, bir vakıf şehridir.

Günümüzde Şehir: Sanayi İnkılabı, şehirlerin fiziki ve sosyal yapılarında, kültüründe ve insan ilişkilerinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Batı medeniyetinin dönüm noktalarından biri olan bu olayla birlikte, kamu binaları, iş merkezleri, sanayi tesisleri, cadde ve meydanlar, müzeler, sinema ve tiyatrolar şehirlerin yeni eserleri olmuştur. Bu yeni şehir, modern, endüstriyel dünya görüşünün ve hayat tarzının değerleri doğrultusunda gelişmiştir.

Görsel 6.13: Safranbolu

Sanayi İnkılabı'yla birlikte siyasi, ekonomik ve askerî anlamda yaşanan gelişmeler İslam şehirlerini maddi ve manevi olarak olumsuz etkilenmiştir. Şehirlerin tasarımında İslami üslup ve tekniklerden ziyade Batı mimarisi ve sanatının örnek alınmaya başlanmıştır. Manevi değerlerden uzaklaşılması da şehirlerdeki değişimin, hayatın her safhasında yaşandığını göstermektedir.

Tartışalım

İslam medeniyetinin birikiminin sonraki kuşaklara aktarılması, Müslümanların yaşadıkları şehirlerin geleceğini nasıl etkiler? Tartışınız.

İslam şehirlerini etkileyen olumsuz yaklaşım, şehrin manevi kimliğinden giderek uzaklaşması ve dünyevi ihtiyaçlar doğrultusunda biçimlenmesidir.[24] Cami, şehrin merkezi olmaktan çıkmış, onun yerini modern şehrin yeni sembolleri

23 Cansever, *Osmanlı Şehri*, 87.
24 Tuna, "İdeal Şehir Üzerine Düşünceler", 58.

olan gökdelenler, eğlence ve alışveriş merkezleri almıştır. İslam medeniyetinin köklü eserlerini barındıran İslam şehri turistik bir nesneye dönüşmüştür. Şehrin, geçmişin birikimiyle bugünü birleştiren mekân olma özelliği zayıflamıştır. Şehre ait olma; dolayısıyla yaşadığı mekânı koruyup sahiplenme bilinci yaralanmıştır.

Görsel 6.14: Tarihî şehirlerin yerini dikey olarak büyüyen modern şehirler almaktadır.

Bilgi Notu

İslam medeniyetinin sınırlarına dahil ettiği ülkelerde kısa sürede büyük ve kozmopolit şehirler kurması, Medine modelinin farklı tatbikleri olarak görülmelidir. İslam'a giren göçebe halkaların yerleşik hale gelmesi de aynı sürecin bir devamıdır. Şüphesiz göçebe topluluklar varlıklarını İslam döneminde de devam ettirdiler. Fakat yerleşik şehir hayatı, başat model olarak öne çıkmış ve Orta Asya'dan Balkanlara uzanan büyük bir şehirlerarası ağın kurulmasını sağlamıştır. Şehrin sunduğu ekonomik, kültürel, bilimsel ve estetik imkânlar, zaman ve mekân tasavvurunda yeni inkişaflara zemin hazırlamıştır. İslam medeniyetinde kurulan şehirler farklı Müslüman toplulukların etnik, kültürel ve sanatsal katkılarıyla zenginleşmiştir. Bunun neticesinde Arap Yarımadası, Kuzey Afrika, Türk dünyası, İran, Afrika, Asya ve Balkanlar'da inşa edilen şehirler büyük bir çeşitliliğe ve çoğulluğa sahip olmuşlardır. Bir İslam şehri olan Bağdat, yine bir İslam şehri olan Kurtuba'dan belli yönleriyle ayrılır. Aynı şekilde Timbuktu ile Semerkant, Fez ile İstanbul arasında estetik ve topoğrafik farklılıklar vardır. Fakat netice itibariyle bunların hepsi İslam medeniyetinin sunduğu şehirli hayatın imkanlarını en üst düzeye taşımış ve üretken ve dinamik yaşam alanları olarak insanlık tarihinde mümtaz bir yere sahip olmuştur.

(İbrahim Kalın, "Barbar, Modern, Medeni Medeniyet Üzerine Notlar", 289)

Bilgi Notu

Tabloda boş bırakılan kısımları araştırarak tamamlayınız.

ŞEHİR	YER ALDIĞI ÜLKE	İSLAM MEDENİYETİNİ TEMSİLDE ÖN PLANA ÇIKAN ÖZELLİĞİ
Kudüs		
Bağdat		
Kurtuba		
Kahire		
İstanbul		
Mekke		
Medine		

Günümüzde, gelişmiş ülkelerin şehirlerinde yaşayan çok sayıda insan barınma imkânından yoksundur. Bu şehirlerde alınan yasal tedbirlere rağmen güvenlik konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Fakirlik, işsizlik, evsizlik, göçmenlik, ırkçılık, şiddet gibi sosyal, maddi ve manevi sorunlar yaşanmaktadır.

Görsel 6.15: İslam şehirleri cami merkezlidir (Selimiye Camii/Edirne).

A. Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Şehir ve medeniyet arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

.....

.....

2. İslam şehirlerinde caminin merkez olmasının nedenlerini yazınız.

.....

.....

3. Hz. Muhammed'in (sav) Medine'de gerçekleştirdiği şehir planlamasının İslam şehircilik anlayışı üzerindeki etkilerini açıklayınız.

.....

.....

4. Günümüz şehirlerinde yaşanan çeşitli sorunların çözümüne yönelik yapılması gerekenler hakkındaki düşüncelerinizi yazınız.

.....

.....

B. Aşağıdaki verilen çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

1. Aşağıdakilerden hangisi İslam şehrinin özelliklerinden biri değildir?

A) Mescid-i Nebevi'nin konumunun örnek alınması
B) Çıkmaz sokaklara yer verilmemesi
C) İdare binalarının şehrin merkezinde yer alması
D) Mimaride tevazunun esas olması
E) Camilerin yakınında hamam bulunması

2. İslam'ın şehircilik anlayışında aşağıdaki hangi yapı şehrin merkezi kabul edilir?

A) Çarşı
B) Hamam
C) Mabet (Cami)
D) Mezarlık
E) Yönetim Sarayı

3. İslam medeniyetini Batı'da temsil eden şehirlerden olan Kurtuba, bir sanat merkeziydi. Kurtuba Ulucami İslam sanatının en güzel örneklerinden biridir. Ayrıca Kurtuba kendi döneminde Avrupa'da cadde aydınlatması ve hamamları olan ilk şehirdi. Şehir sadece dinî ilimler için değil; dil, tarih, edebiyat,coğrafya, tıp ve eczacılık gibi çeşitli sahalarda yapılan çalışmalarda da dönemine öncülük etmiştir.

Bu paragrafa göre Kurtuba şehri ile ilgili en genel yargı aşağıdakilerden hangisidir?

A) Kurtuba şehri sanatta gelişmiş bir seviyeye ulaşmıştır.
B) Kurtuba'da dinî ilimlerin yanı sıra dünyevî ilimlerde de önemli eserler ortaya konulmuştur.
C) Temizlik konusunda dönemindeki diğer şehirlere öncülük etmiştir.
D) Avrupa şehri olmasına rağmen İslam medeniyetinin izlerini taşımaktadır.
E) İslam medeniyetinde ilim, sanat ve şehircilikte oldukça gelişmiştir.

4. Aşağıdakilerden hangisi Kudüs'ün özelliklerinden biri değildir?

A) Mescid-i Aksa burada bulunur.
B) Müslümanların ilk kıblesidir.
C) Kur'an'da mukaddes toprak olarak nitelenmiştir.
D) Miraç mucizesinin mühim bir noktasıdır.
E) Hz. Ebu Bekir tarafından fethedilmiştir.

C. Aşağıdaki verilen ifadelerden doğru olanları (D), yanlış olanları (Y) harfleri ile işaretleyiniz.

1. (...) İslam şehrinin fiziki oluşumunda, cami merkezî konumdadır.

2. (...) İslam şehirlerinde gayrimüslimlerle Müslümanlar ayrı mahallelerde yaşamıştır.

3. (...) İstanbul'un bir İslam şehri olarak şekillenmesinde vakıfların önemli katkıları olmuştur.

4. (...) Hz. Peygamber, bütün zorluklarına rağmen şehir hayatını tavsiye etmiştir.

D. Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri uygun kelimelerle tamamlayınız.

(Mekke - eyalet - Sanayi Devrimi - Medine - Farabi - İbni Rüşd - şehir - İbni Sina)

1. Çalışabilecek yaştaki nüfusunun çoğunun ticaret, sanayi, yönetim gibi çok sayıda etkinlikleri gerçekleştirdiği büyük yerleşim yerine ..... denir.

2. ....., Hz. Peygamber'in hicret ettiği İslam Devleti'nin ilk başkentidir.

3. İslam felsefesinin en ünlü iki ismi ..... ve ..... Bağdat'ta yetişmiştir.

4. ....., şehirlerin fiziki ve sosyal yapılarında, kültüründe ve insan ilişkilerinde önemli değişikliklere yol açmış bir olaydır.

Bu Ünitede Neler Öğrendim?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Daha fazla soru için...

Temanın dijital versiyonu

Ünite Özet Sunusu

7. ÜNİTE

İSLAM KÜLTÜR VE MEDENİYETİNİN BUGÜNÜ VE GELECEĞİ

KONULAR

- *İslam Kültür ve Medeniyeti Üzerine Yapılan Araştırmalar*
- *İslam Kültür ve Medeniyetinin Diğer Medeniyetlere Etkisi*
- *İslam Kültür ve Medeniyetinin Bugünü ve Geleceği*

KAVRAMLAR

- *ümran*
- *uygarlık*
- *fizikötesi*
- *müsteşrik*
- *Veda Hutbesi*
- *ittifak*

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. İslam kültür ve medeniyeti üzerine yapılan araştırmaların sebeplerini tartışınız.
2. İslam kültür ve medeniyetinin günümüz dünyasına etkileri neler olabilir? Araştırınız.
3. Bir arada yaşama kültüründen ne anlıyorsunuz? Gözlemlerinizi de katarak bunu ailenizle değerlendiriniz.
4. Son dönemlerde İslam kültür ve medeniyeti üzerine yazılan eserleri tespit ediniz.

1. İslam Kültür ve Medeniyeti Üzerine Yapılan Araştırmalar

İslam Kültür ve Medeniyeti Üzerine Araştırmalar: Kültür ve medeniyet, sosyal hayatın önemli bir parçası hâline gelmiştir. Uzun yıllardır İslam kültürü ve medeniyeti üzerine yoğun çalışmalar yapılmaktadır. Bu süreçte, İslam medeniyetinin tarihi, gelişim evreleri, ele alınan konuları ve geleceği hem İslam dünyasında hem de Batı'da ilgi odağı olmuştur. Bu alanda bireysel ve kurumsal düzeyde araştırmalar gerçekleştirilmiş ve hâlâ devam etmektedir.

Görsel 7.1: Millet Kütüphanesi (Ankara)

Tartışalım

İslam kültür ve medeniyeti araştırmaları hakkındaki düşüncelerinizi arkadaşlarınızla tartışınız.

İslam ilme önem veren bir dindir. İlmin önemine işaret eden ayet ve hadisleri rehber edinen Müslümanlar, kendi kültür ve medeniyetleri üzerine araştırmalar yapmış ve ilmin hayatı şekillendiren yönünü de incelemişlerdir.[1]

İslam Kültür ve Medeniyeti Üzerine Araştırma Yapanlar ve Eserleri: Medeniyet tarihi, bir toplumun inanç, gelenek, dil, edebiyat, güzel sanatlar, fikir, ilim faaliyetleri ve devlet teşkilatını ele alan ilim dalıdır. İslam medeniyeti tarihi ise Hz. Peygamber'den bu yana Müslüman olan bütün toplulukların ortaklaşa meydana getirdikleri medeniyetin tarihidir.[2] İslam kültür ve medeniyeti üzerine yapılan araştırmaların amacı, İslam toplumlarına ait birikimin tespiti, İslam kültür ve medeniyetinin yeniden ihyası çalışmasıdır.

Batı'daki gelişmeler, yeni bir kültür ve medeniyetin doğmasını sağlamıştır. Batı'da gelişen teknoloji, Müslümanları da etkilemiştir. İslam toplumlarının dış dünyaya açık olması, Batı'dan etkilenmesine neden olmuştur. Günümüzde Müslümanlar, kendi medeniyetlerini yeniden ihya etme gayreti içindedir. Bu

1 bk. Zümer suresi 9. ayet, Taha suresi 114. ayet, Sebe suresi 6. ayet, Buhârî, "İlim", 15; Dârimî, "Mukaddime", 26; Müslim, "Birr", 152.
2 Kazıcı, *İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, 13.

sebeple, İslam medeniyeti üzerine düşünürler, yazarlar ve akademisyenler eserler vermiş; medeniyet eksenli makaleler yazmış, görüşlerini ortaya koymuşlardır. Batı medeniyetinin bugün geldiği nokta ile gelecekte İslam medeniyetinin kat edeceği mesafeler hususunda tespitler ve önerilerde bulunmuşlardır. Dünyada gelişen olaylar ve toplumdaki sosyal değişimlerden ötürü bu çalışmalar artarak devam etmektedir. İçerik olarak veya doğrudan medeniyet kavramı etrafında çalışmalar bugün de yapılmaktadır.

İslam medeniyeti hakkında Osmanlı'da ve İslam dünyasında yayımlanan, ilk eser, Şemseddin Sami'nin Medeniyyet-i İslamîyye isimli kitabıdır.[3] XIX. yüzyılın sonundan itibaren araştırma ve incelemeler artmış, çok sayıda eser yazılmıştır.

İslam kültür ve medeniyeti hakkında Müslüman araştırmacılar tarafından yazılan eserlerden bazıları şunlardır:

- *Gaspıralı İsmail Bey, Medeniyyet-i İslamîyye*
- *Tevfikzâde İsmail Tevfik, Medeniyyet-i İslamîyye ve İngiliz Müslümanları*
- *Tahiru'l-Mevlevi, Müslümanlığın Medeniyete Hizmetleri*
- *İsmail Hami Danişmend, Garp Menba'larına Göre İslam Medeniyeti*
- *Osman Turan, Tarihin Akışı İçinde İslam Medeniyeti*
- *Nurettin Topçu, Kültür ve Medeniyet*
- *Sezai Karakoç, Düşünceler*
- *Cemil Meriç, Umrandan Uygarlığa*
- *M. Akif İnan, Din ve Uygarlık*
- *Saadettin Ökten, Örselenmiş Osmanlıdan Medeniyet Umuduna*

Bilgi Notu

W. Barthold tarafından yazılan "İslam Medeniyeti Tarihi", alanında önemli bir eserdir. 1918'de Rusça yazılmış, 1922'de Tatarca'ya, 1927'de Özbekçe'ye tercüme edilmiş, 1940'ta Fuat Köprülü "ilaveler ve düzeltmeler" yaparak Türkçeye tercüme etmiştir.

(Semavi Eyice, "BARTHOLD, Vasilij Viladimiroviç", 5/85)

3 Gencer, "Modern Medeniyet tasavvuruna Giriş", 1/146.

İslam Kültür ve Medeniyeti Üzerine Araştırma Yapan Kurum ve Kuruluşlar: İslam kültür ve medeniyeti üzerine XIX. yüzyıldan itibaren üniversitelerde medeniyet araştırmaları yapılmıştır. Medeniyet Üniversitesi açılmış, birçok üniversitede enstitüler ve araştırma merkezleri kurulmuş, bazı fakültelerde İslam kültür ve medeniyetini içeren dersler konulmuştur.

İzleyelim

Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi ve TRT'nin desteğiyle yapılmış olan yirmi bölümlük "Batıya Doğru Akan Nehir" isimli belgeseli (https://www.trt2.com.tr/trt-2/batiya-dogru-akan-nehir/batiya-dogru-akan-nehir-or-1-bolum-6971541) izleyerek düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Bilgi Notu

İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), özellikle İslami İlimler ve Şarkiyat alanlarında telif ve tercüme eserler yayınlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak İSAM; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ni hazırlamış, İslam kültür ve medeniyeti ile ilgili araştırma, yayın, sempozyum, konferans, panel ve seminerler düzenlemiş, hâlen bu alandaki faaliyetlerini sürdürmektedir.

(Genel ağdan alınmıştır.)

Medeniyet konusunda bilim insanları, devlet adamları ve kanaat önderlerinin girişimiyle ulusal ya da uluslararası konferanslar düzenlenmekte, belgeseller yapılmakta, süreli yayınlar çıkarılmaktadır. Faaliyet alanı medeniyet olan sivil toplum kuruluşları bilim, sanat ve kültür alanında çalışmalar yapmaktadır. İslam kültür ve medeniyeti araştırmaları için merkez olan kurum ve kuruluşlar, ilmî toplantılar tertip ederek İslam ülkeleri arasında köprüler kurmaktadır.

Dergiler özel sayılar hazırlamakta, gazetelerde köşe yazarları medeniyet içerikli yazılar kaleme almaktadır. İnternet ortamında İslam kültür ve medeniyeti konulu yayınlar, söyleşiler, ilmî makaleler yayınlanmakta, haberler yapılmakta ve geniş kitlelerin haberdar olması sağlanmaktadır.

Şarkiyatçıların İslam Kültür ve Medeniyeti Üzerine Yaptığı Çalışmalar:

Şarkiyat, Batılı araştırmacılar tarafından doğu ülkelerinin din, dil, tarih, kültür ve medeniyetleri üzerine yapılan araştırmaları kapsayan bilim dalıdır. Şarkiyatçılık, oryantalizm ve doğu bilim olarak da isimlendirilir. Bu alanda çalışan araştırmacılara **oryantalist** veya **müsteşrik** denir.[4]

4 Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 10-18.

Avrupa'da İslam araştırmaları XII. yüzyılda başlamıştır. Kur'an-ı Kerim ilk defa XII. yüzyılda Latinceye tercüme edilmiş ve ilk Latince-Arapça sözlük hazırlanmıştır.[5] Müslümanlar hakkında XIX. ve XX. yüzyıllarda altmış bine yakın kitabın yazıldığı tahmin edilmektedir.

Bilgi Notu

"Şarkiyatçı; antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dil bilimci olsun, özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kişidir. Oryantalizm, Doğu ile uğraşan bir müessesedir yani Doğu hakkında hükümlerde bulunur. Doğu hakkındaki kanaatleri onayından geçirir. Doğu'yu tasvir eder, tedris eder, iskân eder, yönetir. Kısacası 'Doğu'ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun yöneteni olmak için Batı'nın bulduğu bir yoldur."

(Edward Said, *Oryantalizm*, 15-16)

Şarkiyatçıların eserlerinde sıklıkla ön yargılı yorumlar ve yanlış bilgilere yer verildiği görülmektedir. Ancak bilimsel metotlardan ayrılmadan hazırlanan eserlerin sayısı da azımsanmayacak orandadır. İslam ülkelerinde de yayımlanan şarkiyatçılara ait eserler, Müslüman araştırmacılarca değerlendirilmiş, yeni araştırmalara kaynaklık etmiştir. Şarkiyatçılar tarafından Avrupa kütüphanelerindeki el yazması eserler kataloglanmış ve İslam kültürüne ait ilahiyat, hukuk, tarih ve edebiyat eserlerinden önemli görülenlerin tıpkıbasımları yapılmıştır.[6]

5 Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batı'da Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar", 99.
6 Bulut, "Oryantalizm", 33/433.

Fark Edelim

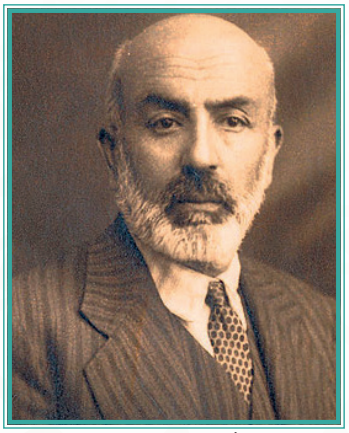
"Şarkiyatçılar, K.Kerim'i ve Peygamberimizi (sav) tanımlarken kasıtlı tahrifatlar yapmışlar, İslam'ı yanlış tanıtma cihetine gitmişlerdir. Hazırladıkları İslam Ansiklopedisi ile zihnî karışıklık oluşturmuş, yanlış bilgilerle ansiklopediyi doldurmuşlardır. XX. yüzyılın başlarında hazırladıkları bir ansiklopedi Türkçe, Urduca, Farsça ve Arapçaya tercüme edilmiş, diğer ülkeler gibi tercümesi Türkiye'de de tahribatından ötürü rağbet görmemiş ve tercümesi yarım kalmıştır.

İslam Ansiklopedisi'ne "Allah" maddesini yazan Mc. Donald da Kur'an'ı Peygamberin (sav) eseri olarak kabul etmiş ve bütün hükümlerini bu noktaya dayandırarak yürütmeye çalışmıştır. Pek çok Avrupalı Kur'an mütercimi tercümelerinin baş tarafına, Kur'an sanki Hz. Muhammed'in eseri imiş gibi, Muhammed ismini yazmışlardır. Savery, Kasımırski, E. Montet ve ilk devir Avrupa tercümelerinde bunlar vardır."

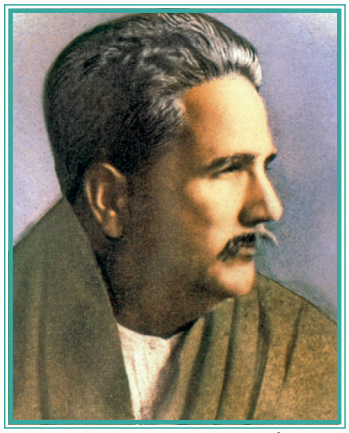
(İsmail Cerrahoğlu, "Oryantalizm ve Batı'da Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar", 127)

İslam Kültür ve Medeniyetinin Gelişmesini Amaçlayan Düşünce Akımları: İslam kültür ve medeniyeti, hilafetin temsil ve egemenliği sayesinde, varlığını muhafaza eden ve gelişimini sürdürmesini sağlayan bir güce sahipti. Sonrasında, siyasal egemenliğe sahip olmayan, ancak sosyal direnişi temsil etmeye başlayan cemaatler ve öncüleri, toplum hayatında İslam'ın yaşanması ve İslam medeniyetinin varlığını koruması için yeni fikirler, alternatif hareket metotları ürettiler. Birçok İslam ülkesinde etkinlik alanı kazanmış olan bu hareketler, sosyal hayatta dinin varlığını etkin kılmak için çalışmışlardır.

Ferit Vecdi, Cemalettin Afgani ve Muhammed Abduh, XIX. yüzyıl sonunda Müslümanları modernist düşünceleri ile etkilemişlerdir. Rıfaa Tahtavi ve Tunuslu Hayrettin batı kaynaklı düşünceleri Müslümanlara taşıyan isimlerdendir.[7] Muhammed İkbal, Mehmet Âkif Ersoy, Hasan el-Benna, Seyyid Kutup, Mevdudi, Necip Fazıl ve Alia İzzetbegoviç gibi birçok şahsiyet, düşünce ve hareket öncüleri olmuşlardır. Mısır, Pakistan, Türkiye başta olmak üzere çeşitli İslam ülkelerinde farklı düşünce akımları doğarak hayatiyetlerini sürdürmektedir.

Görsel 7.2: Mehmet Âkif Ersoy (1873 - 1936)

Görsel 7.3: Muhammed İkbal (1877 - 1938)

Görsel 7.4: Seyyid Kutub (1906 - 1966)

7 Hüseyin, *Modernizmin İslam Dünyasına Girişi*, 22-23.

Müslüman toplumlar, Hindistan, Cezayir, Sudan ve Endonezya gibi İslam dünyasının farklı ülkelerinde antisömürgeci bir mücadeleye girişmişlerdir. Batılı medeniyet tarihçileri ve düşünürlerinden bazıları, Müslümanlardaki sömürge karşıtı gelişmeleri engellemek amacıyla Batı medeniyeti karşısında, İslam medeniyeti dâhil, yerel medeniyetlerin tasfiye olacağı görüşünü savunmuştur. Gelişmeler bu yaklaşımın geçerli olmadığını göstermiştir.

Araştıralım

İslam ülkelerinde XX. yüzyılda ortaya çıkan ve etkin olan İslami düşünce akımlarını araştırınız.

İslam Kültür ve Medeniyetinin Gelişmesini Amaçlayan Sosyal ve Ekonomik Faaliyetler: İslam toplumunda vakıflar, imaretler, lonca sistemi, dergâhlar ve devletin mali disiplini, ekonomik ve sosyal hayatı dengelemekteydi.[8] XIX. ve XX. yüzyılda Müslümanlar sosyal ve ekonomik alanlarda değişim geçirdiler. Dünyadaki ekonomik imkânları Batılıların kontrol eder hâle gelmesi, Müslümanları çözüm arama çabasına yöneltti. İslam coğrafyasındaki işgaller ve asimilasyona rağmen, Müslümanlar varlıklarını muhafaza için sosyal ve ekonomik kurumlar oluşturmuş, faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Araştıralım

Müslümanların göç ettikleri ülkelerde İslam kültür ve medeniyetini nasıl temsil ettiklerini, ne tür etkiler bıraktıklarını araştırınız.

İslam şehir hayatının modernleşme karşısında zayıflayan kültürel dokusu, taşradan gerçekleşen göçlerle yeni bir kimlik kazanmıştır. Müslüman toplumlardan Avrupa ülkelerine göç edenler de kendi kültür havzalarını oluşturmuştur. Müslümanlar bu süreçte taşrada muhafaza ettikleri İslami değerleri, göç ettiği yeni yerlere de taşımışlardır. Buralarda kurulan vakıf, dernek, eğitim öğretim kurumları ve ibadethaneler, İslami kimliğin korunmasını sağlamış, Avrupa metropollerinde de değişime sebep olmuştur.

İslam toplumlarının millî ekonomi kurma çabaları sonucunda yeni sosyoekonomik kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu kurumlar, ülkelerin ekonomik ve sosyal yapılarını etkilemiştir. İslam ülkeleri ekonomik ve sosyal dayanışmalarını güçlendirmek, stratejik ve sosyal birlikteliği sağlamak amacıyla İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası örgütler kurmuşlardır.

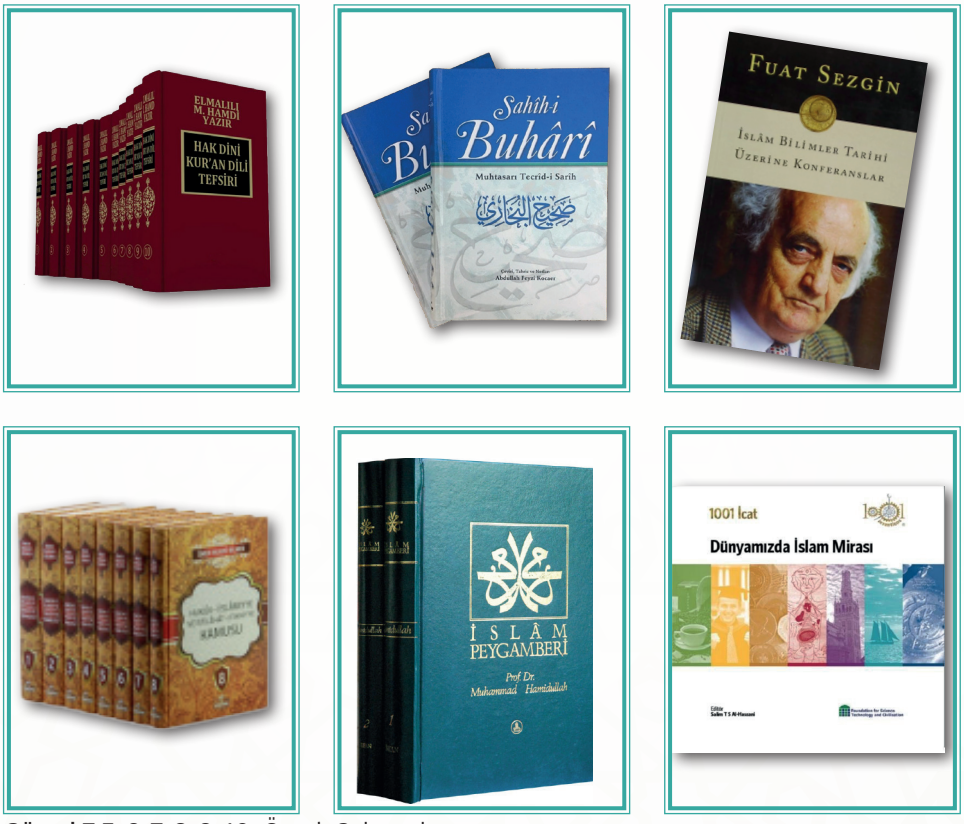
Araştıralım

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) çerçevesinde yapılan çalışmalar ve teşkilatın hedefleri hakkında bir araştırma yapınız.

8 bk. Öztürk, "Evkāf-ı Hümâyun Nezâreti", 11/521-524; Kal'a, "Lonca", 27/211-212; Ertuğ, "İmaret", 22/219-220; Günay, "Vakıf", 42/ 479-48.

İslam Kültür ve Medeniyetinin Gelişmesini Amaçlayan İlmî Çalışmalar: Türkiye'de ve İslam toplumlarının yaşadığı farklı bölgelerde de gelişen ilmî faaliyetler sonucunda telif ve tercüme eserler neşredilmiştir. XX. yüzyılın ortalarından itibaren yazılan eserler, tercümeler yoluyla Müslümanların birbirinden uzak olduğu bölgelere kadar yayılmış, etkileşime yol açmıştır.

Buhara, Semerkant, Taşkent gibi ilim merkezlerini barındıran Orta Asya'da ve diğer bölgelerdeki ilmî faaliyetler, aksamasına rağmen devam etmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, ekonomik ve sosyal hayata dair eserler, tercüme ve telif olarak İslam ülkelerinde yayınlanmıştır. Akademisyenler, düşünür, yazar ve ilim adamlarının ulusal ve uluslararası meselelere ilişkin düşünceleri, Batı'da ve Doğu'da etkili olmuştur.

Görsel 7.5-6-7-8-9-10: Örnek Çalışmalar

2. İslam Kültür ve Medeniyetinin Diğer Medeniyetlere Etkisi

İslam başta Avrupa ve Afrika olmak üzere dünyada derin izler bırakmış, bu bölgelerde kendinden önce var olan medeniyetleri etkilemiştir. İlk Çağ'da etkin olan Yunan medeniyeti ve bu medeniyete mirasçı olan Roma medeniyeti beşinci asırda başlayan Kavimler Göçü ile yıkılınca bir medeniyet boşluğu meydana gelmişti. Bu dönemin ardından medeniyetin yönü Doğu'ya dönmüş, dünyaya İslam medeniyeti yön vermeye başlamıştır.

İslam, bünyesinde bulunan unsurlar için ayrım yapmayan, erdemli toplum oluşturan bir tevhit medeniyetidir. İslam, insanların inanç ve kültürlerini birbiriyle

çatıştırmaz, birbirine yaklaştırır. Müslümanlar, yönettiği halkı yerli ve yabancı diye ayırıma tabi tutmaz. Aynı kültürün ve toprağın bir parçası olarak çeşitlilikleri ve farklılıkları kazanım ve zenginlik olarak kabul eder.

Müslümanlar, fethettikleri coğrafyalarda yaşayan insanların din ve inançlarına müdahale etmemiştir. İbadetlerini yapabilmeleri için gerekli ortamı sağlamış ve güvence altına almıştır. İslamiyet'in farklı inanç ve kültürleri bir arada yaşatabilme anlayışı, dünya tarihinde eşi görülmemiş bir uygulamadır.[9] Hz. Peygamber'in Hayber fethinde Tevrat nüshalarını Yahudilere iade etmesi, İstanbul'un fethi sonrası Fatih Sultan Mehmed'in Patrikhane'ye dokunmaması, Yahudi, Hristiyan ve diğer inanç mensuplarına sağladığı ibadet özgürlüğü, Darülaceze'de cami, havra ve kilisenin bir arada bulunması bunun en güzel örneklerindendir. Bu yaklaşım, İslam medeniyetinde **öteki** algısının bulunmadığını göstermektedir.[10]

Fark Edelim

Veda Hutbesi'nden

(9 Zilhicce 10 / 8 Mart 632 Cuma)

...Ey insanlar! Biliniz ki rabbiniz birdir, atanız da birdir. Bütün insanlar Âdem'den gelmiş, Âdem de topraktan yaratılmıştır. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın da beyaza hiçbir üstünlüğü yoktur. Allah katında üstünlük ancak takva iledir. Biliniz ki bu şehriniz Mekke, bugününüz arefe ve bu ayınız zilhicce nasıl mukaddes ve dokunulmaz ise mallarınız ve canlarınız da aynı şekilde dokunulmazdır...

(Genel ağdan alınmıştır.)

İslam medeniyeti diğer medeniyetlere karşı açık tavırlı olmuştur. Kendisi dışındaki medeniyetleri yok saymamış, birbiriyle ilişki kurmasına katkı sağlamıştır. Doğu Türkistan'dan, Balkanlara ve Kuzey Afrika'ya kadar uzanan bir coğrafyada İslam yönetimi altında Budist, Hindu, Zerdüşt, Ortodoks, Ermeni, Kıpti, Katolik ve Yahudi inanç ve etnik yapılarına mensup olanlar huzur ve barış içinde yaşamıştır.

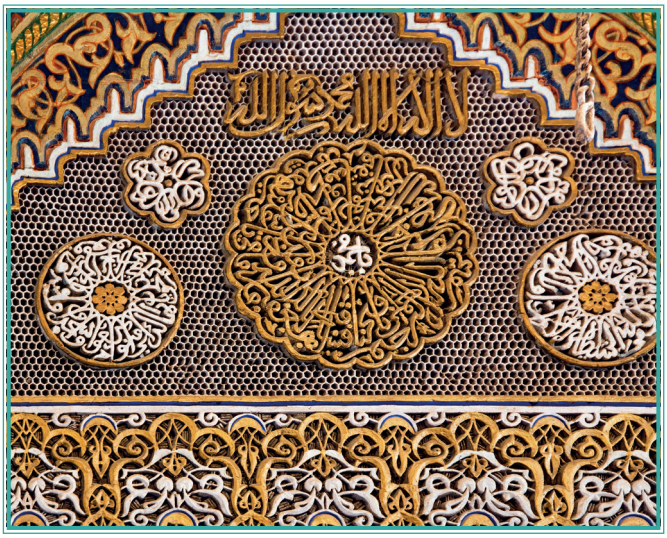
Müslümanlar, ulaştıkları bölgelerde felsefe, mantık, matematik, kimya ve tıp gibi ilimlerle ilgili mirası değerlendirip geliştirme yolunu tercih etmiştir. Meydana getirdikleri ilmî birikim, dünyada yapılan ilmî çalışmalar için temel oluşturmuştur.

İslam medeniyeti zayıf düştüğü süreçlerde dahi başka medeniyetlerle olan ilişkilerinde kendine olan güvenini kaybetmemiştir. Dünyanın değişik ülkelerine öğrenci gönderilmesi, yeniliklerin takip edilmesi ve yakın dönemde İslam ve Batı toplumları arasında birbirini tanımayı amaçlayan çalışmaların varlığı Müslümanların kendine olan güvenlerinden kaynaklanmaktadır.

9 bk. Bozkurt, "Eman", 11/75-77; Yaman, "Zımmi", 44/434-438.
10 bk. Kenanoğlu, "Zımmi", 44/438-440.

3. İslam Kültür ve Medeniyetinin Bugünü ve Geleceği

İslam kültür ve medeniyeti, Medine Dönemi'nde gelişmiş, Abbasiler Dönemi'nde olgunlaşarak[11] Endülüs üzerinden Avrupa'yı aydınlatmıştır.[12] Doğu'da Selçuklu ve Osmanlı mirası ile iz bırakmıştır. Yeryüzünün muhtelif bölgelerinde yaşamakta olan Müslüman topluluklar, inançlarının gereği olan ibadetleri yerine getirme, inandıkları değerleri muhafaza etme gayreti içinde olmuşlardır. Çeşitli dönemlerde işgallere, zulme ve esarete uğrasalar da varlık sebebi olarak gördükleri inançlarından kopmamışlardır.

Görsel 7.11: Müslümanlar geçmişten faydalanmış, onların kültür ve sanattaki ürünlerinden yararlanmışlardır.

Bilgi Notu

"XX. yüzyıl Müslümanların iki farklı fotoğrafını sunar. Birincisi, İslam ülkelerinin pek çoğu sömürge güçlerinin kontrolü altındaydı. Osmanlı İmparatorluğu küçük parçalara ayrılmıştı. Sonuçta dünya gücünün dengesi, Müslümanları politik kölelik, ekonomik bağımlılık, entelektüel ve kültürel durgunluktan ötürü ayıplayan Batı'nın lehine gelişmiş gibiydi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Müslümanlar, bir dünya gücü olarak kabul ediliyordu. İslam düşmanlarından bazıları, onun tarihteki faslının kapatıldığını düşündü fakat İslam'ın iç canlılığı politik güçlerle, entelektüel ve ekonomik bağımlılıkla yok edilemeyecek kadar güçlü olduğunu ortaya koydu. Mukavemet, canlanma içinde gelişti ve durum lehe dönmeye başladı.

Müslümanlar, çok yürek parçalayıcı bir durumda olmasına rağmen umut verici bir fotoğraf sunuyor. İslam'ın öz kaynakları üzerine kurulu yeni bir düzen inşa etmek için artan bir istek vardır. Bu politik, ekonomik, kültürel ve entelektüel canlılığın temelinde yatan şey, büyük ölçüde zamanın problemlerine ve itirazlarına İslam'ın çare olduğunun yeniden keşfedilmesidir. Kuşkusuz Müslümanların yüz yüze geldiği problemler çok büyüktür ve onların karşılaştıkları tehlikeler sayısızdır. Yine de onların kaybettiklerini yeniden kazanmak ve dünyayı yeniden inşa etmek için gayretleri, yeni bir güven ve canlılık sergilemeleri yüreklendiricidir."

(Muhammed Mumtaz Ali, "İslam Duşuncesi ve Medeniyetinin Yeniden Yapılanması", 170)

11 bk. Dursun, "Abbasiler", 1/31-48.
12 bk. Özdemir, "Endülüs", 11/211-225.

Günümüzde Müslümanların Sahip Olduğu Maddi ve Manevi İmkânlar

Manevi İmkânlar

- *Tevhit ve İman*
- *Kitap*
- *Cami / Mescit*
- *İbadetler*
- *Aile*
- *Tarih Şuuru*
- *Savaş ve İşgalin Getirdiği Arayış*
- *Medeniyet Araştırmaları*

Maddi İmkânlar

- *Coğrafya*
- *Nüfus*
- *Ekonomi*
- *Sosyal Sorumluluk*

İnsanlık, Batı medeniyetinin teknolojik üstünlüğünün müreffeh toplum oluşturmaya yetmediğini ve insanlığı bunalıma sürüklediğini yaşayarak görmüştür. Geçmişten günümüze sınırları değiştirilmek istenen, misyonerlik faaliyetleriyle din değiştirmeye zorlanan ve sömürgecilik altında ezilen İslam toplumlarının yaşadıkları, onları etkin bir rol üstlenmeye yöneltmektedir. Günümüzde dünyanın içinde bulunduğu sorunlardan kurtulması, İslam toplumunun dinamik, sorgulayan, araştıran yapısı, tarihî tecrübesi ve imkânlarıyla yeniden doğuşuna bağlıdır.

XX. ve XXI. yüzyıla egemen olan anlayışların ve gelecek projeksiyonlarının aksine, batı dışı medeniyetler tarih sahnesine geri dönmektedir. Bu dönüşüm, özellikle İslam toplumlarında görülmektedir. Müslümanlar, büyük bir mirasın mensupları olarak bugün de yeniden diriliş için bir gayret ve var olma çabası içindedir. Müslümanları geçmişte güçlü kılan maddi ve manevi imkânlar bugün de mevcuttur.

Fark Edelim

İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) İslam medeniyetinin daha iyi tanınması ve anlaşılması için araştırmalar yapmak ve bunları yayımlamak, konferans, sempozyum ve sanat sergileri düzenlemek, İslam tarih, kültür ve sanatıyla ilgili olarak bütün dünyada yapılan faaliyetleri izlemek ve duyurmak gibi çalışmalar yapmak amacıyla 1980'de kurulmuştur.

(Zeynep Durukal, *İslâm Tarih*, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 23/54-256)

IRCICA hakkında araştırma yaparak bu tür merkezlerin İslam kültür ve medeniyetinin sahip olduğu mirasın anlaşılması ve dönüştürülmesi açısından önemini yorumlayınız.

Manevi İmkânlar

Tevhit ve İman: İslam medeniyetinin temelini tevhit ve iman oluşturur. Tevhit inancı, Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlamaya devam etmektedir. İbadetlerin yasaklandığı dönemlerde de Müslümanlar bu inancı yitirmemiş, İslam toplumunun bünyesi hep canlı kalmıştır. Nitekim, bir asır komünizm esareti altında kalan Orta Asya ve Uzak Doğu Müslümanları, din yasağına rağmen Tevhit inancını korumuşlardır.

> *"İmandır o cevher ki İlahi ne büyüktür.*
> *İmansız olan paslı yürek sinede yüktür."*
>
> (Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, 384)

Müslümanlar dinî yaşayışın engellendiği ve yasaklandığı ülkelerde de kimliklerini muhafaza ederler. İnanmanın verdiği güçle hayata bağlanır ve hayatlarını anlamlı kılarlar. İman oldukça gönülleri ve yeni dünyaları fethetme imkânı da vardır şuurundadırlar.

Görsel 7.12: Kur'an-ı Kerim

Kitap: Müslümanların hayat rehberi olan Kur'an-ı Kerim, yeryüzünün en çok okunan kitabıdır. Müslümanlar dünyanın her tarafında Kur'an'ı okumakta, anlamakta ve onun emirleri doğrultusunda hayatlarını tanzim etmektedir. Kur'an ve sünnet doğrultusunda yazılan eserler, Müslümanların dünyasını ve geleceğini aydınlatmaktadır.

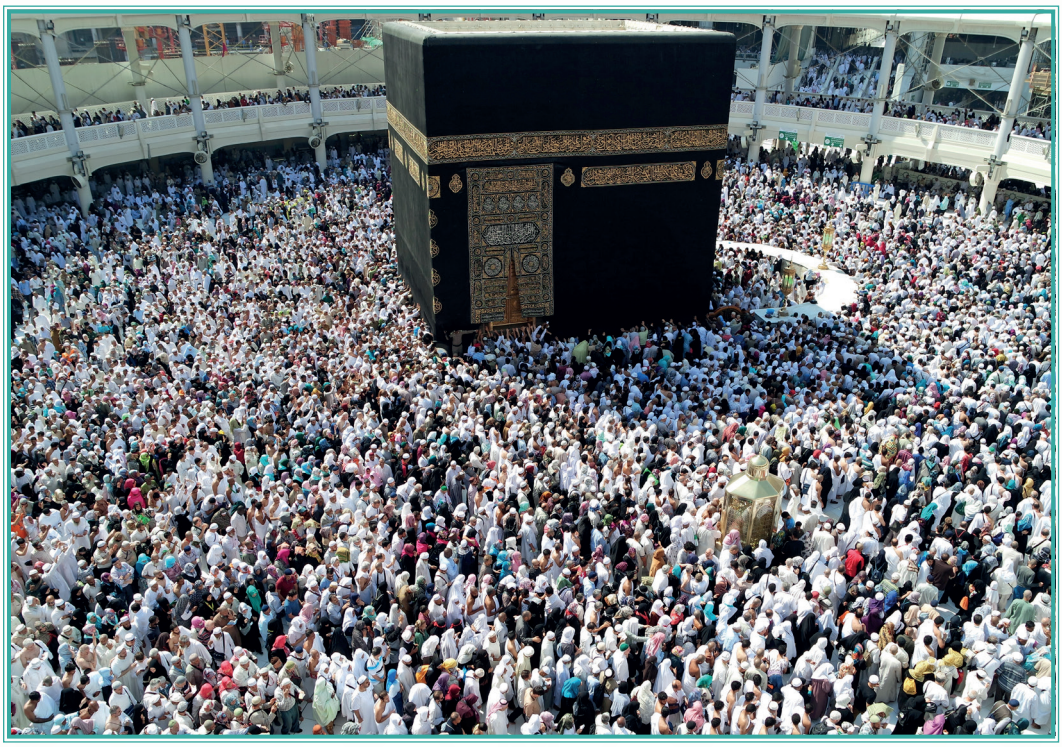
Cami: Müslümanların ibadet ettikleri, bir araya geldikleri ibadet mahallidir. Cuma ve bayram namazları gibi cemaatle kılınan namazlar, Müslümanların toplumsal yapısını dinamik tutar. Camiler, dünyanın her yerinde Müslümanları bir araya getiren merkez konumundadır. Bazı Avrupa, Asya, Uzak Doğu ülkelerinde ezan yasak olsa bile farklı amaçlarla oralara giden Müslümanlar

Görsel 7.13: Süleymaniye Camii ve Külliyesi (İstanbul)

camiler yapmışlar, camide toplanmışlar, yerel kültürlerini muhafaza etmiş ve kimliklerini korumuşlardır. Camiler aktif merkezler olmaya devam etmektedir.

Kâbe, Müslümanları tek merkezde toplar ve onları aynı istikamete yönlendirir. Hac ve umre sayesinde her ırktan ve bölgeden insanın Kâbe'de yıllık buluşması ve kaynaşması manevi bir imkândır.

Görsel 7.14: Kâbe'nin etrafında tavaf eden müminler (Mekke)

İbadetler: İbadetler sayesinde Müslümanlar dayanışma içinde olurlar. Namaz, zekât, oruç, hac, infak ve kurban gibi ibadetler, birey ve toplum olarak Müslümanları dinamik tutar. Ramazan ve Kurban bayramları kardeşliğin ve mutluluğun paylaşıldığı kıymetli zamanlardır. Toplumda zekât, sadaka, infak ve kurbandan ihtiyacı olan herkes faydalanır.

Aile: Aile toplumu ve onun kültürünü geleceğe taşıyacak en önemli kurumdur. Modern toplumda aile hayatı ve akrabalık bağları zayıflamış, yalnızlıklar artmıştır. İslam toplumlarının bozulmayan aile yapısı, hâlâ gücünü korumaktadır. Bireyci-modern topluma karşı direnmekte, komşu ve akraba ilişkileriyle örnek teşkil etmektedir.

Tarih Şuuru: İslam tarihinde Müslümanların başarıları, zaafları ve yenilgileri, kültür ve medeniyet unsurları ile diğer toplumlarla ilişkileri yer alır. İslam medeniyetinin zirvede olduğu dönemlerde inşa edilen cami, medrese, köprü gibi abide eserler, mensupları için moral ve motivasyon kaynağıdır. Hz. Âdem'den günümüze bir bütün olarak kaynaklarıyla ele alınmış olan Müslümanların ta-

rihi ortak bir gelecek için önemli bir imkândır.

Ziyaret edilen bir cami, bir medrese ya da farklı bir tarihi eserin Müslümanlar üzerindeki etkisi "Bugün yeniden nasıl var oluruz?" sorusunu da sordurmaktadır. Geçmişi kültürel olarak zengin olan İslam medeniyeti, ihtişamıyla büyük düşünülmesini isteyerek yarınlarda var olmak için işaret taşı olmaya devam etmektedir.

Görsel 7.15: Mostar Köprüsü (Bosna Hersek)

Fark Edelim

Yaşadığınız çevrede veya farklı bir bölgede bulunan, sizi etkileyen tarihî eserler hakkında edindiğiniz bilgileri arkadaşlarınızla paylaşınız.

Savaş ve İşgalin Getirdiği Arayış: Günümüzde hürriyet ve adalet getirileceği vaadiyle şehirleri işgale uğrayan; şehit, yetim, dul ve sakatların milyonları bulduğu bir İslam coğrafyası söz konusudur. Batı medeniyetinin himayesi ve teknolojisiyle işlenen katliamlara karşı gösterilen duyarsızlık; Müslümanların İslam medeniyetini yeniden ihya ve inşa yönündeki gayretlerini, çözüm ve barış arayışlarını hızlandırmıştır.

Batı uygarlığı, gittikçe dinî olandan uzaklaştı. Her şeyi küreselleştiren ve tüm imkânları bazı şirketler, devletler ve topluluklara bırakan seçkin ve adaletsiz bir sisteme dönüştü. Savaşlar, adaletsizlikler, katliamlar, soykırımlar, sağlık ve gıda sorunları, gelir eşitsizlikleri, iklim sorunları, şiddet ve tecavüzler, boşanmalar, intiharlar daha da arttı. Bu tabloya bakınca, İslam medeniyeti bunları ortadan kaldıracağı için özlenen ve beklenen olmuştur.[13]

Fark Edelim

"Başta İngiltere olmak üzere Hollanda ve diğer Batı Avrupa devletlerinin Orta Asya'da Mâveraunnehir ve Hârezm'i, bunun alt bölgesinde Sind ve Hind'i, Uzak Asya'da ise Endonezya ve Malezya gibi bölgeleri sömürgeleştirmeleri yanında, Fransızların Kuzey Afrika ve adım adım Afrika'nın daha iç bölgelerinde sömürge faaliyetlerini yürütmeleriyle birlikte, Müslümanlar zorunlu bir şekilde sömürge yapısı adını verebileceğimiz yapısal bir zorbalıkla karşı karşıya kalmışlardır. Yapısal olarak gerçekleşen müdahale hayatın önceliklerini değiştirirken, sömürgeciler bir taraftan Müslümanların yaşadıkları bölgelerin imkânlarını kendi çıkarlarına uygun bir şekilde kullanmaya başlamış, diğer taraftan insanları da kısmen kendi çıkarlarına uygun ve kendi hizmetlerini görebilecek şekilde eğitmenin yollarını hazırlamışlardı."

(Genel ağdan alınmıştır.)

13 Erdoğan, *Yeni Bir Medeniyet Mümkün mü*, 1/93.

Medeniyet Araştırmaları: İslam kültür ve medeniyetine dair inceleme ve araştırmaların artması, Müslümanlara doğru bilgiye ulaşma, kendine ait geçmiş medeniyet havzasını ve tecrübesini fark etme ve tanıma imkânı vermiştir. İslam medeniyetinin yeniden tekâmülü buhrandaki çağın sorunlarının çözümü olacağı inancını kuvvetlendirmiştir.

Maddi İmkânlar

Coğrafya: İslam medeniyet havzası, dünya ana karası niteliğindeki Afrika, Avrupa ve Asya'nın merkezinde yer alır. Müslüman ülkeler birbirine komşu konumdadır. Haremeyn merkezli bu konum, kültürel, siyasi ve ekonomik olarak büyük önem ve potansiyel arz etmektedir.

Fark Edelim

"Doğu Asya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da, İslam dünyasının üç ana kutbunun en stratejik kanal ve boğazları bulunmaktadır. Malezya ile Endonezya arasındaki Boğazlar, Ortadoğu İslam Ülkelerinin ortasındaki Hürmüz Boğazı, Kızıldeniz üzerinde Bab ül-Mendeb ve Süveyş Kanalı yer almaktadır. Türkiye'nin stratejik deniz yolları olan Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı vardır. Bu denizyollarının stratejik hedefleri, uluslararası taşımacılık ve mal transferinin yanı sıra ham petrolün de stratejik rölü o kadar kritik olmuştur. Modern dünya sistemlerindeki tüm büyük güçler bu noktaları kontrol etme ihtiyacının altını çizmişlerdir."

(Ramazan Özey, *İslam Dünyasının Jeopolitiği*, 13)

Nüfus: 2000'li yılların başlarında, yaklaşık 1 milyar 200 milyon olarak hesaplanan Müslüman nüfus[14] genç bir yapıya sahiptir. Batı toplumlarında ise yaşlı nüfus gittikçe artmaktadır. Genç nüfus yapısı İslam toplumları için değerlendirilebilecek enerjik bir imkândır.

Değerlendirelim

Genç nüfusun topluma sunduğu imkânları değerlendiriniz.

Ekonomi: Müslümanlar; iş gücü, sermaye, petrol, doğal gaz ve bor gibi kaynaklar açısından zengindir. Müslümanlar kendi kaynaklarını toplumlarının menfaatleri doğrultusunda kullandığında bu imkânlar, Müslümanlar için önemli bir potansiyeldir.

Sosyal Sorumluluk: Müslüman, kendisini ülkesine ve insanlığa karşı sorumlu hisseder. Çevresinde olup bitenlere karşı duyarsız kalmaz. Zulme uğrayanlara yardım elini uzatır ve zulmedenlere karşı da her duyarlı insan gibi mücadele eder. Bu sebeple de sosyal teşekküllerin oluşmasına ve hizmetlerine katkı sağlar. İnsanlığın huzuru ve güveni, yeryüzünde adaletin tesisi için her zaman mücadele eder.

Günümüzde yurtları işgal edilip zulme uğrayanlara, tabii afet ya da açlıkla karşı karşıya olan bölgelere, inanç ve etnik yapı ayrımı yapmaksızın Müslü-

14 bk. Dursun, "Günümüz İslam Dünyası", 23/35.

manların yardım kuruluşları, yardımlar ulaştırmaktadır. Kesilen kurbanlar, inşa edilen camiler, sağlık hizmetleri, eğitim faaliyetleri ve açılan su kuyuları kardeşlik bağlarını güçlendirmekte, İslam medeniyetinin yeniden ihyası için gönül köprüleri kurmakta ve geleceğe yönelik yeni imkânlar oluşturmaktadır.

Tarih, medeniyetler kurmuş toplumların izlerini taşımaktadır. Bazı medeniyetler zamanla tarih sahnesinden silinirken, bazıları varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Günümüzde etkili medeniyetlerden biri Batı medeniyetidir. Bilim, teknoloji, hukuk ve yönetim alanlarında önemli başarılar gösteren Batı medeniyeti, aynı zamanda kültürel ve ahlaki değerler bağlamında tartışmalara konu olmuştur. İnsanlık için sürdürülebilir bir gelecek inşa etme noktasında eleştirilere konu olan bu medeniyet, olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirilmektedir. Bunun yanında, insanlık tarihinde adalet, barış ve toplumsal huzur anlayışıyla öne çıkan İslam medeniyeti, günümüzde bu değerleri yaşatabilecek potansiyele sahiptir ve birçok kişi tarafından ümit kaynağı olarak görülmektedir.

Medeniyet, bilim ve teknolojiden ibaret değildir. Medeniyet, davranışları yönlendiren; insana, hayata, eşyaya ve kâinata bakışı şekillendiren değerler sistemidir. Müslümanlar, insani değerler bakımından daima önde olmuştur. Bunun nedeni İslam medeniyetinin referansının Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in sünneti olmasıdır.

İslam medeniyetinin kaynağını Kur'an ve hadis, önceki nesillerden intikal eden yazılı, sözlü ve fiziki miras oluşturur. Bu kaynaklar mevcut olduğuna ve İslam dini de sahih olarak varlığını sürdürdüğüne göre yeni bir medeniyetin inşası mümkündür.

Herkes gibi dünyada henüz hakk-ı hayâtın,
Varken, hani herkes gibi azimde sebâtın?
Ye's öyle bataktır ki: Düşersen boğulursun.
Ümîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!

(Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat*, 578)

Hz. Peygamber'in örnek hayatını ve ahlak anlayışını önceleyen Müslümanların, İslam medeniyetini yeniden canlandırmaları güç olmayıp değişmez bir ümit ve realitedir.

İslam medeniyeti, yeryüzündeki nimetleri ve imkânları, herkesin hakkı sayar. İnsanları birbirine doğuştan eşit sayar. Farklılıkları fıtratın gereği olarak görür. Adaletin, mülkün ve yönetimin temeli olduğunu vurgular. Bu ilkeleri insanlığın hakkı kabul eder, hayata geçirilmesini ideal hedef olarak belirler.

İslam medeniyeti, yeryüzünü yaşanılabilir kılmayı ilke edinir. Mimari ve şehircilikte, taklitçiliğin sonucu oluşan kimliksizlikten kurtulmak için sosyal mekânları huzuru barındıran, güler yüzlü yerleşim alanları kurmak, şehrin ruhunun medeniyetin nişanesi olduğu inancıyla meskûn mahaller inşa etmek gerektiğine inanır.

Müslüman toplumlar, bilim ve teknoloji alanında yeterli ilerlemeyi sağlayamamış ve bunun olumsuz sonuçlarını yaşamaktadır. Bu durumu aşmak için yeni bir medeniyet hamlesine ihtiyaç duyulmaktadır.

İslam toplumları, bilimsel araştırmalara yönelmeli, hem resmî hem de sivil kaynakları bilimsel çalışmalar için etkin bir şekilde kullanmalıdır. Geçmişteki otoritelerin düşünce ve yorumlarını inceleyerek, ilmî ve fikrî alanda yenilikçi ve üretken bir yaklaşımı benimsemelidir. Müslümanlar, İslam klasiklerine yeniden yönelmeli, kendi dillerini ve diğer dilleri öğrenerek bilgiye erişimlerini artırmalıdır. Ayrıca, bu coğrafyaya ait kütüphanelerin ortak kullanımı teşvik edilmelidir

Sanat ve edebiyat her dönemde olduğu gibi önemsenmeli, bilgi teknolojileri alanında geri kalınmamalıdır. İnternet, müzik, televizyon ve sinema gibi alanlarda nitelikli eserler ortaya koyacak genç nesiller yetiştirmek için gerekli adımlar atılmalıdır. Bu çabalar, İslam toplumlarının bilim ve kültür alanında yeniden güçlenmesini sağlayacaktır.

Fark Edelim

"Yeni bir medeniyet atılımı gerekli. Bu da ruhun dirilişiyle olacaktır. Bilim aşkıyla, yeni baştan klasikleri aşkla, sevgiyle gündeme getirmekle olacaktır. Yeni bir aydın tipi belirmelidir. Yeni bir düşünce ve idealist hayat tarzı benimsenmelidir. Bütün sorunlar bir bir ele alınmalıdır. Geniş bir kültür planı ve programı gereklidir. Diriliş tezi, bu yolu açmanın tezidir. İslam ülkelerinde aydınların medeniyet fikrine, bu fikrin gerçeğine dönüşü için yeni bir özveri yolu. Manevi yolda, erdem yolunda ilerleyen kuşaklar, bilim, edebiyat ve sanatın doğu ve batı envanterinden hareket edip yeni çığırını bulacak çilekeş düşünürler, bilginler, yazarlar, şairler ve sanatçılar kuşağı ufukta gözükmelidir. İslam'ı, medeniyet kavramını, Doğu, Batı düşüncelerini yeni baştan ele alıp inceleyecek bir kuşak.
Yeniden bir bütünleşme ancak medeniyetimizin dirilişiyle olacaktır. O zaman düşünceler birleşecek ve yaşamak için bir ortam ve dayanak bulacaktır. Yoksa, medeniyet olmaksızın, inançlar ve düşünceler askıda kalır, havada erir, kaybolur. Onları yaşatacak olan bilim, düşünce ve sanat eserleri, ideal hayat ve tümüyle medeniyettir."

(Sezai Karakoç, *Düşünceler-1*, 20-21)

İnsanca yaşanabilecek bir dünya kurgulayarak vardığınız sonuçları arkadaşlarınızla paylaşınız.

A. Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. **Yazar ve akademisyenleri İslam kültür ve medeniyeti ile ilgili eserler vermeye iten sebepler nelerdir?**

.....

.....

2. **Şarkiyatçıların İslam medeniyetini araştırırken başvurdukları metot hakkında bilgi veriniz?**

.....

.....

3. **İslam medeniyetinin her türlü inanç ve kültürü bir arada yaşatabilmesinin nedenleri nelerdir?**

.....

.....

4. **İslam kültür ve medeniyetinin günümüzde sahip olduğu başlıca manevi imkânlar nelerdir? Açıklayınız.**

.....

.....

B. Aşağıdaki verilen çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

1. **Şarkiyatçılık çalışmalarının başlangıcı hangi yüzyıla dayanmaktadır?**

A) IX. yüzyıl
B) XII. yüzyıl
C) XV. yüzyıl
D) XIX. yüzyıl
E) XX. yüzyıl

2. İslam medeniyetinin, hâkim olduğu coğrafyalarda yaşayan insanların din ve inançlarına müdahale edilmemesi devlet olarak hangi özelliğin göstergesidir?

A) Adalet
B) Askerî güç
C) Ekonomik güç
D) Saltanat
E) Teknoloji

3. Aşağıdakilerden hangisi İslam medeniyetinin yeniden ihya ve inşasında Müslüman toplumlara düşen vazifelerden biri değildir?

A) Bilimsel araştırmalara ilgi duymak
B) Geçmişteki bilgi birikimlerini inceleyip yorumlamak
C) İlim ve bilgi alanında üretken olmak
D) Müslümanlara ait dilleri bilmek
E) Farklı medeniyetlerin birikimlerini yok etme gayretinde olmak

C. Aşağıdaki verilen ifadelerden doğru olanları (D), yanlış olanları (Y) harfleri ile işaretleyiniz.

1. (...) Bazı Şarkiyatçılar hazırladıkları eserlerde ön yargılı yorumlara ve yanlış bilgilere yer vermişlerdir.

2. (...) İslam medeniyeti başlığıyla yayınlanan ilk eser, Şemseddin Sami'nin Medeniyyet-i İslamîyye isimli kitabıdır.

3. (...) Müslümanlar hâkimiyet altına aldıkları tüm halkları asimile etmişlerdir.

4. (...) Camiler İslam kültür ve araştırmalarında merkez konumundadır.

D. Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri uygun kelimelerle tamamlayınız.

(Şarkiyatçılık - Rıfaa Tahtavi - Maddi İmkânlar - Tevhit Medeniyeti - Manevi İmkânlar)

1. ..... Doğu ülkelerinin dil, tarih ve medeniyetlerini araştıran bilim dalıdır.

2. İslam, bünyesinde bulunan tüm unsurlar için din, dil, ırk, etnik köken ve renk bölmelerini kaldıran erdemli bir toplum ve uygarlık kuran ..... dir.

3. İslam medeniyetini güçlü kılan ve bugün de harekete geçirecek olan ..... tarih, coğrafya, nüfus ve ekonomidir.

4. ..... batı kaynaklı düşünceleri Müslümanlara taşıyan isimlerden biridir.

Bu Ünitede Neler Öğrendim?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Daha fazla soru için...

A

akademisyen: Bilim ve sanat alanında akademik çalışmalar yapan kişi.

akıbet: Sonuç,netice.

alametifarika: Ayırıcı nitelik, ayırıcı özellik.

alternatif: Seçenek.

ambar: Genellikle tahıl saklanan yer. Geminin yük koymaya ayrılmış yeri. Yiyecek ve bazı eşyaların saklandığı yer.

amil: Etken, etmen, sebep, faktör.

antik: İlk Çağ'daki uygarlıklarla özellikle eski Yunan ve Roma uygarlıkları ile ilgili olan, antika.

antropoloji: İnsanı ve insan topluluklarını tüm yönleriyle (biyolojik, sosyal, kültürel) inceleyen, bütüncü ve karşılaştırmalı bir disiplin.

arabesk: İslam tezyinatında ve Avrupa Rönesans mimarisinde görülen stilize bitki, hayvan ve geometrik süs unsurlarıyla yüklü bir şekilde hazırlanmış kompozisyonlar.

araştırma: Bilim ve sanatla ilgili olarak yapılan yöntemli çalışma.

arz: Hz. Peygamber'in her sene Ramazan ayında, o ramazan ayına kadar gelen bütün sure ve ayetleri Cebrail'e (as) , Cebrail'in de kendisine okuması.

asimilasyon: Farklı kökenden gelen azınlıkları veya etnik grupları, bunların kültür birikimlerini, kimliklerini baskın doku ve yapı içinde eriterek yok etme sürecinin sonu.

Asrısaadet: Hz. Muhammed'in (sav) peygamberlik görevini yaptığı devir. İslam'ın Hz. Peygamber önderliğinde en güzel biçimde yaşandığı zaman.

avasım: İslam devletleriyle Bizans İmparatorluğu arasındaki müstahkem sınır bölgelerine verilen ad.

ayyar: Hilekâr, hileci, düzenbaz. Abbasilerin son zamanlarında iktidarlarını korumak için reisliğini üzerlerine aldıkları fütüvvet teşkilatının kılıçlı bölüğü.

B-C-Ç

bahşetmek: Karşılıksız olarak vermek, bağışlamak, sunmak.

batıl: İnançlar bakımından gerçek olmayan. Çürük, temelsiz, asılsız

bedbaht: Mutsuz, bahtsız, talihsiz.

berat: Nişan, rütbe, ferman.

Beyatürrıdvan: Hicret'in 6. yılında Hudeybiye'de Hz. Peygamber'le yaptıkları biat.

beytülmal: Devlet hazinesi

cerh ve tadil: Hadis râvilerinin dinî ve ilmî yönden tenkidini konu edinen ilim.

cihanşümul: Evrensel.

cihet: Yön, yan, taraf.

cumba: Eski evlerde pencere hizasında sokağa doğru çıkıntısı olan kafesli bölüm.

cüzi: Cüze ait, bir şeyin bütünüyle değil bir parçası ile ilgili. Pek az, az miktarda.

çığır: Tarz, yol, usul.

çini: Türk-İslam sanatında zirveye ulaşan en renkli iç ve dış mimari süsleme unsuru.

D-E

dış ve iç tenkit: Hadis metninin dışında ve haricinde olana dış tenkit, bizzat metinden hareketle yapılan tenkide iç tenkit denir.

diğerkâm: Çıkar gözetmeksizin başkalarına yardım ve iyilik etmeye çalışan; başkalarını düşünen; özgeci.

dil bilim: İnsanın konuşma yetisi ile yeryüzündeki dilleri ses, biçim, anlam ve söz dizimi bakımından inceleyen bilim dalı.

dinamik: Canlı, etkin, hareketli.

düstur: 1. Genel kural. 2. Yasaları içine alan kitap.

ebru: Kitreli su üzerine serpilen boyalarla bezenmiş kâğıt ve bunu hazırlama sanatı.

efdal: Çok (daha, en, pek) faziletli, çok üstün.

egemenlik: Egemen olma durumu. Milletin ve onun tüzel kişiliği olan devletin yetkilerinin hepsi, hükümranlık, hâkimiyet.

eklektik: Seçmeci

ekol: Bir bilim ve sanat kolunda ayrı nitelik ve özellikleri bulunan yöntem veya akım, okul.

eksen: Çizgi, mihver.

eman: Emin olma, korkusuzluk, güven. Emin kılma, bağışlayıp korkusuz kılma, emniyet içinde bulundurma.

emir: Bir kavim veya memleketin başı, başkan, bey, reis.

emperyalizm: Bir milletin sömürü temeline dayanarak başka bir milleti siyasi ve ekonomik egemenliği altına alıp yayılması veya yayılmayı istemesi, yayılmacılık, yayılımcılık.

engizisyon: Orta Çağ'da, Katoliklerde katı din inançlarına karşı gelenleri cezalandırma.

estetik: Güzellik bilimi.

eşrefimahlukat: Yaratılmışların en şereflisi, en değerlisi olan insan.

evrensel: Bütün insanlığı ilgilendiren, âlemşümul, cihanşümul, üniversal.

F-G-Ğ

farisi: İran dili. İran dili ve halkıyla ilgili.

fazıl: Faziletli, erdemli (kimse).

fazilet: Olgunluk, erdemlilik, üstünlük, değer, kıymet.

fıtrat: Yaratılış, hilkat. İnsanın yaratılışında var olan hususlar, huy, tıynet, mizaç.

figür: Resim ve heykel sanatlarında varlıkların biçimi.

fizikötesi: Metafizik.

form: Biçim, şekil.

fütüvvet : Dinî ve mesleki birlik, esnaf teşkilatı. Mertlik, yiğitlik, kahramanlık. Gençlik, delikanlılık. Kişinin, başkasının menfaatlerini kendisine tercih etmesi, fedakârlık.

gam: Müzikte sekiz notanın kalın sesten inceye veya inceden kalına

gitmek üzere sıralanmış dizisi.

garnizon: Bir şehri savunan veya yalnız orada bulunan askerî birlikler. Askerî birliklerin bulunduğu yer.

girift: Birbirinin içine girip karışmış, girişik, çapraşık.

güfte: Sözlü müzik eserinin şiiri.

H-I-İ

had: Cenâbı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de insanların hareket ve davranışları için belirlediği sınır.

hâkim: Egemenliğini yürüten, buyruğunu yürüten, sözünü geçiren, egemen.

harameyn: Müslümanlarca kutsal sayılan Mekke ve Medine şehirleri.

harem: Herkesin girmesine izin verilmeyen, saygı gösterilmesi gereken yer. Müslüman saray, konak ve evlerinde yabancı erkeklerin giremediği, yalnız kadınlara mahsus bölüm.

harp: Savaş.

hars: 1. Tarla sürme, ekin ekmek, tohum ekmek. 2. Kültür.

hat (hüsnühat): Arap yazısının estetik ölçülere bağlı kalıp güzel bir şekilde yazma sanatı.

hatayi: Muhtelif çiçeklerin dikine kesitinin anatomik çizgilerinin üsluplaştırılmasıyla ortaya çıkan ve tezhip sanatında kullanılan süsleme motifi.

havza: Bölge, mıntıka.

hikmet: Bilgelik, felsefe. Allah'ı gereği gibi bilme bilgisi.

hilafet: Halifelik. İslam tarihinde devlet başkanlığı kurumu.

hisbe: İslam hukukunda bir şehir halkının şeri emir ve yasaklara uymasını sağlamakla görevli olan, ölçü, tartı, mal ve ücretleri kontrol eden, şehirdeki ticari davalara ve bazı amme dâvâlarına bakan belediye teşkilatı.

ıslahat: Bir şeydeki aksaklık ve eksiklikleri düzeltmek için yapılan işler, yenilikler, reform.

içlem: Bir kavramın çağrıştırdığı kapsama giren niteliklerin veya taşıdığı özelliklerin bütünü, tazammun.

içtihad: Dinî konularda kıyas yoluyla yeni sonuçlar elde etme, hüküm çıkarma.

ideoloji: İlme, akla, tartışmaya dayanmadan zihinde oluşturulup bir gruba, bir partiye, bir devlete benimsetilerek toplumda uygulanmaya koyulmak istenen siyasi, hukuki, dinî, felsefi ... düşünceler bütünü.

ifrat: Söz ve işte sınırı aşma, aşırı gitme, taşkın olma, ölçüsüz davranma.

ihsan: Bağışlama, bağışta bulunma. Bir işi en güzel şekilde yapmak, Allah'a (cc) ihlasla kulluk etmek.

ihtida: Doğru yola girme, hedefe götüren doğru yolu bularak bu yola girme, yol gösterme. Diğer dinleri terk edip İslam dinini kabul etme, hidayete erme.

ihtiras: Çok şiddetli arzu, aşırı hırs derecesindeki istek.

infak: Karşılıksız yardım, sadaka verme

inkişaf: Gelişme, açılma. Meydana çıkma, aşikâr olma.

intikal: Bir yerden başka bir yere geçme, geçiş.

irşat: Rehberlik etme, yol gösterme, kılavuzluk yapma. Müslüman olmayanlara İslam'ı tanıtarak onların Müslüman olmalarını sağlama.

isale: Akıtma.

isar: Bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme. Diğerkâmlık, özgecilik. Kişinin, kendi ihtiyacı varken başkalarına yardımda bulunarak özverili davranması, onları kendisine tercih ederek fedakârlık yapması.

iskân: Sürekli oturmak üzere bir yere yerleştirme, yerleştirilme. Yurtlandırma. Yurtlanma.

isra: Gece yürüyüşü. Hz. Peygamber'in, hicretten yaklaşık bir buçuk sene evvel (620) Miraç gecesinde Kâbe'den Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya Allah'ın (cc) izniyle götürülmesi.

istibdat: Uyruklarına hiçbir hak ve özgürlük tanımayan sınırsız monarşi, despotluk, despotizm.

istidat: Herhangi bir şeye karşı doğuştan gelen yatkınlık, yetenek, kabiliyet.

istikamet: Hak yolda olma, hak yola girme, doğruluk, dürüstlük, adalet, denge, dürüstçe yaşama

istiklal: Bağımsızlık.

itidal: Aşırı olmama, ne çok fazla ne çok az, tam gerektiği kadar olma, orta hâlde bulunma, ölçülülük.

ittifak: Anlaşma, uyuşma, bağlaşma.

J-K-L

kadı: Hâkim, yargıç. Hukuki anlaşmazlıkları ve davaları İslam fıkhına göre karara bağlamak için devletçe tayin edilen görevli, görevli kimse.

kadim: Geçmişi uzun zamana dayanan. Başlangıcı olmayan, eski, ezelî.

kapitalizm: Üretim ve işletme araçlarının özel mülkiyette bulunması esasına dayanan siyasi sistem.

katalog: Kitaplıktaki kitapları veya belli bir daldaki gereçleri, nitelikleri bakımından tanıtmak, arandıklarında bulunmalarını sağlamak amacıyla, yer numaraları belirtilerek hazırlanmış kitap, defter veya fişten oluşan bütün, fihrist.

kategori: Aralarında herhangi bir bakımdan ilgi veya benzerlik bulunan şeylerin tamamı, grup.

kazâî: Kaza göreviyle ilgili, yargıya ait.

kesbetmek: Kazanmak, elde etmek.

kitle: Yığın ve küme hâlindeki şeyler veya insan topluluğu.

klasik: Üzerinden çok zaman geçtiği hâlde değerini yitirmeyen, türünde örnek olarak görülen eser.

kozmoloji: Kâinat kanunlarını inceleyen ilim, evren bilimi.

kozmopolit: Çeşitli milletlerden olan insanları içine alan.

külli: Bütüne ait, bütünle ilgili, bütünü kapsayan.

külliyet: 1. Bütünlük, tümlük. 2. Çokluk, bolluk.

literatür: Edebiyat, kaynak.

M - N

mahreç: Çıkış yeri, çıkak.

maktul: Öldürülmüş, katledilmiş kimse.

medinetüsselam: Güvenli, emniyetli şehir, belde.

mefhum: Bir sözün veya kelimenin taşıdığı, ifade ettiği mana, anlam, kavram.

memba: Bir suyun kaynayıp çıktığı yer, pınar, kaynak.

meskun mahal: Yerleşim yeri.

meşk: Hüsnühat, tezhip, musiki gibi sanatların eğitim ve öğretiminde takip edilen, ustadan çırağa doğrudan öğretim şeklindeki geleneksel usul.

meşru: Dince yasaklanmayan, dine, şeriata, akla, vicdâna ters düşmeyen, kanun ve geleneklere uygun olan (şey veya kimse).

meşveret: Bir konu hakkında tecrübeli kimselere, o konuyla ilgili olanlara danışma, fikir alma, müşavere etme. Fikir alışverişinde bulunmak için yapılan toplantı.

metot: Yöntem.

metropol: Ana kent.

Mevla: Rab, efendi, seyit, sahip, malik, birinin işini üzerine alan, veli. Dost, yardımcı, lütuf ve bağışta bulunan. Allah (cc).

mezalim: Zulümler, haksızlıklar, kıyımlar..

minyatür: Genellikle el yazması kitaplarda yer alan küçük boyutlu renkli resim.

misyonerlik: Evrensel dinler ve özellikle Hristiyanlık bağlamında dinin yayılması amacıyla yapılan sistematik faaliyetler.

muamele: 1. Davranma, davranış. 2. Yol, yöntem. 3. İşlem. 4. İşlem. 5. Alışveriş.

muhaddis: Hadisleri öğrenip rivayet etmekle meşgul olan kimse.

muharrik: Hareketini sağlayan, harekete getiren.

mukavemet: Dayanma, karşı durma, karşı koyma, dayanırlık, direnç.

mukayese: Benzeterek veya karşılaştırarak değerlendirme, karşılaştırma, kıyaslama.

mukim: Bir yerde, bir evde oturan, eğleşen, ikamet eden.

muvaffak: Başarılı.

müdavim: Bir yere devam eden, devamlı gidip gelen (kimse).

müellefeikulub: Gönüllerinin İslam'a ısındırılması arzu edilen kimseler anlamında fıkıh terimi.

mühre: Ham kâğıtları düz hâle getirip parlaklık vermek için kullanılan alet.

münasebet: İlgi, alaka.

müreffeh: Refah ve varlık içinde yaşayan, gönençli.

müstakil: Kullanış yönünden başka bir yapı ile bağlantısı olmayan, bağımsız.

müstensih: Kitap, mecmua, şiir vb.ni aynen yazarak kopye eden, sûretini çıkaran kimse.

müsteşrik: Doğu bilimci, Şarkiyatçı, oryantalist.

müşavere: Önemli bir konu üzerinde iki veya daha çok kimse arasında yapılan fikir alışverişi, danışma.

mütercim: Bir metni bir dilden başka bir dile çeviren, tercüme eden kimse, çevirici, çevirmen.

nail: Erişmiş, ele geçirmiş, başarmış, kazanmış, ulaşmış.

nas: Herhangi bir konuda Kur'an'da veya hadislerde bulunan ve üzerinde tartışılması dinen caiz olmayan delil hükmündeki kesin ifâde.

neşet: Çıkma, ileri gelme, kaynaklanma.

nesep: Soy, baba soyu.

nizam: 1. Kural. 2. Düzen, tertip, sıra. 3. Kanun.

nüsha: Bir yazıdan çıkarılan suret, yazılı bir şeyin benzeri, eşi, tıpkısı. Dergi, gazete vb. süreli yayınların her bir sayısı.

O-Ö-P

otorite: Siyasi veya idari güç.

oryantalist: Doğunun din, dil ve kültürleri ile uğraşan kimse, şarkiyatçı.

öykünme: 1. Öykünmek işi, taklit. 2. Örnek alınan şeyi yeniden yapma. 3. Başka birinin davranışlarını benimseme amacı ile olduğu gibi yineleme.

panel: Açık oturum.

papirüs: Eski Mısır'da kullanılan bitki liflerinden yapılma kâğıt.

perspektif: Bakış açısı.

patrikhane: İstanbul'da ve diğer bazı bölgelerdeki Ortodokslar'ın ruhani merkezi.

planetaryum: Gök bilimi.

potansiyel: Gizli kalmış, henüz varlığı ortaya çıkmamış olan, kullanılmaya hazır (güç, yetenek).

projeksiyon: Bir film veya belgenin ışık kaynağından çıkan ışınlarla ekran veya perde üzerinde görüntüsünün oluşturulma işi, iz düşümü. Bu yolla oluşturulan görüntü, iz düşümü.

R-S-Ş

realite: Gerçeklik.

refah: Bolluk, rahatlık.

referans: Tavsiye mektubu, kaynak, tavsiye.

revak: Bina duvarına bitişik, üstü örtülü, önü açık, galeri şeklindeki mimari mekân.

risalet: Allah (cc) ile insanlar arasında dünya ve âhiretle ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla yapılan elçilik görevi.

rumi: Târihi Orta Asya'ya kadar dayanmakla birlikte ismini "Anadolu" mânâsındaki Rum kelimesinden alan, hayvânî veya nebâtî oluşu tartışmalı, kullanılma alanı çok geniş bir süsleme motifi.

sahaf: Genellikle kullanılmış ve eski kitap alıp satan kitapçı.

sahibülmesahif: Kitapların sahibi, kütüphane görevlisi.

sahih: Gerçek, doğru, hakiki.

sanat: Bir meslek veya sanatla ilgili özel kuralların bütünü, ilmî nazariyeleri el yatkınlığı ve öğrenimle elde edilen vasıtalarla uygulama, akla ve kalbe en yüksek güzellik tadını verecek şekilde bir duygu ve düşünceyi ifade çabası.

selamlık: Eskiden saray, konak gibi büyük meskenlerde ve evlerde erkek misafirleri kabul etmeye mahsus bölüm.

sembolizm: Çeşitli sanat ve ilimlerde maksadı ifade etmeye yarayan semboller sistemi. Simgecilik.

sempozyum: Önceden tespit edilen bir alanda konuşmacıların bildiri sunarak katıldığı bilimsel toplantı, bilgi şöleni.

senet: Bir hadisi veya bir sözü ilk söyleyene nisbet etmek için senedinde yer alan ravilerin adlarını zikretme anlamında hadis terimi.

serazad: Hür, serbest, başıboş, rahat.

sılayırahim: Akraba ziyareti. Anne baba başta olmak üzere tüm akrabalar arasında güzel ilişki kurma, onları ziyaret etme, hâl ve hatırlarını sorma, maddi manevi yardımda bulunma, gönüllerini alma.

sicil: Resmî belgelerin kaydedildiği kütük.

simya: Bazı değersiz metallerden altın elde etmeyi amaçlayan uğraşı; eski kimya; geleneksel gizli ilimlerde bir sihir tekniği.

sofa: Evlerde oda kapılarının açıldığı genişçe yer, hol.

sosyolog: Toplum bilimci.

sömürge: Bir devletin kendi ülkesinin sınırları dışında egemenlik kurarak yönettiği ekonomik veya siyasal çıkarlar sağladığı ülke, sömürülen ülke, müstemleke, koloni.

sufi: Dünyaya olduğundan fazla değer vermeyen, derviş.

surre: Osmanlı padişahlarının, her yıl hac zamânında Haremeyn (Mekke ve Medine) halkına dağıtılmak üzere özel bir alay tertip ederek gönderdikleri para ve hediyeler.

strateji: Bir ulusun veya uluslar topluluğunun, barış ve savaşta benimsenen politikalara destek vermek amacıyla politik, ekonomik, psikolojik ve askerî güçleri bir arada kullanma bilimi ve sanatı, sevkülceyş.

şark: Doğu.

şerh: Bir metni, bir kitabı ayrıntılarına inerek açıklama, yorumlama.

şiar: Duyuş, düşünüş ve inanıştaki ayırıcı özellik.

şirk: Denklik, ortaklık, ortak olma, eş koşma. Allah'a (cc) inanmakla birlikte başka varlıkları da tanrı kabul etme.

şûra: Danışma kurulu, meclis, kurultay. Danışma yapılan yer.

şurta: İslam devletlerinde şehirlerde emniyet ve asayişi sağlamakla görevli teşkilât.

T

taassup: Bağnazlık.

tabakat: İslam telif geleneğinde, sahasında tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini konu edinen telif türü.

tagallüb: Zorla hüküm sürme, zorbalık etme.

tahakküm: Baskı, zorbalık, hükmetme.

tahammül: 1. Nesnenin, güçlü, zorlayıcı dış etkenlere karşı koyabilmesi, dayanması. 2. İnsanın kötü, güç durumlara karşı koyabilme gücü, kaldırma, katlanma.

tahlil: Çözümleme.

tahrifat: Bir şeyin aslını bozma, değiştirme.

tedrici: Yavaş yavaş olan, derece derece.

teenni: İlerisini düşünerek acelesiz iş görme, ağır davranma.

tefrit: Herhangi bir konuda geride kalma, yeterli ölçüde olmama durumu, ifrat karşıtı

tekabül: Karşılık olma, karşılama, yerini tutma.

tekâmül: Olgunluk, olgunlaşma, gelişim, gelişme.

telif: Eser yazma, toplayıp kaleme alma.

temayüz: Başkalarına göre üstün duruma gelme, sivrilme, seçkinleşme.

teorisyen: Kuramcı. Alışılmışın dışında yeni bir buluş yada görüş ortaya koyan.

terkip: Birleşim, birleştirme, bir araya getirme.

tevazu: Alçak gönüllülük.

tezhip: Yazma kitap, levha ve murakkaların bezenmesinde ezilmiş varak altın ve çeşitli renklerin kullanılmasıyla uygulanan süsleme sanatı.

tezyinat: Bir şeyin üzerine yapılan süsleme(ler), süs(ler).

tıpkı basım: Bir yazı, desen ya da resmin fotoğrafı alınıp kalıbı çıkarılarak yapılan aynı basımı.

tolerans: Hoşgörü.

triumvira: Fransız İhtilali sırasında gücü elinde tutan üç kişiden oluşan konsüllük yönetimi.

U-Ü

umran: Bayındırlık, memurluk. Uygarlık, ilerleme, refah ve mutluluk.

uygarlık: Uygar olma durumu, medeniyet, medenilik. Bir ülkenin, bir toplumun, maddi ve manevi varlıklarının, fikir, sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerinin tümü, medeniyet.

üslup: Tavır, tarz.

üsluplaştırma / stilize etme: Bitki ve hayvanların doğadaki biçimlerini, ayrıntılarını yok ederek yalınlaştırarak ana hatlarıyla tanınabilecek tarzda betimleme sanatı.

V-Y-Z

vahiy: Peygamberler aracılığıyla insanlara, hayatın hangi ilkelere göre yönlendirilmesi ve nelere uyup nelerden sakınılması gerektiğini bildiren ilahi bilgi, bu bilginin gönderiliş tarzı.

vahiy kâtibi: Hz. Peygamber'e vahyedilen ayet ve sureleri, vahyin başlangıcından kesilmesine kadar yazan sahabeler.

vakıf: Bir malın mülkiyet vakfeden kişide kalmak üzere yararlanma hakkını insanların hizmetine sunma.

varsayım: Deneylerle henüz yeter derecede doğrulanmamış ancak doğrulanacağı umulan teorik düşünce, faraziye, hipotez.

vecibe: Ödev, boyun borcu, vazife.

Veda Hutbesi: Hz. Peygamber'in Veda Haccı'nda okuduğu hutbeler.

vücub: Yapılması gerekli, lüzumlu ve zaruri olma, vacip olma, terk edilmesi caiz ve mümkün olmama.

yeti: İnsanda doğuştan var olan idrak, hafıza, muhakeme yeteneği gibi güçlerin her biri, meleke.

zan: Şüphe, tereddüt, şek, sanma, sanı.

zaviye: Bir şeyhin yönetiminde tasavvuf eğitiminin verildiği mekân.

zevahir: Görünüm.

zîc: Yıldızların yerlerini ve hareketlerini hesap etmeye yarayan cetvel.

zira (arşın): Metrik sisteme geçilmeden önce kullanılan bir uzunluk ölçüsü. Dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmı ifade eder (yaklaşık 50 cm).

Cevap anahtarı için lütfen karekodu okutunuz.

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. Müttefekun Aleyh Hadisler. çev. Abdullah Feyzi Kocaer. İstanbul: Yeni Şafak Kültür Yayınları, 2005.

Acar, M. Şinasi. Türk Hat Sanatı. İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 1999.

Aktaş, Hüsnü. Medeni Vahşet. İstanbul: Düşünce Yayınları, 1980.

Arıtan, Ahmet Saim. "Ciltçilik." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Ateş, Süleyman. "İhlas." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 21/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Aydın, Mehmet Akif - Hamîdullah, Muhammed. "Köle". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 26/246-348. Ankara: 2002.

Ayvazoğlu, Beşir. Aşk Estetiği. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.

Baktır, Mustafa. "Suffe". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37/470. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Baltacı, Cahid. İslam Medeniyeti Tarihi. 3. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.

Bammat, Haydar. İslam'ın Çehresi. çev. Osman Fehmi Giritli. İstanbul: Sancak Yayınları, 1975.

Beyatlı, Yahya Kemal. Kendi Gökkubbemiz. İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, 1974.

Bilmen, Ömer Nasuhi. Muvazzah İlmi Kelam. İstanbul: Ergin Kitabevi Yayınları, 1955.

Bozkurt, Nebi. "Hâfız". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 15/74-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bozkurt, Nebi. "Tercüman". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/489. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Can, Yılmaz ve Recep Gün. İslam Sanatına Giriş. İstanbul: DEM Yayınları, 2009.

Can, Yılmaz. İslam Şehrinin Fiziki Yapısı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

Cansever, Turgut. İslam'da Şehir ve Mimari. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

Cansever, Turgut. Osmanlı Şehri. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Çağrıcı, Mustafa. "Adalet". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 1/344. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

Çakan, İsmail Lütfi - Solmaz, N. Mehmed. Kur'an-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Duman, Zeki. "İslam Medeniyeti ve Çağdaş Dünya". Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 29/2 (2011), 1-20.

Dursun, Davut. "Günümüz İslâm Dünyası". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 23/32-36. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Doğan, D. Mehmet. Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: İz Yayınları, 1996.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Örf", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 34/87-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Efendioğlu, Mehmet. "Tedvîn". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/267. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

El-Farabi, el-Medinetü'l-Fazıla.çev. Nafiz Danışman. İstanbul: MEB Yayınları, 1989.

El-FarukÎ, İsmail Raci ve Luis Lamia El-Faruki. İslam Kültür Atlası. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1999.

Elias, Norbert. Uygarlık Süreci. Cilt I. çev. Ender Ateşman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000

Eliot, Thomas. Kültür Üzerine Düşünceler. çev. Sevim Kantarcıoğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Yayınları, 1981.

Erünsal, İsmail E. Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Erünsal, İsmail E. "Kütüphane". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 27/11. TDV Yayınları, 2003.

Ersoy, Mehmet Akif. Safahat. Haz. Necmettin Turinay. İstanbul,TBMM Yayınları 2021.

Eyice, Semavi. "Hamam". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 15/433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Gazâlî, İmam. İhyâü Ulûmi'd-Dîn. Çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınları, 1974–1975.

Fehd, Tevfîk. "İlm-i felek". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 22/126. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Gül, Muammer. "İslâm Şehrinin Doğuşu", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4/6, Balıkesir (Aralık 2001), 82.

Gündüz, Filiz. "Minare". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 30/98. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Gökalp, Ziya. Hars ve Medeniyet. Ankara: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1972.

Gökalp, Ziya. Türkçülüğün Esasları. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.

Güngör, Erol. İslam'ın Bugünkü Meseleleri. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1989.

Güngör, Erol. Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1986.

Hacip, Yusuf Has. Kutadgu Bilig. Hazırlayan Yaşar Çağbayır. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Hamidullah, Muhammed. İslam'a Giriş. çev. Veysel Uysal- İbrahim Arif Koytak. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.

Hamidullah, Muhammed. Kur'an-ı Kerim Tarihi. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.

Harman, Ömer Faruk. "İdris". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 21/479. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Harman, Ömer Faruk. "Kudüs". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 26/323-338. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Hodgson, Marshall G. S. İslam'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih. çev. Selahattin Ayaz. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

Hureysât, Muhammed Abdulkâdir. "Halid b. Yezid b. Muaviye". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 15/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Hüseyin, M. Muhammed. Modernizmin İslam Dünyasına Girişi. çev. Sezai Özel. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.

Işık, Vahdettin. Kültürel Yabancılaşma. İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2012.

İbn Battûta. İbn Battûta Seyahatnamesi. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

İbn Haldun. Mukaddime. çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.

İkbal, Muhammed. Muhammed İkbal Külliyatı. çev. A. Metin Şahin. İstanbul: Irmak Yayınları, 2010.

Kalın, İbrahim. Barbar, Modern, Medeni: Medeniyet Üzerine Notlar. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.

Kalın, İbrahim. İslam ve Batı. İstanbul: İsam Yayınları, 2015.

Kara, Mustafa. Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

Karakoç, Sezai. Düşünceler 1. İstanbul: Diriliş Yayınları, 1998.

Karakoç, Sezai. Fizikötesi Açısından Ufuklar ve Daha Ötesi 1. İstanbul: Diriliş Yayınları, 1998.

Karakoç, Sezai. İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü. İstanbul: Diriliş Yayınları, 1985.

Karlığa, Bekir. Din ve Medeniyet. İstanbul: Mahya Yayınları, 2012.

Karaman, Hayrettin vd. Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Kaya, Mahmut. "Beytülhikme". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 6/88-90. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992.

Kayaoğlu, İsmet. "İslam'da Adalet Mefhumu". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27 (1986), 201-207.

Kazıcı, Ziya. İslam Kültür ve Medeniyeti. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1996.

Kazıcı, Ziya. İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi. İstanbul: İFAV Yayınları, 2010.

Karabey Turgut, "Tarih Düşürme.", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/80-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Kemikli, Bilal. Türk İslam Edebiyatına Giriş. Bursa: Emin Yayınları, 2010.

Keskioğlu, Osman. Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku. Ankara: Müftüoğlu Yayınevi, 1969.

Kılıç, Mahmut Erol. Sufi ve Şiir. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

Kılıçbay, Mehmet Ali. Doğu'nun Devleti Batı'nın Cumhuriyeti. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.

Kısakürek, Necip. Çile. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2018.

Koç, Turan. İslam Estetiği. 5. Baskı. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.

Koçyiğit, Talat. Hadis Tarihi. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.

Köksal, M. Asım. İslam Tarihi. İstanbul: Şamil Yayınları, 1987.

Kutluer, İlhan. Erdemli Toplum ve Düşmanları. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Kutluer, İlhan. "İlim". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi . 22/109-114. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Kutup, Seyyid. Fî Zilâli'l-Kur'an (Kur'an'ın Gölgesinde). çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler ve Bekir Karlığa. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1991.

Kutluer, İlhan. " Medeniyet" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 28/ 296-297. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Şehir," Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 38/441. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Macit, Muhittin. "Tercüme Hareketleri". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 498-504. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Malik bin Nebi. Şurutu'n-Nahda. Damascus: Dâr al-Fikr, 1979.

Meriç, Cemil. Kültürden İrfana. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.

Meriç, Cemil. Umrandan Uygarlığa. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Mertoğlu, M. Suat. "Vahiy Kâtibi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/447-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

M.Yaşar, Kandemir. "Hadis". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi . 15/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Mevdûdî, Ebu'l A'la. İslam'da Hükûmet. çev. Ali Gencel. Ankara: Hilal Yayınları, 2006.

Okay, M. Orhan. "Edebiyat". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 10/395-397. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Öney, Gönül. Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi. "Cami". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). Hadislerle İslam. 7 Cilt. İstanbul: DİB Yayınları, 4. Basım, 2020.

Özakpınar, Yılmaz. Bir Medeniyet Teorisi. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999.

Özakpınar, Yılmaz. İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999.

Özey Ramazan. İslam Dünyasının Jeopolitiği. İstanbul: Pegem Akademi, 2018.

Özkan, Mustafa. "Medine Vesikası". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. EK-2/212-215. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Özkeçeci, İlhan, Doğu Işığı. İstanbul: Şahsi Yayınları, 2006.

Özkeçeci, İlhan - Özkeçeci, Şule Bilge, Türk Sanatında Tezhip. İstanbul: Yazıgen Yayıncılık, 2014.

Öztürk, Mustafa Tahir. Türk Musikisi Açısından Ezan. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2013.

Özler, Mevlüt. "Tevhid". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 41/18. Ankara: TDV Yayınları, 2012.

Said, Edward. Oryantalizm. çev. Selahaddin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 1989.

Sarıçam, İbrahim - Erşahin, Seyfettin. İslam Medeniyet Tarihi. Ankara: TDV Yayınları, 2014.

Sarıçam, İbrahim. Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Sarıkaya, Mehmet Zakir. Kutadgu Bilig'e göre Türklerde Bey. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2014.

Serinsu, Ahmet Nedim vd. Dinî Terimler Sözlüğü. ed. Mehmet SÜRMELİ. Ankara: MEB Yayınları, 2009.

Sezgin, Fuat. İslam'da Bilim ve Teknik. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2007.

Sezgin, Fuat. Bilim Tarihi Sohbetleri. Söyleşi: Sefer Turan. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.

Sezgin, Fuat. İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010.

Şener, Mehmet. İslam Hukukunda Örf. İstanbul: Kendi Yayını, 1987.

Şener, H. İbrahim-Yıldız, Alim. Türk İslam Edebiyatı. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.

Şeşen, Ramazan. İslam Medeniyeti Tarihi. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2012.

Tabakoğlu, Ahmet. Türk İktisat Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.

Taşçı, Hasan. Şehir Mekân Meydan. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.

Topçu, Nurettin. Kültür ve Medeniyet. İstanbul: Hareket Yayınları, 1970.

Topçu, Nurettin. Yarınki Türkiye. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1961.

Turan, Abdülbaki. "Arza". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi . 3/446-47. İstanbul: TDV Yayınları Yayınları, 1991.

Turan, Sefer. Bilim Tarihi Sohbetleri Fuat Sezgin. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Turhan, Mümtaz. Kültür Değişmeleri. Ankara: Altınordu Yayınları, 2. Basım, 2016.

Türcan, Talip. "Şûra". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39/231. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Yakıt, İsmail. Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.

Yazıcı Hüseyin, "Seyahatname.", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37/9-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yavuz, Yusuf Şevki. "İstidlâl." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 23/325-328. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yediyıldız, Bahaeddin. "Vakıf." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 42/479-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Yıldırım, Mustafa. İslam Sanatı ve Estetiğinin Temelleri. Konya: Palet Yayınları, 2011.

Yılmaz, Metin. "Şurta." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 39/242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

MAKALELER

Ali, Muhammad Mumtaz. "İslam Düşüncesi ve Medeniyetinin Yeniden Yapılanması: Bilginin İslamileştirilmesi Akımının Analizi". İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5 (2002): 1-20.

Aycı, Mehmet. "Kuşlara Ev Yapmak". Şefkat Estetiği Kuşevleri, ed. Mehmet Aycı, 15-54. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2010.

Ayvazoğlu, Beşir. "Su Zevki ve Çeşme Estetiği". Osmanlı Su Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu, 119-130. İstanbul: İSKİ Yayınları, 2000.

Cerrahoğlu, İsmail. "Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (1990): 50-65.

Derman, Fatma Çiçek. "Tezhip Sanatı". İslam Sanatları Tarihi, ed. Muhittin Serin, 98-122. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Doğanay, Aziz. "Türk Çini Sanatı". İslam Sanatları Tarihi, ed. Muhittin Serin, 170-193. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Erdoğan, Erol. "Yeni Bir Medeniyet Mümkün mü?". Medeniyet Tasavvuru 1 (Ekim 2014): 90-92.

Gencer, Bedri. "Modern Medeniyet Tasavvuruna Giriş". Medeniyet Araştırmaları Dergisi 1, 1 (2013): 10-25.

Gül, Muammer. "İslâm Şehrinin Doğuşu". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 4/6 (Aralık 2001): 78-85.

Haider, S. Gulzar. "İslâm Mimarisi ve Şehirciliği". İslam'da Kültür ve Bilgi, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, 721-789. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008.

Kayaoğlu, İsmet. “İslam’da Adalet Mefhumu”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27/1-4 (Ağustos 1985): 201-206.

Köksal, Alver. “Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği”. İdealkent Dergisi 2 (Aralık 2010): 116-139.

Mahir, Fatma Banu. “Minyatür Sanatı”. İslam Sanatları Tarihi, ed. Muhittin Serin, 124-147. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). Hadislerle İslam. 7 Cilt. İstanbul: DİB Yayınları, 4. Basım, 2020.

Özcan, Ali Rıza. “Medeniyetin Kılıcı Hüsn-ü Hat Sanatı”. Ay Vakti Dergisi, Medeniyet Özel Sayısı, 82-84 (2007): 279-285.

Özcan, Nuri. “Türk Din Musikisi”. İslam Sanatları Tarihi, ed. Muhittin Serin, 215-240. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Şahin, Haşim. “Selçuklular Dönemi’nde Ahiler”. Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I, ed. A. Yaşar Ocak, 301-307. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006.

Subaşı, Mehmet Hüsrev. “Diğer Sanatlar”. İslam Sanatları Tarihi, ed. Muhittin Serin, 194-213. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.

Tuna, Korkut. “İdeal Şehir Üzerine Düşünceler”. Şehir ve Düşünce 1 (2013): 40-59.

Yiğit, İsmail. “Bağdat”. Altınoluk Dergisi 101 (2002): 50-55.

**Kaynakça İSNAD atıf sisteminin Sonnot edisyonuna göre hazırlanmıştır.

Görsel Kaynakça Ve Genel Ağ Kaynakçası için lütfen karekodu okutunuz.

25°D
30°D
35°D
40°D
45°D
40°K
35°K
ROMANYA
Bükreş
UKRAYNA
RUSYA FEDERASYONU
HAZAR DENİZİ
Sofya
BULGARİSTAN
K A R A D E N İ Z
GÜRCİSTAN
Tiflis
YUNANİSTAN
Edirne
Kırklareli
Tekirdağ
İstanbul
MARMARA DENİZİ
Gökçeada
Bozcaada
Çanakkale
Yalova
Kocaeli
Sakarya
Düzce
Bolu
Zonguldak
Bartın
Karabük
Çankırı
Kastamonu
Sinop
Samsun
Amasya
Çorum
Tokat
Ordu
Giresun
Trabzon
Rize
Artvin
Ardahan
ACARA Ö.C.
ERMENİSTAN
AZERBAYCAN
Erivan
Kars
Gümüşhane
Bayburt
Erzincan
Erzurum
Ağrı
Iğdır
NAHÇIVAN Ö.C. (AZERBAYCAN)
Bursa
Bilecik
Ankara
Eskişehir
Balıkesir
Kütahya
Kırıkkale
Yozgat
Sivas
Kırşehir
Tunceli
Bingöl
Muş
Bitlis
Van
Elâzığ
Malatya
Diyarbakır
Siirt
Batman
Şırnak
Hakkâri
Mardin
Adıyaman
Kahramanmaraş
Gaziantep
Şanlıurfa
Osmaniye
Adana
Kilis
Hatay
Mersin
Niğde
Kayseri
Nevşehir
Aksaray
Konya
Karaman
Antalya
Isparta
Burdur
Denizli
Aydın
Muğla
Manisa
İzmir
Uşak
Afyonkarahisar
Atina
EGE DENİZİ
Tuz Gölü
Van Gölü
Urumiye Gölü
İRAN
SURİYE
IRAK
KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
Erenköy
Lefkoşa
GÜNEY KIBRIS RUM YÖNETİMİ
LÜBNAN
Beyrut
Şam
Bağdat
A K D E N İ Z
LİBYA
MISIR
Tel Aviv
FİLİSTİN
Batı Şeria
Doğu Kudüs
FİLİSTİN
Gazze Şeridi
İSRAİL
TÜRKİYE'NİN MÜLKİ İDARE BÖLÜMLERİ İLE
KARA VE DENİZ KOMŞULARI HARİTASI
BAŞKENT
Ankara
İL MERKEZİ
Elâzığ
GÖL
ÜLKE SINIRI
ÖZERK BÖLGE SINIRI
AKARSU
0 50 100 200 300 400
km
Harita Genel Müdürlüğü tarafından üretilmiştir.

TÜRK DÜNYASI HARİTASI
Bağımsız Türk Devletleri
Türk Cumhuriyetleri, Türk Bölgeleri
Türk Toplulukları
0 250 500 1.000 1.500 2.000 km
TÜRK CUMHURİYETLERİ, TÜRK BÖLGELERİ
1 GAGAVUZ YERİ
2 KARAÇAY-ÇERKESYA
3 KABARDİN-BALKARYA C.
4 DAĞISTAN C.
5 ÇUVAŞİSTAN C.
6 TATARİSTAN C.
7 BAŞKURT C.
8 KARAKALPAKİSTAN C.
9 ALTAY C.
10 HAKASYA C.
TÜRK TOPLULUKLARI
a Avrupa'daki Türkler
b Kosova Türkleri
c Yunanistan Türkleri
ç Bulgaristan Türkleri
d Romanya Türkleri
e Suriye Türkmenleri
f Irak Türkmenleri
g İran Türkleri
h Afganistan Türkmenleri
ı Pakistan Türkmenleri
i Hindistan Türkmenleri
j Çin H. C. Türkleri
k Moğolistan Türkleri
l Rusya Federasyonu Türkleri
ÜLKE KISALTMALARI
ARNAVUTLUK ARN
BELÇİKA BEL
BOSNA - HERSEK BH
GÜNEY KIBRIS RUM YÖNETİMİ GKRY
HIRVATİSTAN HRV
İSVİÇRE İSV
KARADAĞ KRD
KOSOVA KSV
KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ KKTC
KUZEY MAKEDONYA KMKD
LİHTENŞTAYN LİH
SIRBİSTAN SRB